

STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE

SERIA *FILOLOGIE*

**Nr. 53
2025**

Copyright 2025, Editura Alma Mater, Bacău, România

ISSN 2559 - 3455

ISSN-L 1224 - 841X

All rights reserved

Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Facultatea de Litere

**STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE
SERIA *FILOLOGIE***

Patrimoniu lingvistic și cultural

**Editura Alma Mater, Bacău
2025**

STUDII ȘI CERCETĂRI ȘTIINȚIFICE. SERIA *FILOLOGIE*

Revistă a Facultății de Litere,
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Redactor-șef: Vasile Spiridon

Coordonator de număr: Petronela Savin

Redactori de număr: Petronela Savin, Florinela Floria, Luminița Drugă, Violeta Popa

Comitet editorial: Nicoleta Popa Blanariu, Luminița Drugă, Florinela Floria, Adrian Jicu, Violeta Popa, Petronela Savin

Comitetul științific

Simona Bealcovschi, Université de Montréal, Canada

Florica Bodiștean, Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, România

Mihaela Cernăuți-Gorodețchi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Tatiana Ciocoi, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova

Daniel Cristea-Enache, Universitatea București, România

Ioan Dănilă, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, România

Mircea A. Diaconu, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, România

Liviu Dospinescu, Université Laval, Québec, Canada

Stelian Dumitrăcel, Institutul de Filologie „A. Philippide” Iași, Filiala Academiei Române
--

Cristina Florescu, Institutul de Filologie „A. Philippide” Iași, Filiala Academiei Române

Alexandru Gafton, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Gabriela Haja, Institutul de Filologie „A. Philippide” Iași, Filiala Academiei Române

Luminița Hoarță-Cărăușu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Till R. Kuhnle, Université de Limoges, Franța

Asun López-Varela, Universitatea Complutense Madrid, Spania

Marius Miheț, Universitatea „Comenius”, Bratislava, Slovacia; Universitatea din Oradea, România

Doris Mironescu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Antonio Patraș, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Lăcrămioara Petrescu, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, România

Ștefana Pop-Curșeu, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Ioan Pop-Curșeu, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Constantin Schifirneț, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București, România

Eugen Simion, Academia Română

Geoffrey Sykes, University of New South Wales, “Southern Semiotic Review”, Australia

Răzvan Voncu, Universitatea din București, România

Coperta: Anca Mihăilă

Adresa redacției: Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău

Facultatea de Litere, str. Spiru Haret, nr. 8, Bacău, România, Tel. / fax: 0234 – 588884,

e-mail: studiisicercetari3@yahoo.com

Cuprins

<i>Nota editorului</i>	9
<i>Cultură și identitate</i>	11
Ecaterina Brăguță, Livia Caruntu-Caraman, Tatiana Sîmboteanu <i>Structura cârților imnografice românești din secolul al XIX-lea</i>	13
Amalia Drăgulănescu <i>Fascination and Aversion – the Imaginary of the Phanar at Three Romanian Writers</i>	31
Daniel Cristea-Enache <i>Viața „În paranteză”? Livius Ciocârlie, între proză și jurnal (I)</i>	49
Mihaela Hristea <i>Traducerile din opera lui Heinrich Heine care au contribuit la o receptare rapidă a scriitorului în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	55
<i>Tradiții și patrimoniu lingvistic</i>	69
Cristinel Munteanu <i>George Coșbuc – un precursor al lui Stelian Dumistrăcel în privința frazeologiei</i>	71
Lavinia Nasta <i>De-a puia-gaia: note (geo- și etno-) lingvistice</i>	77
Veronica Ana Vlasin, Cosmina Timoce-Mocanu <i>Iaurt vs lapte acru. Sensuri și distribuție geografică pe baza ALR și a răspunsurilor la Chestionarele MLR</i>	93
Claudia Costin <i>Mâncăruri de Crăciun și Anul Nou – practici rituale și valențe simbolice</i>	117
Petronela Savin <i>Interviul – metodă de investigare etnolingvistică a patrimoniului alimentar</i>	123
<i>Recenzii</i>	143
Cristina Florescu (coordonator), Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 841 p. + 4 hărți (Cosmin Căprioară)	145

Oliviu Felecan, Alina Bugheșiu (eds.) *Name and Naming*, 169
proceedings of the SIXTH International Conference on Onomastics
“Name and Naming”. (In)correctness in Onomastics, Baia Mare,
september 5-7, 2023, Cluj-Napoca, MEGA, 2024 (**Cristinel
Munteanu**)

Sanda Golopenția, *Memorii colective. Intermemoria. Studii de* 173
pragmatică și antropologie și Româna globală. Limba română și
vorbitorii ei în afara României, București, Spandugino, 2024
(**Aura Lovin-Comorașu**)

Content

<i>Foreword</i>	9
<i>Culture and identity</i>	11
Ecaterina Brăguță, Livia Caruntu-Caraman, Tatiana Sîmboteanu <i>The Structure of 19th-Century Romanian Hymnographic Books</i>	13
Amalia Drăgulănescu <i>Fascination and Aversion – the Imaginary of the Phanar at Three Romanian Writers</i>	31
Daniel Cristea-Enache <i>The Life within Parentheses? Livius Ciocârlie Between Prose and Journal (I)</i>	49
Mihaela Hristea <i>The Translations of Heinrich Heine's Works that Facilitated the Quick Reception of the Writer in Romanian Literature in the Latter Half of the 19th Century</i>	55
<i>Traditions and linguistic heritage</i>	69
Cristinel Munteanu <i>George Coșbuc – one of Stelian Dumistrăcel's Forerunners Regarding Phraseology</i>	71
Lavinia Nasta <i>"De-a puia-gaia": (geo- and ethno-) Linguistic Notes</i>	77
Veronica Ana Vlasin, Cosmina Timocea-Mocanu <i>Iaurt 'yogurt' vs lapte acru 'sour milk'. 'Sour Milk'. Meanings and Geographical Distribution Based on ALR and the Responses to MLR Questionnaires</i>	93
Claudia Costin <i>Christmas and New Year dishes – Ritual Practices and Symbolic Meanings</i>	117
Petronela Savin <i>The Interview – A Method of Ethnolinguistic Investigation of Food Heritage</i>	123
<i>Book Reviews</i>	143
Cristina Florescu (coord.), <i>Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)</i> , Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 841 p. + 4 hărți (Cosmin Căprioară)	145

Oliviu Felecan, Alina Bugheșiu (eds.) *Name and Naming*, 168
proceedings of the SIXTH International Conference on Onomastics
“Name and Naming”. (In)correctness in Onomastics, Baia Mare,
september 5-7, 2023, Cluj-Napoca, MEGA, 2024 (**Cristinel
Munteanu**)

Sanda Golopenția, *Memorii colective. Intermemoria. Studii de* 171
pragmatică și antropologie și Româna globală. Limba română și
vorbitorii ei în afara României, București, Spandugino, 2024
(**Aura Lovin-Comorașu**)

Nota editorului

Numărul 53 al revistei *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie* se înscrie în direcția de cercetare asumată constant de publicație, și anume studierea fenomenelor lingvistice, literare și culturale, cu accent pe raportul dintre limbaj, identitate și patrimoniu. Textele reunite în acest volum propun un dialog între filologie, istorie culturală, antropologie, etnolingvistică și studii literare, oferind o imagine coerentă asupra modului în care tradițiile textuale, terminologiile și practicile simbolice contribuie la configurarea și transmiterea identității culturale.

Structura volumului este organizată în două mari secțiuni tematice, *Cultură și identitate* și *Tradiții și patrimoniu lingvistic*, urmate de o secțiune de recenzii, care completează perspectiva asupra cercetării filologice actuale.

Prima parte, *Cultură și identitate*, reunește studii dedicate patrimoniului scris și imaginarului cultural, evidențiind rolul textului – religios sau literar – ca depozitar al memoriei colective. Articolul semnat de Ecaterina Brăguță, Livia Caruntu-Caraman și Tatiana Sîmboteanu este consacrat structurii cărților imprimografice românești din secolul al XIX-lea. Analiza comparativă a edițiilor tipărite la Chișinău și în alte centre românești permite nu doar probarea continuității tipografice românești, ci și înțelegerea modului în care tradiția liturgică a reflectat transformările sociale, culturale și lingvistice ale comunităților locale. Studiul aduce o contribuție importantă la cercetarea istoriei imprimografiei ortodoxe și a proceselor de traducere și adaptare a textului sacru în limba română.

În același registru al explorării identitare, articolul Amaliei Drăgulănescu propune o analiză complexă a imaginarului Fanarului în trei romane reprezentative ale literaturii române. Fascinația și aversiunea coexistă într-o construcție simbolică polivalentă, în care Fanarul devine nu doar un spațiu istoric, ci o stare de spirit, un mod de viață și un mecanism de construcție narativă. Prin lectura comparativă a operelor lui Mateiu Caragiale, Horia Stancu și Doina Ruști, studiul evidențiază imaginarul a lumii fanariote, reliefând strategiile de putere, duplicitatea și decadența ca trăsături definitorii ale unui construct cu rezonanțe contemporane.

Articolul semnat de Daniel Cristea-Enache propune o lectură fină și nuanțată a operei lui Livius Ciocârlie, surprinzind, cu rigoare critică și empatie interpretativă, tensiunea fertilă dintre proză și jurnal, dintre memoria biografică și construcția literară, ca mod privilegiat de înțelegere a unei „vieți în paranteză”.

Contribuția Mihaelei Hristea deplasează accentul spre dinamica circulației culturale în secolul al XIX-lea, analizând rolul traducerilor din opera lui Heinrich Heine în receptarea rapidă a scriitorului german în literatura română. Studiul subliniază deschiderea spațiului românesc către cultura occidentală și importanța traducerii ca instrument de mediere culturală, evidențiind contextul istoric și intelectual care a favorizat integrarea valorilor literare germane în cultura română modernă.

Partea a doua a volumului, *Tradiții și patrimoniu lingvistic*, este dedicată limbajului ca formă de expresie a experienței colective și a practicilor culturale. Articolul lui Cristinel Munteanu readuce în atenție personalitatea scriitorului George Coșbuc, nu doar ca poet, ci și ca fin observator al limbii. Analiza interpretării etimologice a expresiei *a-și lua lumea în cap* demonstrează intuiția teoretică a poetului

transilvănean în domeniul frazeologiei și relevanța contribuțiilor sale pentru evoluția ulterioară a disciplinei.

Studiul Lavinei Nasta abordează ludonimul *de-a puia-gaia* dintr-o perspectivă geo- și etnolingvistică, valorificând date din marile anchete lingvistice românești și din cercetările folclorice. Analiza distribuției geografice și a variației lexicale evidențiază influențele culturale și contactele lingvistice care au modelat terminologia jocurilor copilăriei, oferind un exemplu elocvent al relației dintre limbaj, cultură și spațiu.

O contribuție deosebit de relevantă pentru studiile patrimoniale și lingvistice este articolul semnat de Veronica Ana Vlasin și Cosmina Timocea-Mocanu, care investighează perechea terminologică *iaurt vs lapte acru* din perspectivă dialectală și culturală. Analiza bazată pe datele din atlasele lingvistice, din răspunsurile la chestionarele Muzeului Limbii Române și din anchetele de teren recente surprinde atât diversitatea terminologică, cât și dinamica recentă a vocabularului sub influența producției industriale și a discursului mediatic, contextualizată și prin raportare la inițiativele UNESCO privind patrimoniul cultural imaterial.

În aceeași linie a cercetării tradițiilor alimentare, studiul Claudiei Costin explorează practicile culinare rituale asociate sărbătorilor de iarnă, care pun în lumină dimensiunea simbolică a preparatelor și a ordinii consumului acestora. Valorificarea datelor obținute prin anchetă indirectă pe baza chestionarelor coordonate de Ion Mușlea în perioada interbelică demonstrează potențialul documentelor de arhivă în reconstituirea universului simbolic al lumii tradiționale românești.

Volumul se încheie cu articolul Petronelei Savin, care abordează interviul ca metodă de investigare etnolingvistică a patrimoniului alimentar. Prin raportare la etnografia comunicării, studiul de caz prezentat înfățișează interviul ca eveniment comunicativ situat, capabil să surprindă nu doar informații factuale, ci și mecanismele prin care cunoașterea culturală este formulată și transmisă.

Secțiunea de recenzii completează numărul de revistă prin evaluarea unor lucrări recente din domeniul terminologiei, onomasticii, pragmaticii și antropologiei culturale, confirmând vitalitatea cercetării românești actuale.

Prin diversitatea tematică și coerența metodologică a contribuțiilor, numărul 53 al revistei *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie* oferă un spațiu de reflecție asupra modului în care limba, textul și practica culturală construiesc și conservă identitatea. Volumul se adresează cercetătorilor, cadrelor didactice și studenților, dar și tuturor celor interesați de înțelegerea profundă a patrimoniului cultural și lingvistic românesc.

Cultură și identitate

Ecaterina Brăguță¹
Livia Caruntu-Caraman²
Tatiana Sîmboteanu³

STRUCTURA CĂRȚILOR IMNOGRAFICE ROMÂNEȘTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.01>

The Structure of 19th-Century Romanian Hymnographic Books

The study analyzes the structural features of 19th-century Romanian hymnographic books, offering a comparative analysis of editions published in Chișinău and in other Romanian printing centers. Starting from the reemergence of scholarly interest in religious texts following the period of ideological repression in the 20th-century, the research highlights the contribution of liturgical books in transmitting theological tradition and reflecting the social, cultural, and linguistic transformations of local communities. The investigation elucidates the historical premises of the development of Orthodox hymnography – from the *Tropologion* to the consolidation of the medieval and modern hymnographic corpus – as well as the specific characteristics of translations into Romanian. The examination of the old book collections from the National Library of the Republic of Moldova and the Library of the Romanian Academy enables the reconstruction of Romanian typographical continuity. Finally, the article examines the structural particularities of the *Octoechos*, *Triodion*, and *Penticostarion* as fundamental components of the Orthodox liturgical cycle.

Key-words: *hymnography, liturgical books, old religious printing, Ecclesiastical Press, Octoechos, Penticostarion, Triodion*

În ultimele decenii textul religios a intrat în aria de interes a cercetătorilor din domenii diferite, ca reacție la o lungă perioadă de reprimare a tot ce înseamnă religie și credință, fapt condiționat de contextul politic al secolului al XX-lea din spațiul românesc. Textele religioase, de cele mai multe ori, sunt grupate în colecții, din care se constituie cărțile de cult – elemente fundamentale pentru buna desfășurare a ciclului liturgic și pentru asigurarea comunicării pe două dimensiuni: interuman și umano-divin. Considerăm importantă analiza acestor cărți, or, pe de o parte, ele asigură transmiterea nealterată a conținuturilor de învățătură creștină (sunt editate întotdeauna sub auspiciile autorităților ecleziastice), iar pe de altă parte sunt mărturii despre evoluția socială și culturală a bisericilor locale, adică a comunităților acestora.

Referindu-ne la funcționarea cărților de cult religios din arealul românesc în diacronie, constatăm o serie de aspecte istorice, sociale, culturale, lingvistice, pe care acestea reușesc să le surprindă și să le transmită de-a lungul secolelor, pe lângă funcția de bază – cea de a asigura desfășurarea ciclului liturgic. Astfel, remarcăm că în Țara Românească tiparul a apărut la câteva decenii după punerea lui în funcțiune în Europa,

¹ Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

² Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

³ Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

la mijlocul secolului al XIV-lea, *Biblia lui Gutenberg* apare în anul 1455, iar prima carte tipărită în spațiul românesc este *Liturghierul* (în limba slavonă), tipărit de către călugărul Macarie în anul 1508, la tipografia instalată la Mănăstirea Dealu.

Tipăriturile ulterioare scot în evidență aspirația ierarhilor locului de a face slujba înțeleasă de către enoriași, fiind inițiate eforturi de traducere a textelor religioase. Cel mai târziu sunt traduse cărțile inmografice, lucru care se produce la distanță de un secol față de alte cărți destinate serviciului divin. Motivația este evidentă, textul poetic, moștenire a lumii bizantine, trebuia adaptat, iar limba română trebuia să treacă testul maturității, să posede un vocabular suficient de dezvoltat pentru a susține limbajul teologic, bogat în imagini plastice, dar care urma să rămână nealterat din punct de vedere dogmatic.

Tocmai din acest considerent ne-am propus să ne concentrăm atenția asupra textului religios inmografic românesc, mai exact asupra cărților inmografice. Așadar, în anul curent am inițiat un proiect de cercetare „Cărțile inmografice, publicate la Tipografia Duhovnicească de la Chișinău, în secolul al XIX-lea: interferențe lingvo-culturale”, finanțat de Agenția Națională pentru Cercetare și Dezvoltare.

Inmografia ortodoxă a evoluat pornind de la tradiția iudaică, preluând mai întâi psalmi și fragmente din Sfânta Scriptură, care erau cântate, or, imnul, la începuturi, nu era nimic altceva decât o compoziție poetică cântată în adunările creștinești. Prima carte în care sunt adunate imnurile creștine se numea *Tropologhion*, de la imnul izolat – *tropar*, aceasta fiind baza de la care, ulterior, s-au dezvoltat celelalte cărți inmografice.

În secolul al XIX-lea, potrivit cercetărilor privind funcționarea tiparului în spațiul românesc, Chișinăul devine un adevărat centru tipografic. Această poziționare semnificativă în editarea de cărți se datorează, în primul rând contextului politic, or prin semnarea Tratatului de pace ruso-turc de la 16 mai 1812, de la București, teritoriul dintre Prut și Nistru este anexat la Imperiul Rus. Ca urmare, este întrerupt fluxul obișnuit de carte românească în Basarabia. În al doilea rând, consemnăm spiritul vizionar și buna orânduire a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care, chiar de la începutul păstoririi sale, a solicitat înființarea Tipografiei de la Chișinău. Astfel, deja în 1815, aici văd lumina tiparului primele cărți de cult – în limba română: *Liturghierul* și *Molebnic*, cu un tiraj de 1200 de exemplare fiecare⁴.

Intenția de a cerceta modul în care au fost structurate cărțile inmografice care au apărut la Chișinău presupune analiza acestora în paralel cu publicații de același fel, apărute într-un interval cronologic similar, în diferite centre tipografice din întreg spațiul românesc. Împărtășind secole la rând aceeași tradiție culturală, religioasă, lingvistică, tipografică, era firesc ca la Chișinău să se perpetueze modele ale cărților românești, dar, în același timp, statutul de parte componentă a Imperiului Rus, presupunea introducerea unor elemente specifice noii orânduiri. În această ordine de idei, am consultat fondul de carte românească veche de la Biblioteca Academiei Române din București, în paralel cu fondul de carte religioasă veche de la Biblioteca Națională a Republicii Moldova. Am selectat din ansamblul de tipărituri religioase doar cărțile inmografice, care constituie obiectul de studiu al proiectului la care lucrăm.

⁴ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească din Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Ed. Asociația „Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923, p. 61.

În general, stocul de carte inmografică veche de la BNRM, disponibil în format digital pe site-ul www.moldavica.bnrm.md, include titluri ce datează din secolele XVIII-XIX. Printre cele mai vechi titluri de carte se numără *Octoih* (1747, Iași, Tipografia Duca Sotrovici); *Octoih* (1786, Tipografia Mitropoliei); *Triod* (1747, Iași, Tipografia Duca Sotrovici); *Antologhion* (1755, Iași, Tipografia Mitropoliei); *Catavasier* (1778, Iași, Tipografia Mitropoliei). Consultând fondul de carte religioasă veche al Bibliotecii Academiei Române, am constatat că aceasta are în posesie titluri care datează de la începutul secolului al XVI-lea, inclusiv prima carte tipărită în spațiul românesc – *Liturghierul* de la 1508. În ceea ce ține de cărțile inmografice, am identificat în catalogul bibliotecii cărți de cult ca: *Antologhion*, *Catavasier*, *Minei*, *Octoih*, *Penticostar*, *Strastnic*, *Triod*. Examinarea colecției de carte veche ne-a permis să urmărim, începând cu prima apariție, edițiile pe parcursul câtorva secole, precum și să identificăm principalele centre tipografice din spațiul românesc care s-au îngrijit de tipărirea cărților ce conțin imnuri ortodoxe.

Primele cărți inmografice care au fost puse la dispoziția comunităților creștine din spațiul românesc sunt: *Octoih mic* (Brașov, 1558), *Triod-Penticostar slavonesc* (Târgoviște, 1558), *Octoih slavonesc*, tipărit de Lorinț (Brașov, 1567), *Octoih slavonesc*, p. II, tipărit de Coresi (Brașov, 1575), *Triod slavonesc*, tipărit de Coresi (1578), *Octoih mic slavonesc* (1578). În lucrarea curentă ne-am propus drept scop să elucidăm particularitățile de structurare a cărților inmografice românești din secolul al XIX-lea, în baza a trei titluri: *Octoih*, *Triod* și *Penticostar*.

Octoihul (din gr. *oktoihos*, „opt glasuri”) a fost alcătuit în secolul al VIII-lea de Ioan Damaschin. În *Dicționarul enciclopedic de cunoștințe religioase* termenul are o definiție mai explicită din punct de vedere teologic, astfel „*Octoihul* sau *Optglăsarul* este o carte liturgică cu rânduiala slujbelor bisericești de seara și dimineață, pe cele opt glasuri, pentru toate duminicile și zilele săptămânii, din perioada anului bisericesc numită a Octoihului”.

Se deosebesc două moduri de structurare a acestei cărți liturgice: una mai restrânsă (*Octoihul mic*) în care se regăsesc în principal imnurile Învierii pe cele opt glasuri pentru fiecare duminică, cuprinse alături de cântările prescurtate ale Vecerniei și Utreniei pentru fiecare zi de luni până sâmbătă, și alta mai cuprinzătoare (*Octoihul mare*), unde sunt cuprinse toate slujbele pe opt glasuri în formă completă, adesea împreună cu slujbele de obște ale sfinților.

În această cercetare, am examinat patru ediții de *Octoih* tipărite în prima jumătate a sec. al XIX-lea: trei *Octoihuri mici* (Brașov, 1805; Brașov, 1810; Sibiu, 1826) și un *Octoih mare* (Blaj, 1825).

Structura și organizarea conținutului

Toate edițiile de *Octoih* examinate respectă structura tradițională pe glasuri și zile liturgice. *Octoihurile mici* de la Brașov (1805, 1810) și Sibiu (1826) oferă, într-un volum relativ compact, imnurile învierii pe opt glasuri pentru fiecare Duminică, urmate de cântările principalelor servicii zilnice (Vecernie și Utrenie) ale fiecărei zile din săptămână, într-o formă prescurtată. Aceste cărți nu includ integral sinaxarele sau citirile, ci mai degrabă partea cântată (stihiri, tropare, canonul) necesară stranelor. De pildă, *Octoihul mic* sibian din 1826 conține la final și Pașcalia (tabelul care indică data Paștelui în fiecare an și care era însoțit de „învățătură” – explicații pentru calculul

acestui), semn că volumul era gândit ca o resursă practică pentru calendarul bisericesc anual.

Octoiul mare de la Blaj (1825) are o structură internă mai complexă. El include toate slujbele pe 8 glasuri ale Octoiului (duminici și toate zilele săptămânii, în formă completă) și slujbele sfinților de obște (grupate probabil pe categorii: cuvioși, mucenici, ierarhi etc.). Aceste slujbe de obște sunt inserate după cântări Octoiului propriu-zis, fiind tipărite ca a doua parte a volumului. Practic, ediția de la Blaj oferă, într-o singură carte, tot materialul liturgic variabil necesar de la Duminica Tuturor Sfinților până la începutul perioadei Triodului, plus formularele comune pentru sfinții fără slujbe proprii, făcând-o extrem de utilă clerului și cântăreților.

Cărțile sunt legate în piele, cu ornamente presate. Exemplarul de Octoih, tipărit la Brașov (1805) și cel tipărit la Sibiu (1826) au pierdut coperțile originale, volumul din 1805 a avut parte probabil de o recondiționare și doar cotorul și-a păstrat culoarea originală cafenie, în timp ce ediția din 1810 are coperta complet uzată. În schimb, *Octoiul mare* de la Blaj (1825) păstrează coperta originală „bogat” decorată, dacă e să ținem cont de absența oricărui frontispiciu religios în interiorul volumului. Pe placajul frontal al copertii este montată o scenă în relief, reprezentând Răstignirea lui Iisus Hristos (Hristos răstignit, având de ambele părți pe Maica Domnului și Sf. Ioan Evanghelistul), înconjurată de un chenar decorativ.

Octoih,
1825

Ornament presat:
Răstignirea lui Isus Hristos,
cu chenar decorativ și inscripții.

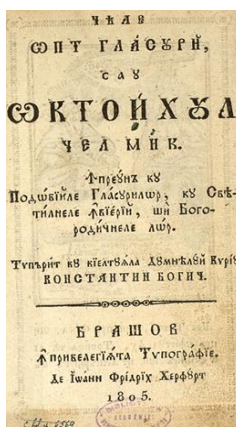

Octoih,
1826

Ornament floral (floare de crin),
adesea asociat cu puritatea, Sfânta
Treime și Fecioara Maria

Fiecare ediție de Octoih poartă pe fila de titlu detalii despre autoritatea laică, ecleziastică, tipografie/tipograf. Astfel, edițiile brașovene din 1805 și 1810 „*Ceale opt glasuri sau Octoiul cel mic, împreună cu Podobiile Glasurilor, cu Sveatilnele învierii și cu Bogorodicele lor*” atribuie apariția lucrărilor respective Tipografiei privilegiate condusă de Johann Friedrich Herfurt. Alte detalii despre autoritatea ecleziastică sub a cărei binecuvântare ar fi putut fi posibilă tipărirea volumului nu sunt trecute pe foaia de titlu, cert este că aceste ediții s-au „*Tipărit cu cheltuiala dumnealui Chirie CONSTANTIN BOGHICI*”. La Blaj, în 1825, tipărirea Octoiului („*Octoih, împreună cu slujbele sfinților de obște*”) are loc sub oblăduirea directă a autorităților imperiale habsburgice și cu aprobarea ierarhiei locale. Foaia de titlu oferă detalii mai generoase și consemnează explicit „*Așezat după rânduiala Besearicii Răsăritului, sub stăpânirea Prea înălțatului împărat al Austriei, Craiul Apostolicesc, Marele Prinț al Ardealului și cealelalte, Franțisc I. Cu bine Cuvântarea Exsealeanții Sale, prea Luminatului și prea osfințitului Domn Domn Ioann Bobb, Vlădicul Făgărașului și a toatei Țări a Ardealului, precum și a prea înălțatei Chesaro-Crăieștii și Apostoliceștii Măririi consiliariu din Iontru și a prea Măritului Order al împăratului Leopold Comendator. Tipărit în Blaj cu tipariul Seminariului la anul de la mântuirea lumii*

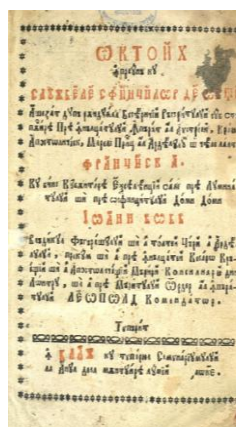
1825”. Acest enunț protocolar evidențiază atât patronajul împăratului și al Bisericii, cât și contextul tipografic, or Blajul, la acea dată, era centru al Seminarului greco-catolic. Prin comparație, ediția din 1826, apărută la Sibiu, în Tipografia lui Ioann Barth (Bart), „*Opt Glasuri sau Octoiul del mic cu orânduiala Vecerniei, Liturghiei, împreună cu Glasurile, cu Podobiile, Catavasiile, Irmoasele, Polieleul, Pripealele cu Sveatilnele și Voscesnele de preste tot Anul*”, a renunțat la menționarea oricărui ctitor laic sau religios pe pagina de titlu, probabil și datorită statutului tipografului, care la acea vreme, a beneficiat, cel puțin temporar, de privilegiul împărătesc și crăiesc pentru manuale de stat, calendare și acte oficiale, tipărind pe lângă acestea, și cărți religioase⁵, deci nu era o tipografia duhovnicească.

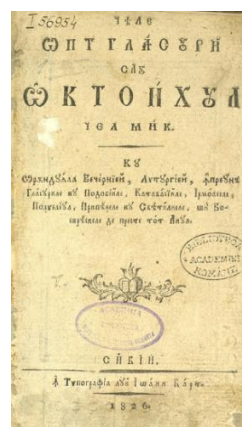
Octoih, 1805
(Brașov)

Octoih, 1810
(Brașov)

Octoih, 1825
(Blaj)

Octoih, 1826
(Sibiu)

Niciunul dintre volumele examinate nu are o prefață inclusă sau o *Înainte Cuvântare*, termen tipic epocii, sau vreo adresare a unui ierarh către cititorul pravoslavnic. De asemenea, cărțile sunt lipsite și de cuprins sau Scară, care ar fi putut ușura căutarea rânduielilor interesate. În schimb, edițiile Octoihului tipărite cu cheltuiala lui Constantin Boghici (1805 și 1810) au o rugăciune începătoare, ce pare să servească drept cuvânt-înainte sau îndemnare a cititorului spre rugăciune. Textul este unul „codificat” și presupune o dublă lectură, fiind tipărit astfel încât pe mijlocul acestuia este conturată o cruce, iar în interior, sunt tipărite câteva versuri: „Slovele cele din Cruce desus până jos, să cetesc întru acest fel:

* Crucea lumii păzitoare,

** Și armă străjuitoare.

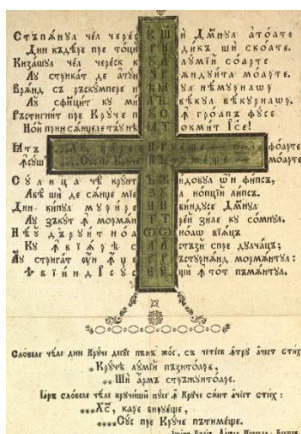
Iară slovele cele cruciși puse în Cruce sânt acest stih:

*** Hristos, care biruiește,

**** Sus pre Cruce pătimește.”

Textul care ocupă spațiul din jurul crucii este identic în ambele ediții (ceea ce ne face să credem că este vorba despre o retipărire a primului volum (1805), după cum urmează:

⁵ Eva Mârza, Florin Bogdan (coord.), *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Sibiu, Astra Museum: Techno Media, 2013.

(1805)

(1810)

*Stăpânul cel ceresc și Domnul atoate
Din cădere pre toți ridică și scoate.
Chizașul cel ceresc cu a lumii soarte
Au stricat de atunci rânduita moarte.
Vrând să răscumpere neamul
neamurilor
Au sfințit cu mila veacul veacurilor.
Răstignit pre Cruce pus în groapă fuse
Noi prin sângele tău neam tocmit
Iisuse!
Iată Hristos, care biruiește foarte
Însuși sus pe Cruce pătimește moarte.
Sulița cea cruntă jidovul o-n fipse
Avea și de sânge miezul nopții lipsă.
Din chipul murire nviinduse Domnul
Au zăcut în mormânt trei zile cu
somnia.
Neau dăruit noao o noao viață
Cu Învierea sa astăzi spre dulceață;
Au strigat un înger răsturnând
mormântul:
Înviind Iisuse și în tot pământul.*

Tot pe post de prefață par să fie introduse, în toate cele patru volume examinate, unele formule introductive sau de deschidere/începere a cărții bisericești. Astfel, în versiunile din 1805 și 1810 ale Octoiului de Brașov, recunoaștem formula: „Începutul cu Dumnezeu cel Sfânt a Octoiului”. Ediția de la Blaj (1825) pune început cărții cu: „Începerea cu Dumnezeu cel Sfânt a Octoiului”, iar cea de la Sibiu (1826) – „Cu Dumnezeu cel Sfânt cântarea lui Ioan Damaschin a opt Glasuri”. Cu un conținut practic identic, aceste formule consacrate preiau rolul rugăciunii de binecuvântare la începutul oricărui lucru, devenind un marcator de legitimitate liturgică. Această tradiție a formulii inaugurale stabilește continuitatea dintre lucrarea tipografică și funcția sacramental-rituală pe care urmează să o îndeplinească această carte în viața bisericii, dar și în viața credincioșilor.

Formula tipică de încheiere a cărții este foarte laconică. În volumele din 1805 și 1810, filele de la sfârșitul lucrărilor examinate lipsesc, în Octoiul sibian nu avem nicio formulă consacrată de încheiere, în schimb, Octoiul de la Blaj (1825) propune următoare formulă: „Sfârșitul cu Dumnezeu al slujbelor de obște”, „Sfârșitul sinaxariului peste tot anul”.

Lipsa ultimelor pagini ale Octoiului de Brașov (edițiile 1805, 1810) nu ne-au permis să identificăm dacă există sau nu o postfață sau un comentariu la cărțile de cult respective, dar Octoiul de Blaj, include la sfârșit „sinaxariul peste tot anul, începând cu luna septembrie (luna începutului de an bisericesc) și o Cântare pentru Împăratul, din care reproducem un fragment:

*Doamne! p' al nost Împărat
Franțisc ținel minunat.
Multe zile să trăiască
În noroc să strălucească,*

*Încătro va să pornească,
Lauri de Cununi săi crească.
Doamne! p' al nost Împărat
Franțisc ținel minunat.*

Octoihul de la Sibiu (1826) este mai practic în acest sens și propune la sfârșit *Pashalia*⁶, urmată de *Învățătură pentru înțelesul Pashaliei*.

Structura tipăriturii și numerotarea

Din punct de vedere tehnic, având în vedere formatul mic al Octoihurilor examinate, toate volumele sunt tipărite într-o singură coloană pe pagină, chiar dacă uzanța cărților liturgice, de obicei, propune două coloane din motive de eficacitate a lecturii și o mai bună delimitare a textului în pagină.

Numerotarea se face, în primele trei cazuri (1805, 1810, 1825), pe foi (file) cu cifre chirilice (slavone), plasate, de regulă, în partea de sus a paginii. La sfârșitul fiecărei pagini, edițiile includ custodele – ultimul cuvânt de pe pagina dreaptă, repetat identic pe pagina următoare – pentru a facilita ordonarea corectă a fasciculelor la legatorie. Astfel de custode se regăsește în exemplarele din 1805, 1810 și 1825. Ediția din 1826 marchează însă o inovație: paginile sunt numerotate cu cifre arabe (în locul literelor chirilice) și nu mai are custode, semn că tehnica editorială a evoluat.

Elemente tipografice și cromatice

Octoihurile analizate prezintă variații discrete de colorit și ornamentală tipografică. Exemplarul brașovean din 1805 folosește o policromie tipică sfârșitului de secol XVIII: textul de fond este imprimat cu cerneală neagră, iar titlurile (antete de capitol) și unele secvențe liturgice sunt tipărite succesiv cu roșu, verde și galben, care, deși sunt destul de „sterse”, conferă volumului un aspect viu. La începutul fiecărui capitol sau cântare apare o literă inițială majusculă ornamentală, întinzându-se pe două rânduri de text. Ediția de la Brașov (1810) renunță parțial la policromie: textul de bază este exclusiv negru, dar se păstrează inițiale mari de două rânduri.

În schimb, ediția de la Blaj (1825) revine la practica bicromă tradițională: textul de fond este negru, iar titlurile și majusculile inițiale sunt tipărite cu cerneală roșie. În această ediție literele inițiale nu mai ocupă două rânduri, ci apar ca majuscule roșii de dimensiune normală, integrându-se fără a întrerupe alineatele. Ediția sibiană din 1826 este caracterizată de o sobrietate cromatică totală: întregul conținut este tipărit cu cerneală neagră, iar pentru a marca secțiunile principale se utilizează fonturi aldine (italic îngroșat) și majuscule decorative, profitând de noile caractere tipărite disponibile în epocă. Astfel, prin eliminarea culorilor suplimentare, cartea valorifică claritatea și lizibilitatea caracteristică tiparului modern, menținând totodată inițialele mari pentru ritmul lecturii liturgice.

⁶ Pashalie = Pascalie

Ilustrații, frontispicii și ornamentică

Materialul iconografic este mai redus în aceste ediții liturgice comparativ cu cărțile mai vechi, însă există elemente decorative de interes.

În ansamblu, edițiile comparate subliniază continuități și inovații în modul de organizare a cărții liturgice. Continuitatea se vede în păstrarea structurii liturgice canonice (succesiunea materialului pe cele opt glasuri, utilizarea inițialelor decorative și a formulelor inițiale solemne) și în grija pentru elemente estetice tradiționale (ornamente xilografice și frontispicii simbolice). Inovațiile editoriale se manifestă treptat prin adaptarea tehnologiilor noi: tranziția de la numerotarea slavonă la cea arabă, renunțarea la custode și imprimarea policromă în favoarea fonturilor aldine negre pentru titluri, reducerea gamei cromatice. Evoluția de la policromia bogată a ediției brașovene 1805 la sobrietatea monocromă a ediției sibiene 1826 reflectă nu numai evoluția dotării tehnice a atelierelor de tipografie, ci și influențele autorităților imperiale și bisericești asupra standardizării producției de carte de cult. În acest fel, Octoihurile românești din secolul al XIX-lea devin nu doar purtătoare ale tipicului liturgic răsăritean, ci și artefacte culturale ce poartă amprenta epocii și locului în care au fost create.

Triodul

Printre cărțile vechi românești cu caracter religios care au valoare pentru studiul filologic, se află și *Triodul*, una dintre cele mai importante lucrări bisericești de strană în cultul ortodox care are ca scop „pregătirea ascetică și mistagogică a creștinilor pentru Paști”⁷. Cuvântul *Triod* circula cu variantele *Triodion*, *Treodion*, *Triodiu*, „provenind din grecescul *triodion* (τρίωδιον), format din cuvintele *tria* (τρία), „trei”, și *odi* (ὁδή), „odă”, adică cântare în trei ode/ strofe” (ro.orthodoxwiki.org) și este cunoscut „atât ca o carte de cult, cât și ca o perioadă liturgică a anului bisericesc”⁸.

Triodul este structurat în acord cu perioada din anul bisericesc corespunzătoare: „3 săptămâni (4 duminici) pregătitoare Postului Mare și alte 7 săptămâni (6 duminici) ale Postului Mare: *Duminica Vameșului și Fariseului* marchează începutul Triodului; *Duminica (întoarcerii) Fiului Risipitor*; *Duminica Înfricoșătoarei Judecăți și lăsatul sec de carne*; *Duminica Izgonirii lui Adam din Rai și lăsatul sec de brânză*; Perioada propriu-zisă a Postului Mare cuprinde următoarele șase duminici: *Duminica I-a a Postului Mare (a Ortodoxiei)*; *Duminica a II-a a Postului Mare (a Sfântului Grigore Palama)*; *Duminica a III-a a Postului Mare (a Sfintei Cruci)*; *Duminica a IV-a a Postului Mare (a Sfântului Ioan Scărarul)*; *Duminica a V-a a Postului Mare (a Cuvioasei Maria Egipteanca)*; *Duminica a VI-a a Postului Mare (Intrarea Domnului în Ierusalim)*. Perioada Săptămânii Mari constituie ultima parte a *Triodului*, fiind o meditație asupra patimilor Domnului, dar și asupra ultimilor Sale fapte și învățături.

Această carte a circulat mult timp în formă manuscrisă și, mai târziu, a fost tipărită și în spațiul românesc. Așadar, *Triodul* cuprinde cele 10 săptămâni dinaintea Duminicii Învierii Domnului, începând cu *Duminica Vameșului și a Fariseului* și *Sâmbăta Mare* dinaintea Paștelui. Carte liturgică, esențială în perioada Postului Mare

⁷ Petru Pruteanu, *Perioada Triodului. Sinteza istorico-liturgică*. Postul mare, 2020, p. 2. Disponibil: <http://teologie.net/data/pdf/PP-Triod.pdf> [accesat 2025-10-11].

⁸ *Ibidem*.

„înregistrează cele mai multe ediții în secolul al XVIII-lea, acest fapt mărturisind importanța ei pentru desfășurarea cultului”⁹.

Liste ale edițiilor tipărite ale *Triodului* din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea le găsim la Florin Rotaru (2006, p. 119-120), Igor Cereteu (2010, pp. 422-451), Maria Giosanu (2011, pp. 499-502), Irina Condrea (2016b, p. 4) și Elena Chiaburu (2021, p. 66): *Triod slavo-român*, 1700, tipărit de către episcopul Mitrofan la Buzău, 712 f. numerotate; *Triod românesc*, 1731/1735/1777/1784, Râmnic; *Triod românesc*, 1742/1746/1769/1798/1891/1897, București; *Triod românesc*, 1747/1771/1780/1800/1813; Blaj; *Triod românesc*, 1747/1816, Iași; *Triod slavo-român*, 1761, Râmnic; *Triod românesc-nemțesc*, 1804, Blaj; *Triod românesc*, 1816, Buda; *Triod*, 1833/1847, Neamț. Tot în aceeași perioadă, la Chișinău, în 1862, apare *Triodul* publicat la Tipografia Duhovnicească.

Deși în această perioadă activitatea tipografică în limba română cunoaște o dezvoltare semnificativă, totuși *Triodul* în versiune românească apare abia după mai mult de două decenii de la ediția tipărită de Mitrofan la Buzău. „Textul integral pentru cele zece săptămâni ale *Triodului* apare în anul 1731, la Râmnic, în timpul episcopului grec Inochintie”¹⁰. Analiza exemplarelor identificate sugerează că ediția a fost tipărită într-un tiraj considerabil întrucât a avut o largă circulație în spațiul românesc. Dovadă este faptul că în prezent se păstrează numeroase exemplare, mai ales în bibliotecile mănăstirilor.

Volumele analizate comparativ de noi cuprind *Triodionul* de la 1798, tipărit la București sub patronajul lui Dositei Filitti; *Triodurile* de la 1800, 1808 și 1813, tipărite la Blaj, la Mitropolie, sub patronajul lui Ioan Bop (consultate fizic la Biblioteca Academiei cu sediul la București); Ediția a II-a a *Triodionului* de la București, 1897 (consultată online) și *Triodionul* publicat la Chișinău, în anul 1862, la Tipografia Duhovnicească (consultat la Biblioteca Națională din Chișinău).

Triodionul din 1798, consultat la București, a fost editat de către Dositei, mitropolitul Ugrovlahiei la Tipografia Sfintei Mitropolii din București, avându-i ca tipografi pe Dimitrie Mihailovici Tipograful și Gheorghe sin Dimitrie Tip[ograful] Râm[niceanul]¹¹.

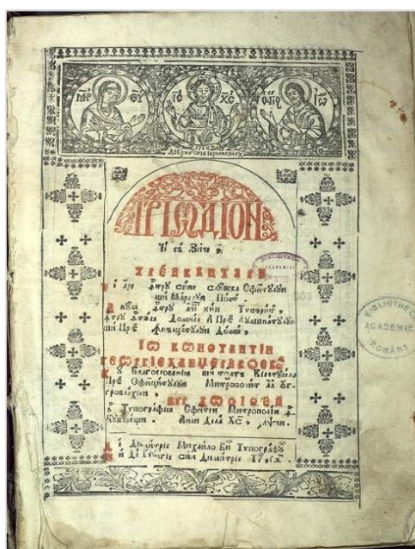
Exemplarul prezintă o legătură veche din piele, ornamentată prin presare, cu copertă roșu-maronie. Primele unsprezece file conțin înscrisuri manuscrise. Cartea, tipărită în română în alfabet chirilic, cu cerneală neagră și roșie, în două coloane, conform uzanței edițiilor liturgice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, conține 474 de file numerotate și cuprinde mai multe ilustrații, gravuri și xilografuri specifice edițiilor din această perioadă. Printre acestea se regăsesc: *stema Țării Românești*, *Răstignirea lui Iisus Hristos*, *Pilda vameșului și a fariseului*, *Duminica Floriilor*, *Scene din viața lui Iosif*, *Fecioarele înțelepte și fecioarele nebune*, *Maria ungând picioarele lui Iisus cu mir*, *Cina cea de taină*.

⁹ Maria Giosanu, „Istoria unei cărți de cult cu valențe poetice: *Triodul*”, în: *Text și discurs religios*, III, Secțiunea *Literatura și sacrul*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 495.

Disponibil: <file:///C:/Users/LENOVO/Desktop/resurse%20pentru%20articol/BDD-A141.pdf> [accesat 2025-30-10].

¹⁰ *Ibidem*, p. 499.

¹¹ Cunoscut și Gheorghe Vlădescu, tipograf și xilograf românesc care a activat în cadrul tipografiei mitropolitane din București în perioada 1798-1819.

*Triodion, București, 1798,
Foaie de titlu*

Foaia de titlu este încadrată într-o gravură executată de Grigorie Ieromonah, tipograf și gravor, în care sunt reprezentate icoanele Sfintei Maria, ale lui Iisus Hristos și ale Sfântului Ioan Botezătorul. Tot aici este explicat titlul „TRIODION, ce să zice TREI CÂNTĂRI ce are întru sine slujba Sfântului și Marelui Post” și alte informații despre perioada publicației „Acum întru acest chip tipărit, întru întâia domnie a Prealuminatului și Preainălțatului Domn, IO CONSTANTIN GHEORGHE HANGERI VEOVOD, Cu blagoslovenia și toată cheltuiala Preasfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei CHIR DOSITEI. În Tipografia Sfintei Mitropolii în București”.

Pe versoul foii de titlu este reprezentată stema Țării Românești, precedată de „Stihuri poetice, zece, către stema prea Luminatului și prea Înălțatului și bine Credinciosului Domn, Io Constantin Gheorghie Hangeri Voevod”, urmată de o prefață semnată de Grigorie Arhimandrit „Al prea sfinției tale. Prea plecat și îndatorat Slugă Grigorie Arhimandrit”. Pe următoarea pagină este reprezentată Răstignirea (semnată de Grigorie Ieromonah).

Prima pagină de text a acestei ediții cuprinde următoarele informații introductive „TRIODION Adeacă trei cântări care le cuprinde în sine slujba ce i se cuvine lui. Dumineca întru carea se ceteaște Sfinta Evanghelie. A Pildei Vameșului și a Fariseului. Cartea se încheie cu formula tradițională: „Sfârșit, și lui Dumnezeu mărire”, urmată de o invocație de slavă și binecuvântare, tipică edițiilor liturgice românești „Slavă, Cinste, și Închinăciune, Celui în Troiță unuia Dumnezeu, Carele ne-au ajutat după început de am ajuns și sfârșitul. Iară cei ce vă veți întâmpla a ceti Bucurați-vă în Domnul și vă rugați pentru noi, și ce greșală veți afla îndreptați cu Duhul Blîndețelor nepunându-ne în ponos. Că pre cum iaste cu neputință omului a nu păcătui întru același chip și Tipografului a rămâne fără de greșală [...]”.

Următoarele volume consultate sunt edițiile *Triodului* de la 1800, 1808 și 1813, tipărite în Blaj, la Tipografie, sub patronajul lui Ioan Bop, „Episcop greco-catolic de Alba Iulia și Făgăraș (1739-1830)”. La fel ca ediția anterioară, textul este tipărit în limba română, în alfabet chirilic, cu cerneală neagră și roșie, așezat în două coloane și cuprinde 630 de pagini numerotate.

Volumele de la 1800 și 1813 prezintă o legătură veche din piele, ornamentată prin presare, cu copertă de lemn de culoare cafenie, iar cel de la 1808, de culoare neagră. Foaia de titlu este încadrată într-o gravură cu medalioane de sfinți, semnată Petru Papavici Tipograf Râmnicenian în volumul de la 1800, celelalte două ediții fiind fără semnătură. Nota tipografică prezintă mici diferențe în cele 3 cazuri: 1800 – „TRIODION Acum a doua oară așezat și tipărit după rânduiala Besearicii Răsăritului. Supt Stăpânirea Prea Înălțatului Împărat a Romanilor Francisc al doilea Craiul Apostolicesc Mare Prințip al Ardealului și cealelalte: cu Blagoslovenia Mării sale

Prea luminatului și Prea Sfințitului Domnului Domn. Ioann Bobb Vlădicul Făgărașului în Blaj la Mitropolie”; 1808 – „TREODION Acum a doao oară după orânduiala Beserecii Răsăritului. Supt stăpânirea Prea Înălțatului Împărat al Austriei și Marelui Prinț Ardealului Domnului Domn Francisc al doilea. Cu blagoslovenia Exceleanției sale Preaosfințitului Domn Ioann Bob, Episcopul Făgărașului și al Prea Înălțatei Chesaro Crăiești Mărimi Sfeatnic din lăuntru”; 1813 – „TRIODION Acum a tria oară așezat și tipărit după rânduiala Beserecii Răsăritului. Supt stăpânirea Preaînălțatului Împărat al Austriei Francisc Întâi, Craiului Apostol, mare Prințip al Ardealului și celelalte: Cu Blagoslovenia Exselenții sale Prealuminatului și Preasfințitului Domnului Domn Ioann Bobb, Vlădicul Făgărașului”.

Triodion, Blaj, 1800,
Foaie de titlu

Treodion, Blaj, 1808,
Foaie de titlu

Triodion, Blaj, 1813,
Foaie de titlu

Pe versoul foii de titlu se află gravura *Bunavestire*, semnată de Petru tip., în triodurile de la 1800 și 1813, iar în ediția de la 1808 – *Răstignirea*, semnată de I(oanichie) E(ndredi). Urmează prima pagină a textului propriu-zis ce marchează incipitul: „TRIODION Adecă trei cântări care le cuprinde în sine slujba ce i se cuvine lui. Dumineca întru carea se cetește Sfînta Evanghelie. A Pildei Vameșului și a Fariseului”, fiind la fel în toate cele trei ediții, urmată de gravura *Vameșul și fariseul* în ultimele două volume.

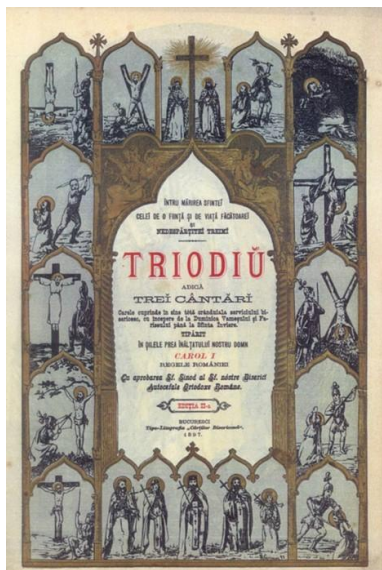
Alte gravuri reprezentate: *Pilda vameșului și a fariseului*, *Răstignirea*, *Intrarea în Ierusalim*, *Coborârea de pe cruce și punerea în mormânt*, *Învierea*. Volumele mai conțin frontispicii, viniete și inițiale gravate.

Dintre aceste trei ediții, doar cea de la 1813 conține peritexte, 3 pagini care precedă foaia de titlu „La ziua unui sfânt, Ziua lui Simon Petru Io; Simon Ioan Iubeștimă. Ioan 21 15” și 3 pagini la finalul triodului „II La sfânta Inviare. Pentru roadele înviarii: și cum să cade a prăznui această zi (...) Să prăznuim astăzi paștile cu eșirii din Eghipet la Iudea”.

Volumele se încheie cu formula tradițională: „Sfârșit, și lui Dumnezeu laudă”, urmată de invocația „Slavă, Cinste, și Închinăciune, Unul Dumnezeu, cel slăvit în Sfânta Troiță, carele au ajutat după început de am ajuns și sfârșitul. Iară cei ce vă veți întâmpla a ceti bucurați-vă în Domnul și vă rugați pentru noi și ce greșale veți afla îndreptați cu duhul Blândețelor ne punindune în ponos. Că nu iaste lucrare de Înger, ci iaste lucrare de mână de țărână, că precum iaste cu neputință a nu gusta

cineva din moarte, întru aceștia chip și Tipograful a scăpa fără de greșală” (1800, 1813); „Sfârșit, și lui Dumnezeu mărire”, urmată de un capitol din Tipicul Strastnicului (14 p.) (1808).

După aproximativ un secol, în urma unor eforturi considerabile depuse de cărturarii români pentru introducerea alfabetului latin în limba română, are loc un veritabil act de demnitate națională: afirmarea identității românești și consfințirea continuității și unității limbii române în toate registrele ei, inclusiv în cel liturgic.

Triodion, București, 1798,
Foaie de titlu

În acest cadru istoric și cultural, ediția a II-a a Triodului, publicată la București, la Tipo-Litografia „Cărilor Bisericească”, în 1897 este editată în limba română cu alfabet latin, și păstrează tradițiile tipografice ale cărților de cult românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Volumul conține 888 de file, așezate în două coloane și tipărite cu cerneală neagră și roșie, conform tradiției tipografiilor liturgice.

Informațiile de pe foaia de titlu: „Întru mărirea sfintei celei de o ființă și de viață făcătoarei și nedespărțitei treimi. TRIODIU Adică trei cântări carele cuprinde în sine totă orânduiala serviciului bisericesc, cu începere de la Duminica Vameșului și Fariseului până la Sfânta Înviere. Tipărit în zilele prea Înălțatului nostru domn Carol I Regele României. Cu aprobarea Sf. Sinod al Sf. nostre Biserică Autocefale Ortodoxe Române”.

Pe versoul foii de titlu este reprezentată imaginea lui Isus Hristos cu inscripția „Veniți către mine toți cei osteniți și însărcinați”. Pagina propriu-zisă de text include gravura *Pilda fariseului*, urmată de informațiile despre conținut „TRIODIU adică trei-cântări; cu Dumnezeu cel sfânt carele cuprinde în sine servirea Dumnezească, cu începere de la Duminica aceasta a Vameșului și a Fariseului, până la Sfânta Înviere. Duminica în carea se cetește Sfânta Evanghelie a Pildei Vameșului și a Fariseului” și se încheie cu formula tradițională „Sfârșitul Triodului și lui Dumnezeu mărire” însoțită de o notă suplimentară plasată într-un chenar în formă de carte, o inovație tipografică ce nu se regăsește în edițiile tipărite în secolul al XVIII-lea: „Acest triod s-a revăzut pînă la cola 36 de D-l. Dr. Dragomir Demetrescu, iar corectura pînă la cola 29 s-a făcut pe vremea când P.S. Arhiereu Valerian Rîmniceanu se afla ca director al Tipografiei Cărilor Bisericești. Dela cola 36 înainte s-a revăzut de P.P.S.S. Episcopi: Athanasie al Romnicului Noului-Severin, Silvestru al Hușilor și Gherasim al Argeșului, iar ultima corectură dela cola 30 pînă la sfârșit s-a făcut de D-l. Dr. Constantin Chiricescu Directorul Tipografiei Cărilor Bisericești”.

O caracteristică inedită a acestei ediții constă în faptul că fiecare Duminică se încheie cu câte o gravură reprezentativă, precum: Sf. Mitropolie (București), Mănăstirea Agapia (jud. Neamț), Alungarea lui Adam din Rai, Biserica Stavropolios din București, Monăstirea Nămăești jud Muscel, Monastirea Tismana, Monastirea Sinaia, Mitropolia Moldovei (Iași), Monastirea Bistrița și altele.

Lingvista Irina Condrea oferă precizări relevante privind ediția *Triodului* de la Chișinău (1862), pe care o plasează, din punct de vedere cronologic, după ediția de la Neamț din 1847. Această observație este semnificativă pentru delimitarea comparativă a particularităților textuale, în contextul politicilor editoriale variate ale secolului al XIX-lea, orientate spre adaptarea și prelucrarea textelor bisericești, întrucât „unele cărți de cult erau sau trebuiau să fie traduse din limba rusă, altele preluau integral edițiile deja existente în limba română, iar o altă parte reprezentau diverse compilații, cu adăugiri, modificări și ajustări, făcute în funcție de situație”¹².

De altfel, ediția tipărită la Chișinău, reflectă pregnant influența modelelor rusești ale cărților de cult, „care conțineau în mod obligatoriu ample formule de elogiare a împăratului și a întregii familii imperiale ruse”¹³. Această practică a fost introdusă de Gavriil Bănulescu-Bodoni, fiind impusă de Sinodul de la Sankt Petersburg”¹⁴.

Tridion, Chișinău, 1862, gravura
Intrarea Maicii Domnului în
biserică

Triodul tipărit la Chișinău în 1862 reprezintă un volum de dimensiuni mari, specifice tipăriturilor bisericești ale epocii, și cuprinde 371 de file numerotate. Întrucât numerotarea s-a realizat pe o singură față a foii, volumul total de pagini este de 742. Conform uzanțelor tipografice ale epocii, textul este imprimat cu alfabet chirilic. Foaia care precede textul propriu-zis conține o compoziție decorativă realizată cu ornamente tipografice. Pe verso se găsește gravura *Intrarea Maicii Domnului în biserică*, încadrată într-un chenar de ornamente tipografice, urmată de câteva versuri. Volumul conține, de asemenea, frontispicii, gravuri finale, inițiale și ornamente tipografice.

Cartea nu are o foaie de titlu propriu-zisă, denumirea fiind așezată pe prima pagină sus: „TRIODION adică trei cântări cu Dumnezeu cel sfânt carele cuprinde întru sâne ce i să cuvine”, după care urmează primul text canonic „DUMINECA întru care să cetește sfânta Evanghelie a pildei Vameșului și a Fariseului”. Volumul se încheie cu *Tipicul din Capetele lui Marcu*, cu formula „Sfârșitul *Triodului* și lui Dumnezeu Slavă”. Mai presus de particularitățile specifice fiecărei ediții, *Triodul*

¹² Irina Condrea, „*Triodul* publicat la Chișinău în 1862”, în *Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare”*, USM, 28-29 septembrie, 2016, Științe Umanistice, Chișinău, CEP USM, p. 4. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/3-6_16.pdf [accesat 2025-05-11].

¹³ Textul incipitului *Triodului* poate fi consultat integral, în variantă transliterată, în studiul Irinei Condrea, 2016, p. 5.

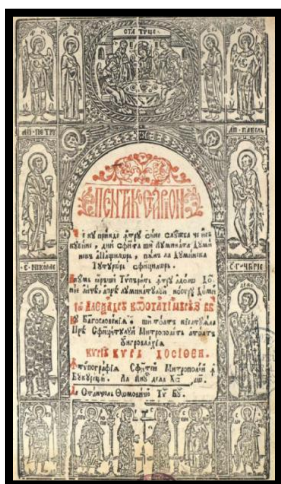
¹⁴ *Ibidem*.

reunește texte de o sensibilitate și expresivitate remarcabile, „iar studierea lor poate scoate la iveală un adevărat tezaur de imagini și forme poetice ale limbii române”¹⁵.

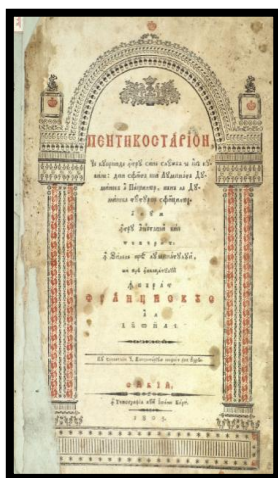
Penticostarul

Potrivit *Dicționarului enciclopedic de cunoștințe religioase*, penticostarul este „cartea liturgică cu slujbele ce se săvârșesc în biserici în perioada dintre Paște și Rusalii (Cincizecime). Slujbele acestei perioade au un caracter optimist, sunt imne și cântări pline de bucuria Învierii; compunerea lor se atribuie sfinților melozi Iosif Studitul, Cozma de Maiuma și Ioan Damaschin (sec. VIII-IX)”¹⁶. Termenul derivă de la grecescul *Pentikostarion*, care desemnează perioada de cincizeci de zile ale cântărilor pe care le însumează cartea, numită *Cincizecime*.

Din totalitatea Penticostarelor românești, publicate în secolul al XIX-lea, am selectat pentru analiza comparată următoarele cărți: *Penticostarion ce cuprinde întru sine slujba ce i să cuvine din Sfânta și Luminata Duminecă a Paștilor până la Dumineca tuturor Sfinților*, București, 1800; *Penticostarion ce cuprinde întru sine slujba ce i să cuvine din Sfânta și Luminata Duminecă a Paștilor, până la Dumineca Tuturor Sfinților*, Sibiu, 1805; *Penticostarion*, Blaj, 1808.

Pagina de titlu,
Penticostarion, București,
1800

Pagina de titlu,
Penticostarion, Sibiu,
1805

Pagina de titlu,
Penticostarion, Blaj,
1808

Exemplele analizate reprezintă cărți legate în piele, cu ornamente presate. Titlul acestora este reprodus după modelul grecesc – *Penticostarion*, completat în ediția de la București și de la Sibiu cu informația privind perioada liturgică de utilizare a cărții „ce cuprinde întru sine slujba ce i să cuvine din Sfânta și Luminata Duminecă a Paștilor până la Dumineca tuturor Sfinților”. Pagina de titlu este încadrată în ornamente tipografice, iar în cazul Penticostarelor de la București și Blaj pagina de titlu este însoțită de reprezentări iconografice.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶ Ene Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diocezană, 2001, p. 363.

În Penticostarul de la București, în partea superioară a paginii, în centru, apare reprezentarea Sfintei Treimi (episodul biblic când trei îngeri stau la cină, fiind oaspeții lui Avram, la stejarul din Mamvri, simbolizând Treimea), iar de o parte și alta, sunt reprezentați Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, apoi Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil; rândul de jos, include reprezentările iconografice ale Sf. Gheorghe, Sf. Procopie, Sf. Împ. Constantin și Elena, Sf. Dimitrie, pe părțile laterale apar chipurile Sf. Ap. Petru și Pavel, Sf. Nicolae și Sf. Grigorie.

În Penticostarul de la Blaj, în partea superioară este reprezentat Iisus Hristos, așezat pe tron, în cele patru colțuri sunt reprezentate simbolurile celor patru apostoli și evangheliști, fiind scrise și numele lor: Îngerul – Ev. Matfei, Leul – Ev. Marco, Vulturul – Ev. Ioan, Vițelul – Ev. Luca. În stânga și dreapta paginii sunt imprimate chipurile mai multor sfinți: Patriarhul Sofronie, Patriarhul Gherman, Andrei Criteanul, Iosif Monahul, Ioan Damaschin, Anatolie Patriarhul, Teofan Monahul, Teodor Studitul.

Pagina de titlu furnizează informații despre: conducătorul în timpul căruia s-a tipărit lucrarea: „Acum iarăși Tipărit întru adoao Do(m)nie aicea, a prea luminatului nostru Domn Io Alexandru Konstantin Muruz VV¹⁷” (București, 1800); „acum întru aceștiași chip tipărit: în Zilele prea Luminatului, și prea înălțatului împărat FRANȚISC al Doilea” (Sibiu, 1805); „Acum adoao oară după rânduiala Besearicii Răsăritului, supt stăpânirea Prea Înălțatului Împărat al Austriei, și(i) Marelui Prinț Ardealului D(o)mnului D(o)mn FRANȚISC AL DOILEA” (Blaj, 1808); ierarhul locului: „Cu blagoslovenia Exelenției sale Prea o sfințitului D(o)mn IOANN BOB Episcopul Făfărașului, și al Prea Înălțatului Chesaro Crăești Mărimi Sfeatnic din lăuntru” (Blaj, 1808); „Cu Blagoslovenia și toată chieltuiala Prea Sfințitului Mitropolit a toată Ungrovlahia Chirie Chir DOSITEI” (București, 1800); tipografie, locul și anul editării cărții: „Î(n) tipografia Sfintei Mitropolii î(n) București. La anu(l) dela H(risto)s 1800”; „Sibii În Tipografia lui Ioan Bart. 1805”; „Tipărit în Blaj la Mitropolie cu Tipariul Seminariului. Anul 1808”; tipograf: „De Stanciul Tomoviciu Tipărit” (București, 1800).

Pe versoul paginii de titlu, se pot identifica însemne ale puterii laice (Stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești), pecetea domnitorului, însoțită de „stihuri poeticești” (București, 1800):

*Stihuri poeticești, asupra pecetii din
Corona*

*Prea luminatului și prea înălțatului Domn,
Io Alexandru Constantin Muruz Voevod.*

*Doao sămne cei Pecete sau însemnat,
Domnului Alexandru isau încredințat.
Și un semn c au fost Domn Moldaviei îl
arată.*

*Alt al Țării Rumânești încă și această dată.
Să poată stăpâni cu bună voire.
Îndelungând pre el întru norocire.*

¹⁷ *Voievod.

În exemplarul de la Blaj, pe verso, apare o xilografură cu reprezentarea Răstignirii lui Hristos, însoțit de Maica Domnului și Ap. Ioan, iar în colțuri sunt redată simbolurile celor 4 evangheliști: îngerul, leul, vulturul, vițelul. Alături de acestea, observăm simboluri ale patimilor lui Hristos: punga cu cei 30 de arginți, paharul cu oțet, mahrama cu chipul nefăcut de mână.

Doar în exemplarul de la București, 1800, cartea este însoțită de o adresare către cititor, semnată de ierarhul locului: „DOSITEOS CU MILA LUI DUMNEZEU ARHIEPISCOP ȘI MITROPOLIT ATOATĂ UNGROVLAHIA Tuturor cetitorilor celor ce sînt adevărați Fii ai besăricii, Milă, pace, și mântuire dela D(o)mnul atot țiitoriu!”.

Prima pagină, în toate cărțile analizate, ancorează lucrarea pe dimensiunea sacrului, apelând la formula „Începutul cu Dumnezeu cel Sfânt al Penticostariului”.

Aceste culegeri de cântări bisericești nu au un cuprins, dar pentru orientare servesc frontispiciile de pe fiecare pagină. În general, textul este organizat succesiv, reflectând perioada liturgică și consecutivitatea duminicilor: *Duminica Învierii* → *Duminica Tomei* → *Duminica Mironosițelor* → *Duminica Slăbănogului* → *Duminica Samaritencei* → *Duminica Orbului* → (Joi: *Înălțarea Domnului*) → *Duminica Cincizecimii* → *Duminica Tuturor Sfinților*.

În cărțile pe care le-am analizat se numerează filele, nu paginile. Textul este aranjat în două coloane, se folosesc două culori – roșu și negru. Slujba Duminicilor este însoțită de xilografuri, care rezumă iconografic esența sărbătorii.

La sfârșitul Penticostarelor, sunt amplasate formule de final: „Laudă lui D(u)mnezeu, mulțămită, și slavă să cuvine, celui ce ne-au ajutat a ajunge sfârșitul cu bine.” (București, 1800); „Sfârșit și lui Dumnezeu Laudă.” (Sibiu, 1805); „Sfârșitul Penticostariului, și lui D(u)mnezeu mărire, cinste și închinăciune” (Blaj, 1808).

Pe lângă cântările specifice perioadei liturgice din perioada celor cincizeci de zile, unele Penticostare conțin și adăugiri. Astfel, în cartea de la Blaj, 1805, sunt incluse TRIPEASNIȚELE, FACEREA LUI IOSIF. Exemplarul de la Blaj, 1808, este mai generos în elemente adăugate. Acesta, include TRIPESNIȚELE FACERI IOSIF, după care urmează *Canonul morților* și secțiunea *Tipic*. Cartea se încheie cu o adresare către cititor: „[...]cetește și cântă spre deșteptarea, îndreptarea, și zidirea deaproapelui tău, și toate le ado, și le închină spre mare mărirea lui D(u)mnezeu, căruia în Troiță i să cuvine toată cinstea și închinăciunea în veaci nesfârșiți. Amin”.

Concluzii

Analiza cărților inmografice românești din secolul al XIX-lea evidențiază, în mod coerent, continuitatea unei tradiții liturgice consolidate, dar și modul în care aceasta a fost influențată de contextul istoric, cultural și politic al epocii. Tipăriturile apărute la Chișinău, în cadrul Tipografiei Duhovnicești, se înscriu în linia tipografică a celorlalte centre românești, dar reflectă totodată și specificul statutului Basarabiei în Imperiul Rus, prin prezența unor interferențe lingvistice și editoriale. Studiul comparativ al Octoihului, Triodului și Penticostarului demonstrează că aceste cărți au păstrat structura tradițională a inmografiei ortodoxe, adaptând-o nevoilor comunităților locale și ritmului liturgic. Cercetarea fondurilor de carte veche din Chișinău și București confirmă atât bogăția patrimoniului inmografic românesc, cât și valoarea acestor ediții ca martori ai evoluției culturale și tipografice. În ansamblu, investigația evidențiază importanța inmografiei ca vector identitar al spiritualității românești.

BIBLIOGRAFIE

- Braniște, Ene, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diocezană, 2001.
- Cereteu, Igor, „Cartea românească tipărită în București în fonduri și colecții din Chișinău (ultimele decenii ale secolului al XVII-lea – începutul secolului al XX-lea)”, în *Cercetări Istorice*, XXIV-XXVI, Iași, 2010, pp. 407–455.
- Chiaburu, Elena, *Cartea românească veche în Biblioteca Județeană G. T. Kirileanu*, Piatra Neamț, Catalog adnotat, 2021.
- Ciobanu, Ștefan, *Cultura românească din Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Ed. Asociația „Uniunea Culturală Bisericească din Chișinău”, 1923, p. 61.
- Condrea 2016a = Irina Condrea, „Triodul publicat la Chișinău în 1862”, în *Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare”*, USM, 28-29 septembrie, 2016, Științe Umanistice, Chișinău: CEP USM, pp. 3-6. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/3-6_16.pdf [accesat 2025-05-11].
- Condrea 2016b = Irina Condrea, „O abordare stilistică a textului religios”, în *Studias Universitatis Moldaviae*, 2016, nr. 10 (100), Seria Științe Umanistice, pp. 3–7.
- Giosanu, Maria, *Istoria unei cărți de cult cu valențe poetice: Triodul*, în: *Text și discurs religios*, III, Secțiunea *Literatura și sacrul*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, pp. 495–502. Disponibil: <file:///C:/Users/LENOVO/Desktop/resurse%20pentru%20articol/BDD-A141.pdf> [accesat 2025-30-10].
- Mârza, Eva, Bogdan, Florin (coord.), *Repertoriul tipografilor, gravurilor, patronilor, editorilor cărților românești (1508-1830)*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Sibiu, Astra Museum Techno Media, 2013.
- Pruteanu, Petru. *Perioada Triodului. Sinteză istorico-liturgică*, Postul mare, 2020. Disponibil: <http://teologie.net/data/pdf/PP-Triod.pdf> [accesat 2025-10-11].
- Rotaru, Florin, *Bibliografia Cărții Bucureștene de la origini până în prezent 1494/2006*, partea I, 1494/1918, vol. IV, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2006.
- Triod*. Etimologie, sens. Disponibil: https://ro.orthodoxwiki.org/index.php?title=Triod&mobileaction=toggle_view_desktop [accesat 2025-01-11].

SURSE

- Treodion. *Acum a doao oară după orânduiala Besearecii Răsăritului. Supt stăpânirea Prea Înălțatului Împărat al Austriei și Marelui Prinț Ardealului Domnului Domn Francisc al doilea*. Autor: Bob Ioan, Blaj, 1808.
- Triodion. *Acum a doua oară așezat și tipărit după rânduiala Besearecii Răsăritului*. Autor: Bob Ioan, Blaj, 1800.
- Triodion. *Acum a tria oară așezat și tipărit după rânduiala Besearecii Răsăritului*. Autor: Bob Ioan, Blaj, 1813.
- Triodion. București, Tipo-Litografia „Cărților Bisericească”, 1897. Disponibil: <http://resurse.go.ro/text/scan/Triodul,%20Bucuresti,%201897.pdf> [accesat 2025-29-10].
- Triodion. Chișinău: Tipografia Duhovnicească, 1862.

Triodion. Trei cântări ce are întru sine slujba Sfântului și Marehui Post. Autor: Dositei Filitti, București, 1798.

Penticostarion ce cuprinde întru sine slujba ce i să cuvine din Sfânta și Luminata Duminecă a Paștilor până la Dumineca tuturor Sfinților, București, 1800.

Penticostarion ce cuprinde întru sine slujba ce i să cuvine din Sfânta și Luminata Duminecă a Paștilor, până la Dumineca Tuturor Sfinților, Sibiu, 1805.

Penticostarion, Blaj, 1808.

Penticostarion carele cuprinde intru sine slujba ce i se cuvine, din Sfânta și Luminata Duminecă a Paștilor, până la Dumineca tuturor Sfinților, Chișinău, Tipografia Duhovnicească, 1853.

Ceale opt glasuri sau Octoiul cel mic împreună cu podobiile glasurilor, cu Sveatilnele Învierii și Bogorodnicele lor, Boghici Constantin, Brașov, 1810.

Opt glasuri sau octoiul cel mic, Barth, Johann Andreas, Sibiu, 1826.

Octoih împreună cu slujbele sfinților de obște, Bob, Ioan, Episcop greco-catolic de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj, 1825.

Articol publicat în cadrul proiectului 25.80012.0807.24TC „Cărțile imnografice publicate la Tipografia Duhovnicească din Chișinău în secolul al XIX-lea: interferențe lingvo-culturale”.

FASCINATION AND AVERSION – THE IMAGINARY OF THE PHANAR IN THE WORKS OF THREE ROMANIAN WRITERS

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.02>

Fascination and Aversion – the Imaginary of the Phanar at Three Romanian Writers
Although generally pejorative, associated with negativity and aversion, in literary imagery, several aspects of **the fascinating Phanar** and of the adjacent imaginary, are relevant, starting from the positive etymological implications in modern Greek. Shifting from a bright origin to a dark representation, it becomes a multi-faceted cultural symbol, with strong stylistic and semantic reverberations in literary discourse. Its *imagemes*, the dominant imagistic nuclei, under the sign of the **Phanar as phenomenon, as appearance, as fantasy**, subscribe to the (an)historical Phanar, the Phanar as a state of mind, as a *modus vivendi*, as a specific atmosphere, but also as a (de-)limitation of the text. The three selected novels, *Craii de Curtea-Veche* by Mateiu Caragiale, *Fanar* by Horia Stancu and *Manuscrisul fanariot* by Doina Ruști, somewhat express the symbolic, aesthetic and ideological functions of the Phanar through the prism of the concept of *re-readability*. In these writings, the Phanariot world is marked by moral ambiguity, duplicity and decadence, and the strategies of survival and domination are based on fear, manipulation and corruption. The Phanar is depicted as a space of hypocrisy and multiple faces. **Fears and threats** always arise, tools of control and intimidation are used: executions, exile, imprisonment, poisoning. **Bribery** also plays an ambivalent role, as a tool of negotiation and influence. There are various Phanariot **plans and tactics**: delay, false promises, manipulation, betrayal, and information trading are practiced, and political intrigue becomes the central mechanism of holding power. As for **attitudes and states of mind**, there is a permanent **oscillation between credulity and suspicion**, between self-humiliation and excessive pride, reflecting emotional and moral instability. The Phanariotes have many **character flaws**, among which laziness, indecision, whims, boredom stand out, but also the lust for power, greed, denunciation, cruelty, as traits of a corrupt and decadent society. Thus, in a broader sense, a kind of Phanariot *hybris* arises in the three novels as a decadent and humanized form of ancient pride, expressing deep human weaknesses rather than a tragic destiny. **The literary Phanar** ultimately becomes a symbol of the capitulation of the human condition, of a multicultural synthesis and also of an aesthetic ambiguity, with profound resonances in these times.

Key-words: *fascination, literary Phanar, imagemes, Phanar as phenomenon, aversion, hybris, metafiction*

The term *Phanar* is most often used in a somewhat pejorative sense, generally associated with negativity. In literary imagery, however, several aspects of the Phanar, as well as of its adjacent imaginary, remain significant, beginning with its etymological implications – initially positive – in modern Greek. *To fanári* means “a large lantern” or even “a lighthouse,” derived from the ancient Greek *phanáron*, the diminutive of *phanós*, itself from *phaíno*, meaning “to appear,” “to show,” or “to shine.”

¹ Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română – Filiala Iași.

“From a strictly historical perspective, the Phanar is a district of Istanbul (formerly Constantinople), located midway along the Golden Horn, adjoining the Fatih quarter, on the slopes of the city’s fifth hill. The neighborhood’s streets are lined with numerous old wooden houses (many now in decay), as well as churches and synagogues dating from both the Byzantine and Ottoman periods. During the Ottoman era, it hosted the two successive seats of the Ecumenical Patriarchate and became the district where the city’s Orthodox population – primarily Greek – was concentrated in the final centuries of Ottoman rule. It was particularly home to the remnants of the old Byzantine aristocracy, gathered around the Patriarchate, who played a significant role in the Ottoman administration as well as in the history of the Romanian Principalities” ([Fanar – OrthodoxWiki](#)).

Its **imagery is relevant**, functioning as a constellation of **dominant imagistic nuclei** under the sign of the Phanar as **phenomenon, apparition, and fantasy** – the (a)historical Phanar, the Phanar as **state of mind**, as **modus vivendi**, as **distinct atmosphere**, and, not least, as a **(de-)limitation of the text** through specific linguistic features. The three selected prose works – *Craii de Curtea-Veche* by Mateiu Caragiale, *Fanar* by Horia Stancu, and *Manuscrisul fanariot* by Doina Ruști – are examined and interpreted, to a certain extent, through the lens of the **concept of re-readability** (*relizibilitate*) advanced by Matei Călinescu in his study of Mateiu Caragiale’s rereadings. In this regard, the rereading of *Craii de Curtea-Veche*, a rather well-known novel, reveals **unforeseen interpretative dimensions**:

“Esthetically, there is something of that devout reverence implied by the periodic return to a sacred or at least quasi-religious text – a reverence manifested, among other ways, through the inner recitation of the text, its liturgical moralization, and the deliberate, reflective slowing down of the reading process so as to discern its more distant echoes – not only acoustic, but also semantic, etymological, intra- and intertextual”².

The Phanar, however, does not appear in this novel as an explicit physical setting; rather, the Phanariot symbolism and imaginary are deeply embedded in its atmosphere and characters. Above all, **PRIDE – an immeasurable, almost supernatural pride** – serves as an emblematic trait for several male characters across the three novels. “Arrogance seems an emblem upon the mask, the petrification of a carnivalesque moment: on the inside, the mask is protective, warm, innocent; only thus are the Rakes absolved”³.

A certain restrained perseverance, which we shall also encounter in the character of Mavros from the second novel under analysis, together with the tendency to conceal (to encrypt) a depraved existence, represent the defining traits of an authentic descendant of the Phanar lineage – in the extended sense of the term, that of the Phanar as a literary enclave:

“Could there have been a purpose behind the stubborn persistence with which he veiled his brief past and his everyday life? Quite possibly so. Yet – let me say it once again – there was in his gaze such immense pride, a gaze forever indifferent to the happenings of the earthly realm, seeming instead to lose itself elsewhere, in the distances of a dreamlike world, that it would have dispelled any shadow of doubt or suspicion”⁴ (our translation).

Most friendships, acquaintances, and human relationships, in general, are forged in the **tavern** – in the traditional sense, a modest, dim, and often sordid inn, usually located in a

² Matei Călinescu, *Mateiu Caragiale: recitiri*, Cluj-Napoca, Biblioteca, Apostrof, 2007, p. 13.

³ Ioan Derșidan, *Mateiu Caragiale – carnavalescul și liturgicul operei*, București, Editura Minerva, 1997, pp. 114-115.

⁴ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 39.

basement, functioning as a profane tabernacle, a space of decadence, a site of confession, a symbol of marginality, a temporary refuge, and, above all, a place of transition par excellence. The Phanar itself, as is well known, is situated between good and evil, evoking an intermediary *topos* in which the balance between the two is exceedingly fragile and no clear distinction can be drawn. The tavern's extension is the street, the neighborhood – typically ill-famed – or the city (Bucharest), and, in Caragiale's successor (and later in Doina Ruști's prose), even the forest: "a dreadful, humid swelter brooded over the city, a vast nest of wickedness and corruption"⁵ (Our Trans.).

It smelled of mystery, of sin, of perdition⁶. There is a leitmotif in *Craii de Curtea-Veche* – namely, an enchanted atmosphere: the gardens seem numbed, as if under an evil spell, o "light which, according to the lore of witchcraft, is favorable to the evil spirits that wander in the power of the night"⁷ (Our Trans.). (Likewise, in Doina Ruști's novel, the spell that envelops Bucharest from all sides is frequently evoked). In the same vein, the night – paradoxically – is auspicious to the beings or creatures belonging to the Phanar, those who move and breathe within its shadowed essence.

"You immerse yourself in the night, for it is boundless, profound, and filled with abysses. One cannot immerse oneself in the day, for the light of day delineates and abolishes chaos, elevating human consciousness to its zenith, from where it contemplates the irreversible flow of becoming as an order imbued with meaning. The night is the domain of choice both for the illuminated and for the wicked. Within its darkness, great ecstasies are fulfilled, yet conspiracies and murders are also woven. It is there that man encounters his deepest self – angelic or demonic"⁸ (our translation).

Alongside the night stands another ambivalent being, a diaphanous yet passionate creature, an insidious entity that inhabits all three narratives – **the woman of the Phanar**: both servant and mistress, virgin and courtesan, sacred and profane, assuming all her hypostasies – maid, Gypsy woman, princess, concubine, singer, dancer. The stylistic ambiguity and textual duplicity intertwine in Mateiu Caragiale's work, leading to a blurring of genders and a fusion of disparate literary registers: "Just as I could not then bring myself to believe that the apparition which had passed beside me was a woman, now it seemed to me that the being dragging me with it into the shadows was not a man"⁹ (Our Trans.). In the other novel, authored by Horia Stancu, there emerges *the figure of the eunuch (or hadâmb)* – a being eternally dissatisfied and unhappy, suspended halfway between man and woman, halted temporarily in an intermediate state. Such is the case of Ismail, who harbors an impossible love for Aisha, a love he initially defiles out of habit, through the scheming manners of the *harem*, until he ultimately purifies himself, belatedly, through the supreme act of sacrifice.

Beyond that *indefinable dissatisfaction*, explains the *Mateian* voice, the Phanariot – as a generic character, a descendant of noble origin fallen through adverse circumstances and through his own failure to heed the limitations of the human condition – also embodies an *immense solitude*, one that we likewise encounter in Horia Stancu's characters. **WINE and INTOXICATION**, as an oscillatory state between two worlds, signify vehicles of transition, whether slow or abrupt, between good and evil, reality and the oblivion of reality, its affirmation and negation, exuberance and anxiety, exaltation and despair. Drinking is a

⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁶ *Ibidem*, p. 41.

⁷ *Ibidem*, p. 43.

⁸ Ovidiu Cotruș, *Opera lui Matei I. Caragiale*, București, Editura Minerva, 1977, p. 35.

⁹ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 41.

pervasive act in this novel, as M. Călinescu observes, but also in *Fanar* and even in *Manuscrisul fanariot*. Indeed, the *Craii* are portrayed as spiritual heirs of the Phanariots: they inhabit a vanished, cultivated world, yet one devoid of meaning – a world adrift, listless, and absurd.

“For a month, in silence and breathless secrecy, with both hope and purpose, I had led her into a drinking spree, a revelry, a game. In recent years, I had been severely tried by circumstance – the great waves had battered my small boat. I had defended myself poorly, and, utterly disgusted with everything, I had longed to find in a life of corruption the solace of oblivion”¹⁰ (our translation).

If alcohol invariably bears a bluish hue, then *Blue itself becomes a pathway to infinity, a realm in which the real transforms into the imaginary*¹¹. “A domain – or rather, a climate – of immobility and unreality, or perhaps of heightened surreality, blue resolves within itself the contradictions and oscillations that rhythmically structure human existence”¹² (Our Trans.). It is also said that the ancient Egyptians regarded blue as the color of truth. This color further signifies detachment from the values of the material world, and it is likewise the color of transcendent wisdom, of death, of potentiality, and of emptiness¹³. “Within certain aberrant practices, blue may even come to signify the pinnacle of **passivity and renunciation**”¹⁴ (O/T).

Paradoxically, one discerns a recurring fixation on nobility – more specifically, on the aristocratic ethos, the decadence of the fallen boyar lineage, and the mythic connotation of blue blood. The motif of blue, both chromatic and symbolic, reappears insistently throughout the corpus, notably in the prose fragment *Remember*, where the decadent persona of Aubrey de Vere is invoked as a paradigmatic embodiment of aesthetic degeneration and metaphysical melancholy: “That sweet and tranquil evening was so profoundly blue, of a dark, fluid azure, that the city seemed submerged in the mysterious depths of **a sea**”¹⁵ (Our Trans.). Elements of the sea – quays, jetties, balustrades, pontoons, and the like – appear discreetly in Mateiu Caragiale’s work; the sea remains a symbol, emerging from the depths of the subconscious, expressing a kind of slow catastrophe, and, in its etymological sense, a return to origins, a reaching of the ultimate shore, an attainment of ultimate reality. By contrast, in Horia Stancu’s novel, the sea is a recurring and palpable presence – the image with which the entire volume concludes. It is the entity that engulfs, buries, and entombs forever the sorrows and sufferings of all the book’s characters – Phanariots, Romanians, Frenchmen, Greeks, and Turks alike.

At a certain point in Mateiu Caragiale’s work, ancient cities – Babylon, Palmyra, Alexandria, Byzantium – are evoked under the emblem of the *ubi sunt* or, as the case may be, *ubi est*, beneath which the imaginary Phanar itself is subsumed. In a broader sense, **the journey** stands as the emblematic condition of the Levantine man, and the three Mateian rakes are themselves assiduous travelers, as are Mavros in Horia Stancu’s novel and Leun in Doina Ruști’s prose. The **IMPASSIBILITY** of the sea – that is to say, of life itself – remains a primordial coordinate of this melancholic and decadent Phanariot world, at once nostalgic and disenchanting, ironic and, at times, even sarcastic:

“The sea remained the same, with its mutable yet immutable face – green, blue, gray, at times tranquil, at others tempestuous. Ever the same, indifferent, as always. And,

¹⁰ *Ibidem*, p. 54.

¹¹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. I (A-D), București, Editura Artemis, 1993, p. 79.

¹² *Ibidem*, p. 80.

¹³ *Ibidem*, p. 81.

¹⁴ *Ibidem*, p. 82.

¹⁵ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 45.

as always, it prepared to receive into its peace-giving bosom, adorned with algae and shells, the ships sunk by storms or by human hands”¹⁶ (our translation).

Even though in Mateiu Caragiale’s prose elements from multiple epochs and territories intermingle – for instance, Russian borscht and the Austrian waltz – what often binds and defines the atmosphere is **a distinctly Balkan irony**. The drunken nobles, in a grotesque tableau of decadence, lean upon one another’s shoulders or collapse in heaps, emblematic of moral and existential exhaustion.

If in Caragiale’s novel portraiture predominates, in Horia Stancu’s narrative it is the arboreal, proliferating epic that dominates; whereas in Doina Ruști’s work, the most striking element is the atmosphere itself – explicitly and self-consciously Balkan. Returning to the figure of the woman, as a fascinating catalyst of the specific imaginary, Rașelica Nachmanson and Pena Corcodușa stand as indubitable representatives of this archetype, the Jewish woman being portrayed as... “a black tropical flower – filled with both poison and honey”¹⁷ (OT), as well as Masinca Drânceanu, Sultana Negoianu, Lena Ceptureanu, and the Arnoteanu sisters, Mima and Tita, with the sole exception of the almost perfect woman, Ilinca Arnoteanu, who perishes far too soon.

At a certain point, Pantazi, the second of the rakes, appears and declares of himself: “I am Greek,” he went on, “and a nobleman – a Mediterranean”¹⁸. “Beyond that, I take pride in nothing – not even in the blood shed beneath the banners of the *Eteria* by my forebears, those of the branch of the Swan, who journeyed from Candia through the Phanar, into Russia and the Romanian Principalities”¹⁹ (Our Trans.). It is interesting to observe that, within the imaginary of Mateiu Caragiale’s prose, beyond the dominant Phanariot lineage – understood in the extended sense of the term – mixed blood becomes either the curse or the blessing of the novel’s characters.

“The Rakes’ thirst for self-annihilation, particularly that of Pașadia, functions as a *mise-en-abîme* of the demise of the Levantine aristocracy and, simultaneously, as a reflection of the first great massacre of the nobility during the French Revolution. In the conclusion of the second *hagialâc* – the historical pilgrimage – these three deaths (that of rakes, of the Romanian aristocracy, and of the French one) converge and intertwine. The Balkan spirit itself, both fascinating and perverse, becomes emblematic of a slow and painful death, as well as of a deliberate refusal of balance”²⁰ (our translation).

Horia Stancu, in his novel *Fanar*, draws another, yet indirect parallel – between the fate of the Phanariots and Napoleon’s disastrous campaign in Egypt. From time to time, in Mateiu Caragiale’s prose, there also occurs the invocation of the deceased members of the Phanariot lineage, spectral presences that haunt the text as reminders of a vanished world:

“But it was not the judgment of the living that I feared – it was that of the dead, to whom I could not equally deny my reckoning. There were feverish, sleepless nights when I saw them before my very eyes, arrayed as in the old Greek icons, against a background of red gold, stiff in their *serasir* [silk brocade] caftans – those proud archons, bearing their severed heads in their hands, their unyielding gazes turning away from me in disgust – me, the betrayer”²¹ (our translation).

¹⁶ Horia Stancu, *Fanar*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 315.

¹⁷ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 59.

¹⁸ *Ibidem*, p. 100.

¹⁹ *Ibidem*, p. 101.

²⁰ Dana Nicoleta Popescu, *Sub semnul barocului*, București, Editura Anthropos, 2009, p. 29.

²¹ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 108.

In the writings of the structurally decadent Mateiu I. Caragiale, one encounters all the defining traits of the decadent genre: an inclination toward aristocratism and sexual deviation, hereditary pressures, refined interiors, a revolt and isolation of personality, and a voluptuous attraction to abjection. Within this same framework falls **Pantazi's suicide attempt**, emblematic of the existential exhaustion and morbid aestheticism that permeate Caragiale's oeuvre:

"I cannot forget that misty and chill April night, as if whipped with the cream of the full moon and lightly perfumed by the blooming plum trees – a night that was to be my last. Do not imagine that I wished to perish because I had lost my fortune; on the contrary, I had squandered everything precisely because, long before, I had resolved to end the life of which I had grown weary. Its very spectacle had deepened my innate melancholy, and in its pleasures I had found nothing but disappointment and disgust"²² (our translation).

In the same vein, the narrator's intellectual fascination with the three Crai intensifies with the appearance of Pașadia, who embodies the most pronounced traits of a renegade yet unmistakably authentic Phanariot.

"But Pașadia was a morning star. Yet what a beautiful head he had ! In it there slumbered something unsettling – so much restrained passion, so much fierce pride and bitter hostility revealed themselves in the withered features of his face, in the weary fold of his lips, in the strength of his nostrils, and in that clouded gaze beneath heavy eyelids. And from what he said, in a drawn-out, muted voice, there emerged, with bitterness, a profound disgust"²³ (our translation).

It must be noted that this character had been wronged, *exiled, marginalized, harassed, persecuted, and betrayed* by all – everyone had conspired against him. Yet, despite everything, he possesses boundless self-confidence and remarkable composure, skillfully turning adverse circumstances to his own advantage, remaining steadfast in the pursuit of his goal. His temperament is "passionate, intricate, and shadowed, often betraying itself in flashes of cynicism"²⁴ (OT). *Pașadia was living a double life, alternating between two existences*²⁵. "Reserved and cold, he remained impenetrable; yet, undeniably, within his entire being, something ancient and profoundly noble was lamenting its own demise"²⁶ (Our Trans.).

DECLINE, DEGRADATION, DEGENERATION, DISINTEGRATION, and ultimately DEATH – all are **emblems of a true Phanariot**, accompanied invariably by a profound **DISGUST with life itself**:

"Everything I had once ardently desired – power, money, distinctions – not only failed to bring me any satisfaction once attained, but instead displeased and irritated me; flatteries felt like insults, and even the pleasure of revenge seemed insipid. For me, the alternative was therefore simple: either to possess the strength to stand my ground to the very end – and, by deceiving myself, to accept that the moral bankruptcy of my life should also be fraudulent – or to have the elegance to sound my own retreat"²⁷ (our translation).

On the other side – that of the *corporeal realm* – stand **debauchery, orgy, and the pursuit of intense experience** ("the wanderer through the nocturnal haunts of Bucharest's depravity" – OT). These are the watchwords that define him, yet the narrator continually finds

²² *Ibidem*, p. 114.

²³ *Ibidem*, p. 56.

²⁴ *Ibidem*, p. 57.

²⁵ *Ibidem*, p. 82.

²⁶ *Ibidem*, p. 125.

²⁷ *Ibidem*, p. 127.

mitigating circumstances in his favor: “For me, the spectacle of that life possessed something overwhelming; within it, I sensed the unfolding of a dark spiritual drama, the mystery of which remained impenetrable”²⁸ (Our Trans.). In Pantazi’s travel accounts appear sheikhs and pashas, emirs and khans, rajahs and mandarins, priests and monks of every creed and order, astrologers, hermits, magicians, healers, and chieftains of wild tribes, as well as numerous friends from Europe. He is portrayed as a great nobleman in the highest sense of the term, one of the last custodians of what the *ancien régime* possessed of charm and allure²⁹.

In apparent contrast to the other characters, the **fourth rake**, Gore Pirgu, assumes the role of a **negative initiator**, the one who **renders the world unworldly**, in a distinctly **Eminescian key**.

“His endless antics as an insolent jester had earned him a reputation for cleverness, to which – no one knows why – was added that of being a good fellow, though he was good only at doing evil. This rascal possessed the soul of a knacker and a gravedigger. Corrupt to the marrow since childhood, a swindler, gambler, and lackey, he had long consorted with pimps and tricksters of every kind”³⁰ (our translation).

“Seldom did any filthy affair occur without his involvement, and often solely out of a cruel and insatiable desire to mock, from which he would shrink at nothing. Intrigue, slander, gossip, discord, denunciation, blackmail through the betrayal or extortion of confidences, anonymous letters – all seemed equally acceptable to him, each employed as circumstances required”³¹ (our translation).

“Gore Pirgu was a scoundrel without equal or comparison. This rascal possessed the soul of a knacker and a gravedigger. In his very blood flowed the nostalgia for the old gypsy-like life of debauchery once familiar in our lands – with love affairs in the outskirts, revelries in monasteries, shameless songs, obscenities, and coarse jests”³² (our translation).

A super-character that gathers together both fascination and aversion in all three novels is **VICE** – often spelled ‘**vițiul**’. In all three works there also appears another meta-character, Bucharest which, in Mateiu Caragiale’s prose, is portrayed as follows:

“Bucharest had remained faithful to its old tradition of corruption; at every step we were reminded that we stood at the gates of the Orient. And yet, debauchery astonished me less than the madness that reigned across all ranks – I confess I had not expected to see so many and such varied insanities fermenting, nor to encounter so much unrestrained folly”³³ (our translation).

From time to time, the narrative tone becomes authentically Caragialean, distinctly parodic in nature. At one point, there is an allusion to the *Vicleim*, that folk drama which so often underscores the moral conflict between good and evil. If one were to encapsulate this novel in a single Neo-Greek term, it would be the word **SASTISIRE** which encompasses, indiscriminately, boredom, psychological discomfort, mental fatigue, subtle irritation, and, at the same time, weariness, sensory saturation, and – above all – disgust with life, that existential lehamite. Throughout this deployment of negative forces, “the Pole of anamnesis and its

²⁸ *Ibidem*, p. 58.

²⁹ *Ibidem*, p. 78.

³⁰ *Ibidem*, p. 59.

³¹ *Ibidem*, p. 63.

³² *Ibidem*, p. 108.

³³ *Ibidem*, p. 120.

correlative, oblivion, are arranged within an entire mythology of decadence – a transfigured variant of the biblical and romantic myth of the Fall” (our translation).

*

The three major novels by Horia Stancu – *Asklepios* (1965), *Fanar* (1968), and *Întoarcerea din deșert* [Return from the Desert] (1969), the latter being an episode from the history of Alexander the Great – represent refined literary syntheses intended for a wider readership, grounded in thorough historical research and documentation.

“The simplicity and narrative fluency, the measured, mellow phrasing with archaising inflections, and, at times, a subtly bookish poetics of archaism, constitute the hallmarks of Stancu’s prose style. *Asklepios* seeks, through the fictionalization of the hypothetical biography of the deified physician of legend, to reconstruct the mythic mode of thought characteristic of the ancients. Yet, the textual reality ultimately foregrounds an exotic and sensational dimension, following the hero’s adventures across the Greece of the Trojan War, Egypt, Nubia, and Sumer”³⁴ (our translation).

In *Fanar* (1968), Horia Stancu depicts the history of the political upheavals that occurred in the Romanian Principalities, set against the backdrop of the complex relations between the Greeks – symbolized by the Phanar, the Greek quarter of Istanbul from which the Ottomans governed in 1798 – and the Romanians, at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. It is particularly interesting to note that a key phrase from *Craii de Curtea-Veche*, though meant solely to evoke long-vanished, ambiguous, and interwoven times, applies remarkably well to the events recounted in Stancu’s 70s’ novel, serving as an ambivalent paradigm of the Balkan and Phanariot imaginary, and, by extension, of a broader cultural archetype of instability and hybridity:

“Yet, seeing in woman not only an end but also a means, as politics had often tempted us to do, we turned the alcove into a bridge, and that all might prosper, we lived in the company of the Chosen and served the Rulers. Interwoven from the shadows into every intrigue and conspiracy, nothing was sealed or unsealed without our involvement. Through flattery and gifts, we won over royal concubines and imperial mistresses; we served as advisers and guides to high officials, and, according to circumstance, labored for their rise or downfall, carrying out missions of every kind”³⁵ (our translation).

Horia Stancu’s novel opens *in medias res*, around the year 1798, with the news of Prince Alexandru Ipsilanti’s dethronation, around whom gravitates an entire constellation of Balkan figures – relatives, servants, concubines, viziers, physicians, merchants. The news is brought by Hagi Arghirapol, the Phanariot master, who conveys it with a kind of weary detachment and feigned serenity: “The Voivode is on his way to Stambul. Dethroned... Well, at least he’s unharmed”³⁶. He shares this with Iordache, the steward of the estate, who is immediately seized by fear for his own safety. In this climate of uncertainty, Iordache prepares for a secret meeting of political and financial intrigue, attended by Beizadea Constantin, the prince’s son – who openly declares his ambition to claim the throne – along with Antonache Callistos, a Greek banker; Gelebi-hogea, an Armenian merchant; Mammona-Mihaloglu, a wealthy elder and the ruler’s trusted man; and the monk Meletie. During this clandestine gathering, at which Iordache is a direct witness, he learns that... “Nobody ever tires of glory and wealth”³⁷ (O/T). According to the genuine Phanariot tradition, **procrastination by delay**

³⁴ Anton Cosma, *Romanul românesc contemporan*, volumul II, 1998, Presa Universitară Clujeană, Cluj, p. 212.

³⁵ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 78.

³⁶ Horia Stancu, *Fanar*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 7.

³⁷ *Ibidem*, p. 8.

and deferral is regarded as the best solution to matters that cannot be resolved immediately: “Hours of bargaining followed. At times the voices clashed in heated argument, then subsided into uneasy calm”³⁸ (OT). Noteworthy is the legend of the city of **Byzantion**, a nodal point within the imaginary under discussion, serving as a symbolic axis of origin and continuity for the entire Phanariot mythos, “which had endured for a thousand years, until an emperor of Rome transformed it into the capital of the empire, bestowing upon it his own name – **Constantinopolis**. It nevertheless remained the meeting place of two continents: Europe, aspiring toward the future, and Asia, still slumbering in the past”³⁹ (our translation).

Within the order – or rather, the disorder – of the Phanar, with its thousand guises and faces, there unfolds an intricate strategy of duplicity of character and ambiguity of personality, articulated along several key coordinates:

– **fears and threats**: beheading, exile, imprisonment, poisoning, the offering of purses – that is, bribery, which bears a double effect, sometimes opening, sometimes bolting doors;

– **plans and tactics**: DELAY and procrastination, unfulfilled promises, manipulation, buying and selling (of goods and information alike), betrayal, the politics of intrigue in its manifold forms; and, once again, bribery, accompanied by the perpetual pursuit of the so-called “satisfactory gain.”

– **gestures and attitudes, emotions and states** – whether negative or ambivalent – include credulity, or, on the contrary, distrust and suspicion, all symptomatic of the moral instability and psychological duplicity characteristic of the Phanariot ethos (“You could no longer trust anyone – not even your own children”⁴⁰ – OT); self-humiliation (“Ismail threw himself at Suleiman’s feet and kissed the curved tip of his red silk slipper”⁴¹ – OT); PRIDE (“The youth was proud—and pride helps one stay alive just as much as the most abject humility”⁴² – OT); humiliation, in general;

– **rituals, habits, and potions**: coffee, tea, opium (afion), theriac, poison, and the act of poisoning – whether through words or actual venom;

– **flaws and vices**: indecision, idleness (servants neglecting their duties), whims and caprices, and the pervasive boredom – an unbounded, existential ennui (“Boredom, Iordachi. A sickness that sometimes afflicts great men”⁴³ – says Mavros about the old Ipsilanti); DESIRE – for worldly pleasures and vain glory – along with intemperance, greed, denunciation and informancy, oppression, anger and severity, and finally, cruelty, all constitute the moral coordinates of corruption and decay within the Phanariot world (“Suleiman the vizier knew well the sultan’s sudden rages and rash impulses. He was aware that he stood but a step away from death, yet he felt no fear. The bursts of fury came and went again, provided one knew how to dispel them”⁴⁴ (Our Trans.).

It is interesting to observe that, within the microcosm of the Phanar, passivity intertwines paradoxically with incessant conspiracy – both in the sense of perpetual intrigue and of a continuous sustaining of *the plot* at the narrative level.

“The threads of high politics were secretly woven here, behind crumbling and impoverished outer walls, whose interiors were draped in velvet, silk, and costly mirrors. Beyond these façades, feigned humility was a duty of a thousand faces – manifested in

³⁸ *Ibidem*, p. 9.

³⁹ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 11.

⁴¹ *Ibidem*, p. 16.

⁴² *Ibidem*, p. 175.

⁴³ *Ibidem*, p. 111.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 81.

simple attire, timid manners, and deference carried to its extreme toward the dignitaries of the Porte and even toward the poorest Muslim. Yet, once sheltered within their chambers and salons, the Phanariots indulged themselves in the luxuries of both East and West, surrendering to banquets, entertainments, idleness, and languor⁴⁵ (our translation).

WEALTH holds, once again, a position of paramount importance within the microcosm of the Phanar, as well as in the other two aforementioned novels. Upon it depend the status, reputation, and, at times, even the very life of the characters.

“For on this occasion it was my fortune at stake, and I possess nothing else sacred in the world; for me wealth is everything – I place it above honour, above health, even above life itself. Indeed, even on that night – whose remembrance still disturbs me – had it been necessary to commit an act more grave than the destruction of a mere scrap of paper, well, as you behold me now, believe me, I would not have hesitated”⁴⁶ (our translation).

Within this climate dominated by an unquenchable desire for wealth, where moral values are frequently subordinated to personal interest, there emerges a world in which every gesture and decision unfolds against the backdrop of a perpetual struggle for survival and profit. It is hardly surprising that, in this Phanariot society, governed by fear of loss, suspicion, and mistrust, the characters justify their compromises without hesitation, transforming wealth not merely into an objective but into an all-consuming obsession that determines their actions and shapes their destinies. In such a universe – where honour, health, and even life itself may be sacrificed upon the altar of material gain – any remnant of humanity seems to survive only at the edge of the abyss, while human relationships are continually strained by cold calculation and smouldering fear.

In the multicultural world of the Phanar, there appears Kir Mavros, a penniless physician, serving as a kind of witness to his times, or rather a *bon raisonneur* – endowed with lucidity and a certain compassion toward the Phanariots. He stands as the only character who does not pursue self-interest, but rather places himself in the service of others, and, above all, in the service of the good itself. At one point, he dares to save the life of the merchant Arapache’s wife and child, and, after prolonged and repeated efforts, he succeeds. In gratitude, the merchant says to him: “Well and truly do those who praise you everywhere speak...”⁴⁷ (OT). “Kir Mavros smiled, for he had few who praised him. Too many of those to whom he had done good called him a drunkard behind his back – which, indeed, was true – or maliciously spread the slander that each morning he partook of opium, a brazen and wicked falsehood”⁴⁸ (Our Trans.). The episode of the induced birth, and consequently of the mother’s and child’s rescue, is profoundly impactful, generating both fascination with the physician’s skill and repulsion toward the sordid details of the medical intervention. It is again Mavros who facilitates Calliopia’s escape with her child – later on – by deciphering a message sent by the illiterate woman, thereby enabling her flight with Iani, the young sponge diver.

Within this vast and intricate framework, rumor and its dissemination become part of a veritable commerce of words, a diplomacy of swift advantage, and a politics of personal interest.

“News travels swiftly through Stambul, yet very often what has been known for weeks in the Phanar quarter, on the Street of the Armenians, or among the servants of foreign embassies, reaches the ears of the authorities only far too late. Foreign policy lies in the

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 18-19.

⁴⁶ Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 118.

⁴⁷ Horia Stancu, *Fanar*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 41.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 43.

hands of the Greeks, the only ones who know the languages spoken in the Christian countries, who maintain paid informants in Vienna, Paris, Petersburg, and, at times, even in cold and distant London. The dragomans, both great and small, together with their agents, receive the letters, translate them, and bring them to the attention of the devlet (the Sultan), promptly or with delay; they draft the replies and prepare the terms of peace. It is they who collect the news, weigh it, disclose it, or conceal it – most often first for their own advantage, and only thereafter for that of the [Sublime] Porte”⁴⁹ (our translation).

In this world steeped in inhumanity, there are nevertheless a few signs of deeper humanity. Alexandru Ipsilanti is deposed because he found himself in unfavorable circumstances, true – but he returned to Istanbul solely out of love for his son. When he decides to become prince for the third time, yet collides with his son’s ambition, ”His heart tightened with pain, and for the first time he felt burdened by years and by the nearness of his end”⁵⁰ (O/T); Safta, the wife of Constantin, harbors a platonic love for Theodoros, her son’s tutor; the eunuch Ismail, though hardened by adverse circumstances, idealizes the concubine Aişa to such an extent that he loses his life for her, and so on. The novel’s mosaic-like style, with its frequent references to the historical context of the Ottoman Empire’s decline – interwoven with Napoleon’s dazzling Egyptian campaign and, of course, with the fragility of power in the Romanian Principalities, where rulers were appointed by the Ottoman Porte and drawn from influential Greek families of Istanbul’s Phanar quarter – persists until the final page. “The [Sublime] Porte had just decided, on the ninth of September 1798, to declare war on France”⁵¹ (O/T).

The fascination with beauty, skill, and cunning intertwines with aversion toward the frequent practices of deceit, denunciation, and betrayal, as well as toward the atrocious crimes committed by sultans, viziers, and executioners. At the heart of grand history take shape the threads of petty yet persistent intrigues – so persistent that they tear apart the very fabric of intricate political schemes. Within this framework, the eternal and the ephemeral feminine stand out, embodied in numerous figures: Sultana Validé (the Sultan’s mother), the concubine Merzieh (the Sultan’s favorite), and Aişa, the slave of rare beauty who, with Ismail’s help, overturns the balance of power within the imperial harem. Yet she remains merely a figure, a chess piece, a seductive instrument within the mechanisms of power and submission orchestrated by Vizier Suleiman and the eunuch Ismail.

“In the languid warmth of the evening, Aişa grew bored. In vain did her handmaidens try to cheer her with light dances and songs played on the lute. Ever since she had been at the Seraglio – only a few months – she had languished without any apparent reason, and without knowing herself why. She had long been accustomed to slavery, and for years she had been told that her beauty would one day bring her all the joys a woman could desire. She dismissed the dancers with a gesture and remained alone. The pavilion where she rested was open on all sides; a barely perceptible breeze brought a trace of cool, damp air from the sea”⁵² (our translation).

Within the Ottoman Empire, women make and unmake, sell and buy, cherish and betray, kill and, in a sense, bring back to life those around them – through love or through hatred.

⁴⁹ Horia Stancu, *Fanar*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 26.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 31.

⁵¹ *Ibidem*, p. 109.

⁵² *Ibidem*, p. 13.

“Aïşa passed through the halls and gardens, entered the harem, and reached her chamber. Everywhere she was met with servile bows, obeisances, glances of hatred and envy; she walked among them, disdainful and proud. Only when she was alone, with one or two faithful handmaidens, and when she removed her veil, did her face reveal itself as it truly was – filled with a weariness and discontent she no longer tried to conceal. She carelessly tossed aside her ornaments, the coral necklaces, the bracelets and rings she had received, while the servants picked them up from the floor and locked them in chests. She would stretch out on the wide sofa, almost naked, and remain there for hours, daydreaming with open eyes. The fruit of power had lost its flavor; grandeur and glory were nothing but false and deceptive illusions (*sic*). Others regarded such things as the very foundation and essence of life, and their absence was, to them, more bitter than death”⁵³ (our translation).

In this context, **PASSION**, **BITTERNESS**, and **VANITY** are the three modes of Phanariot existence, regressive engines of life and the dominant stylistic modalities under which the events in the works unfold.

“Adventurous happenings of a thoughtless young man” [the author adds further]. He crossed the street and headed toward Pera. The neighborhood was separated from the Phanar by a narrow arm of the sea. Mavros reached the other shore by paying the bridge guard a copper para”⁵⁴ (Our Trans.). Having wandered for many years through Istanbul, Mavros came to know quite a few of the city’s inhabitants who followed a faith other than Islam.

“He – the *iatros* [the physician] – despised all of them, and rightly so, he thought. What value does wealth have if you do not use it to delight both soul and body (*sic*)? Having no faith of his own, all beliefs seemed to him unfounded and deceptive. *The soul lives in reality*, Mavros thought, *but it is one and the same with life itself, and thus just as mortal as life*. Heaven and hell exist on earth and within man. As for the ancient laws, they had been fashioned to suit times long past and no longer fit the days of the present”⁵⁵ (our translation).

Most often, unshakable faith – even when not practiced but merely professed – and the ever-changing, volatile nature of fate are the only membranes separating the various peoples depicted in the book, while also serving as markers of both ethnic and human identity.

“Fate was decided once and for all on an unknown plane and according to laws hidden from mortals. All that remained for man was to be a grain of sand, rolled here and there by the wind of the desert. Faith, born in the desert out of the imagination and needs of the wandering tribes, betrayed fears thousands of years old: thirst and scorching heat, hunger, a lost road, a dried-up well, a vanished stream. The belief in the omnipotence of fate had been both a help and a hindrance to the tribes. Carried by the steps of caravans and the gallop of warring bands, it had passed beyond the deserts”⁵⁶ (our translation).

At other times, more concrete elements of the Levantine, Byzantine, or more specifically Phanariot atmosphere punctuate the reverie, melancholy, and nostalgia of characters who are never fully satisfied with what they gain through intrigue – or whose satisfaction is often overshadowed by a sense of excess, once again by *sastisire*, as it is called in modern Greek.

“The window of the chamber was open; the thin muslin curtains swayed gently in the breeze blowing from the shore. Beyond the palace stretched the dark and fragrant

⁵³ *Ibidem*, p. 99.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 104.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 258.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 173.

gardens of the Seraglio. Entire rows of gardeners, some brought from across the sea, had adorned and beautified them. They had planted bushes of white and red roses that never ceased to bloom throughout the year; they had set orange and lemon trees; countless shrubs bore blue, yellow, and white flowers. Master stonecutters had embellished the gardens with fountains carved from marble; masons had raised pavilions whose walls were nothing more than delicate lacework”⁵⁷ (our translation).

The portrait of Aișa again, after the attempt of poisoning by Merzieh, is rendered with unparalleled finesse and delicacy – yet it stands in stark contrast to her soul, drained of all strength.

“While Aișa was sleeping, Ismail had dared to look at her – first in the trembling light of the lamps, then in the full, steadfast light of day. Aișa had large, almond-shaped eyes, veined bluish eyelids, and long, curling lashes. She was beautiful – more beautiful than anyone else – even so, without her usual adornments of paint and powder, wavering on the border between life and death. Her thin, arched lips, filled with will and determination; her pale cheeks; her slightly curved nose; her hair cascading in waves; her tense neck – all this perfect harmony could not conceal the sadness and bitterness (*sic*) that sleep and illness brought to the surface. Her slender, supple body, barely stirred by the faint movements of sleep, seemed renewed: the graceful curves of her breasts and thighs were new, her sunken belly and her full, rounded chest newly born”⁵⁸ (our translation).

If we were to sum up this volume, in a partial conclusion, in a single word, that word would be **STENOHORIA** – a term encompassing connotations such as restlessness, turmoil, discontent, once again boredom, but also unease, oppression, confusion, impasse, and misfortune.

*

The *Phanariot Manuscript* is a sensual and historical fresco of eighteenth-century Bucharest, built around a manuscript dated 1796, which the author claims to have discovered at the Library of the Romanian Academy in Bucharest and later published in *Eighteenth-Century Studies*, issue 47, volume 4, in the summer of 2014, at Johns Hopkins University.

“The city was besieged by words and by the clatter of chains from the smokehouses. Mantu’s Gypsy women were handing out glasses of sweetened brandy at the gate, while the great bell of Saint Spiridon constantly reminded everyone that a wedding was being prepared in the city. Forgetting about the plague, despite all the warnings from the princely chancery, the butchers had returned to their tables, bringing with them rabbits that, that spring, had come to cost only forty *bani*”⁵⁹ (our translation).

Creating the illusion of a personal chronicle from the era – and taking as its starting point a manuscript, which lends authenticity to the writing – the author reinvests the novel with a form of the imaginary power of the Phanariot age, yet one undermined by subtle and refined irony, even parody, directed at a world both idealized and demonized. ‘It is the year 1790. Leun is 17 years old and leaves Thessaloniki with a single dream: to reach Bucharest and make his fortune, relying on the generosity of his compatriot, Mavrogheni, Prince of Wallachia. The city, however, is under Austrian occupation, which forces his plan to undergo multiple and unexpected changes. First of all, he falls in love with Maiorca (14 years old), the slave of the boyar Doicescu (25 years old), master of the Colțea neighborhood and one of the pillars of Bucharest’s aristocracy’ (OT) (*Manuscrisul fanariot* – Doina Ruști).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁸ Doina Ruști, *Manuscrisul fanariot*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 329.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 38.

“*The Phanariot Manuscript* is a sumptuous book, imbued with an infectious sensuality. It is a poem dedicated to Phanariot Bucharest – a city, or rather an improvised urban sprawl – that sways day and night to the languid rhythm of *manele*, steeped in the smoke of hookahs, in superstitions, rumors, and magical oriental fragrances, and which, from time to time, lets itself be overtaken by endemic and aimless frenzies, by heavy sorrows and nameless melancholies. If it were only that, it would already be enough. But the story of an impossible love – one that shatters conventions – told to us by Doina Ruști, grounded in documents and marked by her well-known talent, lifts the curtain on a world of customs, ruthless private relations, surprising behaviors, and strange habits that leave even the critic with a solid grasp of history in sheer bewilderment”⁶⁰ (our translation) (Eugen Negrici – back cover of the novel).

The seventeen-year-old Vlach, Ion sin (son of) Radu or the assimilated Greek Ioanis, or the adopted Romanian Leun – all one and the same person – is a wanderer, a dreamer, an adventurer, a bewildered soul (as Panait Istrati notes about Adrian Zografi), a tailor of dreams who finds his calling in love – and not just any love, but one for a Gypsy woman, a being considered inferior in that era. Although he seeks freedom with unwavering persistence, in the broadest sense of the word, he remains a *sudit*, a foreign subject, a beneficiary of special privileges – a resident of the Romanian Principalities under the protection of a foreign power – and not a *velit*, a great boyar, dignitary, or magnate of the time, a condition that somewhat restricts his movements and that near-absolute freedom he so ardently desires.

“The first person to call him by his new name was Maiorca. She had stepped out onto the inn’s balcony and was dreaming of patterns for sashes and girdles, her arms resting on the windowsill. Her silhouette, in the August light, seemed to him like a hollyhock flower. She wore a red skirt – a pure, vivid red – made of three gathered panels, which made her visible from a great distance. Her hair, braided with a multitude of multicolored rags, was this time tied up at the crown of her head, except for a few small locks that trembled like willow branches”⁶¹ (our translation).

In the whirlwind of Bucharest – which becomes another Phanar, more condensed and, in a way, more fervent, or even the very mirror of the Phanar (the term itself being used several times throughout the novel) – the **PARTY**, approaching its climax in all its frenzy, stands as the emblem of a decadent yet vibrant society (though in a different manner than at Mateiu Caragiale). “But debauchery had taken hold not only in the streets. In the boyars’ courtyards, by contagion, the fiddlers got to work, and the lanes filled with carts carrying musicians and revelers, leaving behind trails of smoke and the smell of cheap brandy”⁶² (O/T) or “Along with the roast appeared the women, and the **WINE** was brought in – and from there [of course] the **FEAST** began”⁶³ (OT) as *Life is made of delicacies snatched in haste*. At one point, an enigmatic sentence appears in the book: “At the Old Court, a box of devils had been brought”⁶⁴, that is, a *clavier* – a symbol of the other world: modern, Western, and emancipated. At one point, a balloon with a nacelle also appears, which, in the superstitions of the backward Phanariots, could be mistaken for anything – from a comet to a flying devil. Indeed, the city itself is the receptacle and resonating chamber of all secrets, enigmas, and mysteries. In Bucharest, “any secret would shatter into pieces within an hour”⁶⁵ (OT), while

⁶⁰ *Ibidem*, p. 298.

⁶¹ *Ibidem*, p. 44.

⁶² *Ibidem*, p. 78.

⁶³ *Ibidem*, p. 85.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 87.

gossip and intrigue ran through the labyrinthine underworld of the city – through the very fabric of Bucharest itself – during a time of dissolution, the writer adds. “No one remained untouched by the little mouths that chirped throughout the city”⁶⁶ (Our Trans.). The capital becomes a city with the resonance of a seashell (sic), and above Bucharest “the sky quivered, and waves of desire burst forth from the earth”⁶⁷. “From the carriage, Bucharest looked like a sea of tiny lights”⁶⁸ (OT). “Over Bucharest reigned a sense of well-being”⁶⁹ (OT). **“The God of the city had left nothing to chance”**⁷⁰ (our translation).

In another vein, within the rather pressing reality of the novel, Prince Mavrogheni stands as the protagonist’s dreamed protector. At one point, the enthronement of Alecu Moruzi takes place, apparently with the help of the Brotherhood of Saint Andrew, to which also belongs the master of the Colțea neighborhood, Dan Brașoveanu Doicescu – a shrewd and versatile man, landowner and slaveholder, a refined sensualist yet full of cruelty and corroded by corruption. There is also an episodic yet remarkably significant character: Riga of Velestino, that is, Rigas Feraios Velestinlis, who also appears in Fanar as an ideologue of the age or as a personal adviser during his encounter with Bonaparte – a propagator, in southeastern Europe, of the emancipatory ideas under Ottoman domination. In the third mentioned novel, he appears only sporadically, as a thinker who dispels the excesses of bygone times, stirring consciences and subtly urging rebellion (“Riga was a fortunate man and endured to the utmost – that is, for five full, glorious years, during which he managed to engrave himself into the history of all Balkan countries. Then, on that May morning, he did not yet know it – he was merely a restless man of the hurried Age of Enlightenment”⁷¹ – OT). Another elemental force, difficult to keep under control, is the **plague epidemic**, which strikes frail bodies yet strengthens spirits – as happens, once again in parallel, in Horia Stancu’s prose, within the French camp during the Egyptian campaign.

A distinctive dimension in Doina Ruști’s novel, this time, is the taming or domesticating of the fantastic within these extensions of the Phanar, through the means of magical realism. The Cotroceni Forest, the Gorgani neighborhood (in *Homeric*), and also “la Bozârie,” in *The Phanariot Manuscript*, become intermittent beams marking both the isotopy and the isochrony between the real and the imaginary.

“The whole city was possessed by Maiorca’s face. Her colorful ribbons fluttered from every window. Her voice echoed in every alleyway, her long arms hid in every carriage, her hidden feet pattered along every street. **Maiorca ruled his mind.** She had descended into his blood like a colony of mosquitoes and had locked his manhood in a tumbac sheath, whose sharp edges he felt with every step. Maiorca was in his mind, multiplied. She stirred in every pore of his skin, giggled in his ears, and – most of all – lifted her skirts before his pain-clouded blue eyes, so that anyone who looked closely at Leun could not fail to notice the veil-draped look in his gaze”⁷² (our translation).

The fascination with sensuality and, at times, sexualization is persistent in this work, as well as in the author’s other writings. The writer usually presses forcefully on the full keyboard of the unconquerable Eros (gr. *Eros anikate máhan*), moving from elevating love to... certain vulgar expressions that are almost unreproducible here.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 106.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 214.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 144.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 161.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 198.

⁷¹ *Ibidem*, p. 167.

⁷² *Ibidem*, p. 105.

“Leun saw the veins whitening her skin, and for a brief moment he felt the scorch of the wall down to his marrow. The girl’s neck twisted, dissolving into the area of her breasts, which stood out boldly from the blue rag. Her skirt rippled, and her legs hopped about, uncovered, revealing a carob-colored thigh and a pear-shaped knee. She shrieked passionately, in tune with the general commotion”⁷³ (our translation).

Among the demons roaming this Phanariotized Bucharest, there is also a subtle, intellectual one – the **Devil with Glasses** – another name for the passion of writing. Leun himself, by the force of circumstance, becomes a copyist and forger in Wallachia. And Manda Doicescu reads none other than *The Leisure of Fantasy*, but also, not by chance, *Erotocritus*, *Alexandria*, *Imberie and Margaron*, and so on.

The comic touches, masterfully woven throughout the book and setting it apart from the other two novels, immerse the reader in reality – indeed, in *the present reality, the one that truly matters*, as further emphasized in this volume. When Riga envisions the possibility that Tranca, Maiorca’s mother, might be burned at the stake like the witches of Vienna because she meddles with the devil’s hair, it is Maiorca herself who intervenes – briefly, hilariously, and to the point: “Go burn your mother!”⁷⁴ (OT) (rom. „Ba s-o arzi pe mă-ta!”) or “How many devils does your mother have?”⁷⁵ (OT) is suddenly questioned by Leun. Beyond the force of the epic, the power of words begins to seep in – especially the word with a special resonance, the word not known by everyone, the magical word. Indeed, the five words around which the chapters of the novel coalesce are: *Bucharest*, *Sudit* (see supra), *Gypsy*, *Maghevo* [do to magic], and *Bargain* (tc. Kilipir, rom. Chilipir).

Alte pagini sunt de o condensată poeticitate, vorbele devenind vehiculele unor stări privilegiate: “In the motley crowd, she was like a small candle in the night”⁷⁶ (OT) or “At last, Maiorca looked toward Leun. Between them melted the light of a shattered lamp”⁷⁷ (Our Trans.) or “He was now lucid, restored by opium fumes and two cups of coffee”⁷⁸ (O/T). Toward the end of the novel, another key term is recovered – one that encapsulates the frantic pursuit of pleasure and the chasing of wind: namely, **DELUSION**, with all its variants – temptation, seduction, self-deception, illusion – under which the entire Phanariot heterocosmos might well be subsumed. The neo-Romantic endeavor of the protagonist – who seeks either to redeem his beloved or to flee with her into the world – collides with the stark realism of Doicescu, the master, who devises an essentially pragmatic solution: that from Saint Demetrius’ Day until Saint George’s Day, Leun should enter the ranks of the Gypsy slaves, and from spring to autumn, he should be entirely a free man... The ending thus invites interpretation in a mythic or mythological key: the protagonist becomes a kind of male Persephone, if one may say so, and from a Phanariot perspective, in the broad sense of the term, this transformation signifies the most effective form of negotiation – between freedom and servitude, illusion and reality, love and resignation.

In terms of reader reception, there is, in this case, a constant negotiation between Doina Ruști and her audience: a full understanding of this seemingly accessible work requires knowledge of history, geography, linguistics, and even politics. The final element – the placement of Leun in a utopian social condition, half-slave and half-free, and the reversal of his status for the sake of imperfect love – sustain the novel’s persistent play of ambiguity that

⁷³ *Ibidem*, p. 128.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 149.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 155.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 170.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 175.

unfolds throughout the volume. “No deed holds meaning before the **NAME** with three hundred wings – that **NAME** known on every street, whispered over every fence. A tear fell from Leun’s eye, and within it were gathered all his fleeting happinesses as a son of Bucharest”⁷⁹ (Our Trans.). Running through the subtext of all three novels is a Costinesque chronicle-like undertone – a meditation on the rise and fall of humankind, on the ever-turning wheel of life, and on the futility of human existence. This theme endures precisely because what a person reveals about himself should never be taken at face value⁸⁰. The gradual transformation of the narrative into legend, or into the incipient form of a myth – in the etymological sense of a beautiful mystification of reality – is also expressed in the folk-inspired verses interwoven throughout the book: “Who has the very heart to bear/ /Fires and the torments of death”⁸¹ (OT) (rom. „Cine are piept să poarte/ Focuri și dureri de moarte”), but also in other instances.

In contrast to the other two novels, self-referentiality is more pronounced, forming part of a ceremonial of manipulation through the imaginary – the **elevation of conscious mystification to the status of an artistic device**⁸², adds this time Ovidiu Cotruș’s perspective on M. Caragiale. “His life would have followed a normal course, and he might never have become bound to *The Phanariot Manuscript*, had it not been for that journey which had chewed him up between its teeth”⁸³ (Our Trans.). The novel written in the Phanariot key concludes both naturally and, at the same time, unexpectedly, with the inclusion of the document itself, the contract, the bill of sale for the semi-servile slave, the very act of transaction and possession that encapsulates the moral and historical essence of the narrative:

“In these circumstances – which brought nothing new – the day of the manuscript’s birth finally arrived. It consisted of no more than a single page, yet within it the whole life of Leun, once Ioanis, was contained. It was not a story, but its map, fashioned like a set of Chinese boxes, within which still lie many compartments untouched by any human hand – though, in truth, this matters little. There are always things left unsaid, for the life of a story does not reside in the multitude of its events, but rather in the trembling tear left behind by a living soul. From the aged fibre of this paper arises a faint humming, which on certain nights – especially in winter – will not let me sleep. *I have called it the Phanariot Manuscript*”⁸⁴ (our translation).

In a somewhat similar manner, Horia Stancu concludes his predominantly objective novel with alternating narrative fragments which, however, are not typographically demarcated or separated, even by a blank line, as would normally be expected. Thus, the narrative appears continuous, though it is, in fact, structurally discontinuous. If one were to summarize the interwoven threads of the literary fabric in *Manuscrisul fanariot* with a single word, that word would be **EUPHORIA** – in all its resonances: an intense state of well-being, an unmotivated optimism, an accentuated sense of happiness, but also a form of unconsciousness, a rapture of the senses, and a renunciation of the self.

By preferring the term Phanar over the ‘Levant’ – the latter being broader and more exotic, designating all the Eastern Mediterranean territories under Ottoman influence (Israel, Palestine, Jordan, Cyprus, Turkey, Iraq, Syria, Anatolia, as well as much of Egypt and Greece), and evoking a wider fascination with the entire Near East – and by setting aside the term

⁷⁹ *Ibidem*, p. 230.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 258.

⁸¹ *Ibidem*, p. 248.

⁸² Ovidiu Cotruș, *Opera lui Matei I. Caragiale*, București, Editura Minerva, 1977, p. 62.

⁸³ Doina Ruști, *Manuscrisul fanariot*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 182.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 282.

‘Byzantium’, which carries a more specific historical resonance and encompasses the grand symbols of decadent splendor, imperial theology, religious sacrality, and even a cosmic order, what ultimately crystallizes through this process of conceptual refinement is the Phanar itself, with all its obscurities and clarities, its turbidities and transparencies.

Across all three novels, each containing, in an Eminescian key, the acorn-like seed named Phanar, the term functions as a metaphorical nucleus, embodying a space of cultural confluence and moral ambivalence, a literary *topos* suspended between history and myth, between decline and transcendence.

“The world is inverted or wavering, caught in an oscillating state, perpetually on the verge of collapse; reality itself is unstable or illusory, resembling a theatrical set. Likewise, the human being is unbalanced, convinced that he is never entirely what he is nor what he appears to be, concealing his face beneath a mask so skillfully employed that it becomes impossible to discern where the mask ends and the true face begins”⁸⁵ (our translation).

If ancient *hybris* was inextricable and belonged to the realm of the sublime, in the Phanariot world it undergoes a paradoxical degradation, taking the form of excess, yet simultaneously becoming humanized, assuming the shape of human imperfection – deplorable, detestable, at times repugnant, and yet, in its own way, forgivable. “The opposition between appearance and essence is powerfully delineated in these versatile and illusory characters. They resist definition or confinement within a single form, each constituting not a coherent, unified personality, but rather a constellation of personae – masks consciously assumed, fully aware of the theatricality inherent in their own being”⁸⁶ (our translation). Ultimately, the literary Phanar becomes a *locus amoenitas* in an expanded sense – one of inner exile, of withdrawal from history, so often brutal, yet also one of interethnic coexistence and Greco-Roman cultural synthesis. At the same time, it emerges as a familiar *topos*, surprisingly amoral (including from an aesthetic perspective), and of striking contemporary relevance.

BIBLIOGRAPHY

- Caragiale, Mateiu, *Craii de Curtea-Veche*, București, Editura Cartea Românească, 1929.
Călinescu, Matei, *Mateiu Caragiale: recitiri*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2007.
Cosma, Anton, *Romanul românesc contemporan*, volumul II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998.
Cotruș, Ovidiu, *Opera lui Matei I. Caragiale*, București, Editura Minerva, 1977.
Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, vol. I (A-D), București, Editura Artemis, 1993.
Derșidan, Ioan, *Mateiu Caragiale – carnavalescul și liturgicul operei*, București, Editura Minerva, 1997.
Papahagi, Marian, „Figurile ambiguității”, vol. *Matei Caragiale interpretat de...*, București, Editura Eminescu, 1985.
Popescu, Dana Nicoleta, *Sub semnul barocului*, București, Editura Anthropos, 2009.
Rousset, Jean, *Literatura barocă în Franța. Circe și păunul*, București, Editura Univers, 1976.
Ruști, Doina, *Manuscrisul fanariot*, Iași, Editura Polirom, 2015.
Stancu, Horia, *Fanar*, București, Editura pentru Literatură, 1968.

⁸⁵ Jean Rousset, *Literatura barocă în Franța. Circe și păunul*, București, Editura Univers, 1976, p. 73.

⁸⁶ Dana Nicoleta Popescu, *Sub semnul barocului*, București, Editura Anthropos, 2009

VIATA „ÎN PARANTEZĂ”?
LIVIVS CIOCÂRLIE, ÎNTRE PROZĂ ȘI JURNAL (I)

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.03>

The Life in Parentheses? Livius Ciocârlie between Prose and Journal

Every day life transpires in the self-critical and self-referential notes of Livius Ciocârlie. A huge contrast opens up between the authors present, the person who writes a work such as *The Sunken Bell*, and the character's past experiences (his own) that the writer explores. The present looks rather pale and sketchy, reduced to lamentations and self mockery that are rather hard to be believed even by the author himself. The past, on the contrary, is represented and brought up to date literarily in captivating sequences of "inner cinematography".

The author crosses the boundary between fiction and journal. A specific scene from his consumed past, outdated, "dead" past holds the attention of the reader for the techniques of Livius Ciocârlie in the construction of the narrative.

Key-words: *Livius Ciocârlie, prose, journal, writing, censorship*

E destul de greu de fixat, în sutele de pagini „îndesate” din *Clopotul scufundat* al lui Livius Ciocârlie, impulsul generator al nesfârșitelor, parcă, descrieri și enumerări, liste de străzi și cinematografe, feluri de mâncare și titluri de cărți, nume și portrete de prieteni ori lucruri dintr-o casă panoramate lent, în câte un inventar minuțios întocmit. Livius Ciocârlie e tipul de autor care se ascunde în propriul scris, deși acesta este impregnat, în cartea de față, de copilăria și adolescența asupra cărora cel ce le-a trăit revine neobosit. Pudoarea mărturisită și pe jumătate iertată a „eroului” cu ghilimele și stânjeneala sa în fața gesturilor exemplare și a cuvintelor mari îl fac să nu o spună în clar: *Clopotul...* e o carte a tatălui.

La aproape 48 de ani, când începe să scrie cartea, Ciocârlie este același copil mare, rămas, de scurt timp, fără tată: iar suferința pierderii acestuia (niciodată declarată, nici măcar sugerată, în filele manuscrisului ce tot crește) se convertește în explorarea lumii în care el, Tatăl, era prezent. Mai sunt, apoi, prietenii din liceu, foștii colegi cu care autorul-personaj se reîntâlnește la 10, la 20, la 30 de ani de la terminarea liceului. Asemenea întâlniri sunt în genere întristătoare, cu cât intervalul temporal e mai mare, fiindcă imaginea de tinerete individuală și colectivă se opune, tot mai vizibil, unui prezent deteriorat și alterat. Unii nici nu mai răspund la apel, fiindcă s-au stins; iar majoritatea au îmbătrânit într-un chip atât de evident, încât și un spirit mai puțin prăpăstios ar evita reîntâlnirea cu trecutul actualizat. Vorba lui Livius Ciocârlie, într-una dintre desele sale retrageri: „prefer să nu”.

Și totuși, acest lucru îl face autorul: scrie o carte întreagă în care, vorbind abundant și la vedere despre sine, recuperează fragmente, „fășii”, ani și perioade întregi de viață familială și comunitară. Conform precizărilor făcute de el însuși, această ediție, a doua, apare fără un capitol (considerat „prea liric”) din prima, dar cu două capitole suplimentare, „împrumutate” din *Un Burgtheater provincial*.

¹ Universitatea din București.

Deși *Clopotul scufundat* a fost „cumplit” cenzurat în 1988, Ciocârlie nu oferă acum versiunea necenzurată, ci face doar câteva restituiri necesare pentru a se înțelege despre ce anume era vorba într-un paragraf sau altul. Unele sunt explicate aici și prin note de subsol: cineva pleacă „în munți”, în ediția din 1988, fiindcă plecase de fapt în R.F.G. și cenzura nu putea accepta asta. E greu de susținut însă că volumul cenzurat în 1988 ar fi avut un „mesaj politic implicit”, fapt de care pare convins Ștefan Borbély în articolul său din *Dicționar analitic de opere literare românești*². Dacă ar fi fost așa, Cenzura ar fi desfigurat cartea și numai ediția a II-a, aceasta, ne-ar fi redat complexitatea ei. De fapt, miza lui Livius Ciocârlie constă în explorarea unei lumi care, până la un punct, l-a constituit, l-a format: propriul mediu de viață recuperat și cercetat acum amănunțit: *acum*, adică la despărțirea de tată.

Preocupat până la obsesie de inconsistență (a sa și a lucrurilor din jur) scriitorul caută, cum spune în mai multe rânduri, un sens, obținându-l din fragmente rememorative. Pe cât de stăruitor e acest sentiment al nimicului, al vidului, pe cât de „lânced”, lipsit de „vlagă”, depresiv, abulic este eul pus sub observație, pe atât de bine conturate și reliefate sunt elementele care i-au alcătuit lumea. Paginile sunt pline de culoare, de sonorități, fiecare lucru este înfățișat în tot dichisul său, ca într-un timp suspendat în care cel ce descrie și cel ce urmărește descrierea împărtășesc ritmul unei lumi vechi: o fantasmatică, pentru scriitor, perioadă imperială de la 1900, prelungită în Banatul copilăriei sale de fecior de „domn”. Evaluând romanele lui Livius Ciocârlie ca pe unele, prin „formulă, absolut originale”, Nicolae Manolescu observă cu pătrundere și subtilitate critică:

„Se vede și un alt tip de ordonare a imensului material de viață decât simpla cronologie (și așa destul de relativă), și anume o restrângere (nu treptată, ci prin întoarceri și salturi) a câmpului de vedere. Cu toate acestea, privit de aproape, textul lumii pare aleatoriu. Desenul din covor rămâne ascuns. Splendoarea spectacolului constă în imprevizibilul lui, în alianța de necesitate și de hazard care prezidează deopotrivă evenimentele istorice majore și destinele unor indivizi anonimi, dacă nu la propriu, în orice caz la figurat. Nu se poate închipui o densitate mai mare de fapte de viață decât aceea obținută de autor cu ajutorul foarfecelor și al colajului”³

Clopotul scufundat îți dă într-adevăr, cum scria același Nicolae Manolescu în cronica la prima ediție, o senzație de concret pe care puține cărți contemporane o puteau suscita. Scriind despre lucruri „vechi”, „trecute”, Livius Ciocârlie le prinde într-o sintaxă modernă, în care aproape fiecare termen, oricât de „obișnuit”, devine într-o anumită măsură insolit. Scriitura e de un rafinament aproape uimitor, regimul enumerativ interferând cu cel eliptic și făcând paginile „nervoase”, intense, indiferent de obiectul pe care-l descriu sau de personajul portretizat. Să vedem un asemenea portret, făcut, din linii frânte, unui profesor căruia, din miile de fraze ale cărții, îi este rezervată una: „De matematică, zvelt, meșă pe frunte, evoluat, va fi prorector la Politehnică, într-o scurtă perioadă de mondenități îl voi reîntâlni, după facultate, într-

² Ștefan Borbély, în *Dicționar analitic de opere literare românești*, I, ediția a II-a revăzută și adăugită, coordonare și revizie științifică: Ion Pop, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000, p. 218.

³ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, ediția a II-a, revăzută și revizuită, București, Editura Cartea Românească, 2019, p. 1245.

un salon.”. Pentru un altul, trebuie ceva mai mult spațiu, respectivul fiind mai „greu de prins”. Ciocârlie adaugă două propoziții la *blitzkrieg-ul* lui descriptiv:

„De geografie, excelent, înalt, blond, germanic, va fi directorul renumit al unui liceu, până când, după întâmplări obscure, va eșua la Institutul Pedagogic, unde-l găsesc când ajung, șef demagogic peste sindicat. Pare pornit spre noi ascensiuni. Toamna aflăm că, tot în condiții stranie, a plecat din oraș. În R.F.G. aș fi vrut să spun.”⁴

Paradoxul nu este numai că un personaj lipsit de „vlagă” scrie o carte de sute de pagini despre o lume care nu mai există (menționându-l, firește, pe Proust); ci și acela că despre trecutul tot mai îndepărtat, tot mai învechit, se scrie modern, dacă nu chiar modernist. Substanța personajelor și a întâmplărilor apare, nu se știe de unde și cum, pe fundalul lipsit de substanță și de consistență al unei vieți adulte care îl obosește tot mai mult pe autor. Acesta ar vrea să-și tragă pătura peste cap, în pat, să întoarcă spatele lumii, să stea cu fața la perete, extras ori abstras din lume, să demisioneze de la obligațiile lui sociale, să nu se complice în vreun fel, să nu se angajeze, nici măcar în noi conversații... și așa mai departe; dar, odată întors cu fața la perete, odată refugiat sub pătura ocrotitoare, personajul fără energie devine un scriitor prolific.

Viața din jur transpare, e drept, în însemnările „autocritice” și autoreferențiale; dar e un contrast puternic între prezentul autorului care scrie *Clopotul scufundat* și trecutul personajului (el însuși) pe care tot scriitorul nostru îl explorează. Prezentul este palid și sumar, redus la niște lamentații și o autoderiziune în care nici autorul nu mai crede; trecutul, în schimb, e reprezentat și actualizat literar în filme captivante de „cinematograf interior”.

O masă și o canapea devin, în paginile intens-rememorative din excepționala operă a lui Ciocârlie, un fel de membri cu drepturi depline ai familiei care le folosește de mai multe generații. Nu e psihanaliză aici. Trecutul explorat este avuabil, fiindcă pudoarea scriitorului e din același trunchi cu normele de comportament ale familiei *bune* de care aparține. Semnificativ, scriitorul ce încearcă să construiască o teorie a inconștientului și care pledează într-un rând pentru manifestarea liberă a pulsuniilor este, în fața propriei canapele, de o cuminenie exemplară. Iată:

„Când eram copii, lângă o ușă din sticlă se găsea o canapea bună de dormit. Pe canapea mă luptam cu Nelu. Cu tata, când eram și mai mic, mă luptam pe parchet, între uși. Prânzeam și cinam pe masa care e acum în camera noastră, ne făceam lecțiile, jucam campionate de fotbal cu nasturi, ne-a tras o bătaie tata din cauza unei doamne din vecini care venise să-i ceară sfaturi, iar noi n-am fost cuminiți, ne primeam musafirii, pe Mircea, pe Tutu, pe Tibi, pe Neli și jucam «Omule, nu te supăra», dar noi ne supăram, a bolit taica de la Eșelnița și a murit, jucau șah tata și uica Dăvid, am dansat cu fetele pe canapea când nu era nimeni acasă și am spart atunci sticla unui tablou, l-am așteptat pe Moș Crăciun, tușa Nuți l-a așteptat pe uica Ioța, care era pe front, a jucat cărți Nelu cu domnul Orlescu, cu domnul Pirtea și cu domnul locotenent, am adus-o pe T când a venit prima dată la noi, citește Corina pozele din cărți, scriu încercări literare, eseuri, planuri de seminar, am făcut orele de germană cu domnișoara de germană și orele de franceză cu tante Mimi, a scârțâit Ion la vioară și a luat ore cu doamna de acordeon, care avea mustață, am stat la masă cu uica de la Băi, cu uina, cu uica de la Arad, cu Bebe

⁴ Livius Ciocârlie, *Clopotul scufundat*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Tracus Arte, București, 2018, p. 226.

al șefului de gară, cu Doru B., a murit Doru B., cu Pușa, cu Burduț, cu Sara, cu popa și Roman, cu Radu, cu Mați, cu Mircea plăvanul, cârpește mama ciorapiei, l-am călărit pe tata când învăța pentru examenul de șef controlor, aveam cetatea de sub masă, întărită cu scaune, am plâns ascultând *El Zorab* și *Rugăciune*, am răsturnat călimara pe masă, Nelu a tras în parchet cu pistolul lui Vasile, mi-a făcut Ion desenele la zoologie, a dormit un pluton de ruși în toamna lui '44, am plecat la culcare în fiecare seară la ora 9 fix.”⁵

„Fâșiile” autobiografice sunt răsucite aici în inventarul unei lumi cu sens. Iar inventarul este făcut de un adult copilăros, care îi „domnește” politicoș pe cei mari, așa cum l-au învățat mama exigentă și tatăl pe care orfanul cincuașenar l-a pierdut.

Prima ediție din *Viața în paranteză* a lui Livius Ciocârlie a apărut în 1995, după patru ani petrecuți de autor la Bordeaux, ca profesor invitat, în contextul schimbărilor ce au făcut posibile schimburile academice după decembrie 1989. Acea primă ediție a jurnalului cuprindea (sau se referea la) însemnări, notații, observații din anii 1965-1977. Ieșit pentru un timp din „matca” lui timișoreană și românească, Ciocârlie își privea de la o anumită distanță experiențele sociale și intelectuale, pe fundalul unei epoci ce cunoscuse două momente distincte: perioada lui Dej și cea a lui Ceaușescu.

Dar autorul mergea și mai departe, adică înapoi, spre adolescența și copilăria lui; născut în 1935, el a apucat și războiul mondial, și puțin din ceea ce l-a precedat și i-a urmat. Ca și cum acest amplu arc de cerc nu ar fi fost de ajuns, în ediția a doua a jurnalului, revăzută și consistent adăugită, Livius Ciocârlie deschide în textul „vechi” (care deja includea mai multe planuri temporale) o serie de paranteze, dar nu metaforice ori simbolice, precum în titlul cărții, ci pline de noi și actuale observații. În carte avem, așadar, trei timpi și tot atâtea cercuri concentrice.

Unul este cel al copilăriei, adolescenței și tinereții evocate între 30 și 40 de ani, vârsta la care autorul își ține jurnalul. Al doilea este al experiențelor, incluzându-le pe cele scripturale, precum și jurnalul din 1965-1977, analizate „la rece” în prima jumătate a anilor 1990, după Revoluție, când autorul devine sexagenar. Al treilea este cel al parantezelor inserate în această a doua ediție: acum, întregul parcurs biografic și auctorial, cuprinzând și textul ediției întâi, este re-analizat, pus în perspectivă, „amendat”, uneori, prin obiecții la certitudini ce păreau clasate.

Autor hiperlucid și cu un scris „rece”, aceasta vrând să însemne distanțat, ca de la nivelul unui „extraterestru” (cum l-a descris odată Florin Mugur), Ciocârlie nu pierde, evident, prilejul de a comenta el însuși structura jurnalului său. El scrie la un moment dat despre „punerea în relație a doi timpi”, iar într-o paranteză din 2018, plasată în alt punct din meta-jurnal, remarcă dubla stratificare temporală. Iată ultimul nivel de re-considerare, cel mai actual: „O parte din fragmentele acestui volum e dublu stratificată temporal. Comentam după optsprezece ani *cincinalul* scris în urmă cu alți cincisprezece. Iar de atunci câți n-au mai trecut! O viață deja lungă, din care martorii se retrag.”⁶

În acest fel, trecutul este vivificat cu talent de prozator și, deopotrivă, cu finețe de analist. Autorul trece granița dintre ficțiune și jurnal; mai exact spus, o face permeabilă. O scenă anume din trecutul consumat, depășit, „mort” poate reține atenția cititorului prin resursele prozastice ale lui Livius Ciocârlie în a o construi.

⁵ *Idem*, pp. 158-159.

⁶ Livius Ciocârlie, *Viața în paranteză. Jurnal*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Tracus Arte, 2018, p. 178.

BIBLIOGRAFIE

- Ciocârlie, Livius, *Clopotul scufundat*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Tracus Arte, 2018.
- Ciocârlie, Livius, *Viața în paranteză. Jurnal*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Tracus Arte, 2018.
- Cristea-Enache, Daniel, *Concert de deschidere*, prefață de C. Stănescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, ediția a II-a, revăzută și revizuită, București, Editura Cartea Românească, 2019.
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, III, București, Editura Cartea Românească, 1984.

**TRADUCERILE DIN OPERA LUI HEINRICH HEINE
CARE AU CONTRIBUIT LA O RECEPTARE RAPIDĂ A SCRITORULUI
ÎN LITERATURA ROMÂNĂ
DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA**

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.04>

The Translations of Heinrich Heine's Works that Facilitated the Quick Reception of the Writer in Romanian Literature in the Latter Half of the 19th Century

During the latter half of the nineteenth century there was a large openness of the Romanians to the West, which aims to inform them about the political and cultural life in the Western countries. The influence of German culture on the Romanian one was realized not only through the translation into Romanian language of the works of German writers. During this period, Romanians opened up to the West, which was intended to inform them about the political and cultural life in Western countries. In this context, the first songs of the Book of Songs appeared in Romanian literature.

Key-words: *German, influence, openness, translation, writer*

În literatura română se manifestă la mijlocul secolului al XIX-lea tendința de sincronizare rapidă cu cea europeană, dat fiind intervalul de timp foarte scurt care trece de la apariția operelor în original în Apusul Europei până la traducerea acestora în limba română.

O realitate determinată de condițiile istorice europene arată că a existat în cultura românească de început o stratificare, atât de necesară pentru curentele de gândire de la noi. Acestea s-au manifestat nestingherit, uneori într-un mod bine definit, alteori, contrastând cu cele existente, au evoluat în paralel, raportându-se la evenimente, personalități și mai puțin la școli sau curente literare ori ideologice.

Versurile în stil romantic iau amploare odată cu creația poezilor pașoptiști, care, transpunând în lirica lor teme și motivele specifice curentului romantic, nu pierd din vedere principalul obiectiv cultural și politic al epocii, acela de evocare a idealurilor Revoluției de la 1848. Romantismul este revigorat apoi în creația scriitorilor de la „Junimea”, în special, la îndemnul mentorului societății, Titu Maiorescu, de reînnoire a poeziei românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai precis, începând cu 1867.

În această perioadă se înregistrează o amplă deschidere a românilor către Occident, care are menirea de a-i informa asupra vieții politice și culturale din țările apusene. În acest context își fac apariția în literatura română primele lied-uri ale *Cărții cântecelor* a lui Heinrich Heine.

În receptarea în țara noastră a operei autorului în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, până la Primul Război Mondial, impresionează marele volum al traducerilor din lirica lui Heine și influența produsă asupra poezilor români, care l-au imitat și asimilat în creația lor, în funcție de afinitățile pe care le-au avut cu scriitorul german.

¹ Universitatea „Dimitrie Cantemir”, București.

În secolul al XIX-lea s-a creat chiar o modă, un fenomen cunoscut sub numele de heinism, manifestat prin predilecția pentru tălmăcirile din versurile lui Heine și volumul deosebit al versiunilor românești. În cele trei provincii românești a fost echivalat un număr impresionant de poeme, înregistrându-se aproximativ 750 de variante. Oamenii de cultură de la noi care cunoșteau lirica sa, în primul rând în original, s-au străduit să tălmăcească poemele cât mai corect și mai fidel. Unii traducători au echivalat poezia chiar în proză, pentru ca publicul nostru să înțeleagă cât mai bine mesajul transmis de autor, deci, chiar cu riscul de a scădea valoarea literară a traducerii.

Astfel de tălmăciri în proză au fost realizate de Ricard D. Ioan, I. Mercator, G. Ionescu M., Santa, Sfada Cazla, X., Th. M. Stoenescu, A. Vasiliu Vinci, Smara, Cornei d'Apolodor, Amedeu Georgescu și de către câțiva traducători anonimi care și-au publicat echivalările în *Albina Pindului*.

Dintre cei mai buni traducători ai poemelor heiniene remarcăm mai întâi pe St.O. Iosif. Deși uneori s-a îndepărtat simțitor de original, poetul a știut să compenseze acest fapt prin expresia artistică inedită, inegalabilă a tălmăcirilor sale. Ion Bentoiu s-a distins prin precizarea poeziei traduse, prin corectitudinea și fidelitatea redării conținutului originalului. Și Barbu Nemțeanu se impune ca unul dintre tălmăcitorii talentați ai versurilor autorului, în special, al poeziei cu tentă religioasă din *Melodii ebraice*.

Tălmăcitorii au echivalat, în general, poemele heiniene cât mai îngrijit, cu o deosebită atenție la expresia artistică, la formă și uneori la schema metrică. Chiar dacă oamenii de cultură de la noi nu au reușit întotdeauna să redea ritmurile poeziei heiniene, ei impresionează, prin strădania de a transpune conținutul într-un mod cât mai evocator. De remarcat este și faptul că unele poeme în vers liber din ciclul *Marea Nordului* au fost echivalate în limba română în ritmuri și rime proprii.

Scrierile critice din această perioadă, deși destul de puține au rolul atât de popularizare a scriitorului și a operei sale în literatura română, cât și de promovare a volumelor de tălmăciri din poezia acestuia în rândurile publicului român. Cele mai serioase și interesante sunt studiul asupra poeziei române al lui Titu Maiorescu, „O cercetare critică asupra poeziei române”, articolele lui Ilarie Chendi și cele ale lui A. Steuerman Rodion. Cele din urmă au la bază argumentații și demonstrații pe bază de exemple în vederea reabilitării imaginii autorului.

O mare parte dintre aceste lucrări încearcă să-l facă pe Heine înțeles la noi, explicând motivele lipsei sale de audiență în Germania, sau modul în care a fost receptat în Franța.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, scriitorii români au preluat din literatura apuseană prin oamenii de cultură plecați la studii în străinătate, tot ceea ce aceștia au considerat potrivit și apropiat culturii noastre la acea vreme și, uneori, cum s-a întâmplat și cu poetul german mult mai mult decât atât. Poeții români au tradus, adesea, fără să facă o selecție atentă a poemelor, ceea ce a dus la o răspândire rapidă a aproape întregii lirici heiniene în toate provinciile românești. Autorul își câștigase renumele încă din timpul vieții, mai ales cu poemele din *Cartea cântecelor*, celelalte volume de versuri rămânând mai puțin cunoscute, atât în Germania, cât și în celelalte țări. *Poezii noi*, *Romancero*, precum și ciclul *Poezii. 1853-1854* au fost publicate după ce poetul a plecat în exil la Paris, fiind interzise în patria sa până la sfârșitul vieții scriitorului printr-un decret din 1835.

Ceea ce i-a adus faima în țara sa de origine, dar și în lume au fost poemele din prima sa culegere de versuri, compuse în stilul înaintașilor, în stilul tradiției romantismului german, fiind, de asemenea, profund influențate de folclorul autohton.

Deja în aceste poezii scrise în tinerețe se regăsesc ironia, sarcasmul și un realism care încearcă să estompeze romantismul caracteristic liricii sale erotice. Influența curentului tradițional german din acea vreme nu a dispărut, însă, niciodată din poezia sa, păstrându-se și în volumul *Romancero*, scris în ultima parte a vieții.

Amplarea traducerilor din această primă etapă de cunoaștere, imitare și asimilare a scriitorului la noi este surprinzătoare. Fără a lua în considerare versiunile românești ale aceleiași poezii care se regăsesc în mai multe publicații ale vremii, am numărat peste 750 de tălmăciri din poezia heiniană tipărite în presa din această perioadă. Mare parte dintre aceste echivalări au fost poetice, expresive, cursive, ușor de comparat cu originalul și destul de fidele acestuia. Am remarcat că și cele anonime, deși puține, sunt bine realizate și destul de expresive.

Din cercetările efectuate am constatat că mulți dintre traducătorii care s-au încumetat să transpună poemele heiniene au fost scriitori. În general, tălmăcitorii sunt aproape necunoscuți, mai ales că mare parte dintre aceștia își semnează echivalările sub pseudonim. În lunga listă de nume a acestora regăsim, totuși, pe cele ale unor poeți recunoscuți în epocă, cum sunt St.O. Iosif, N. Skelitti, Gh. din Moldova, O. Carp, Maria Cunțan, Matilda Cugler Poni, Barbu Nemțeanu și alții ale căror echivalări sunt, în majoritatea lor, valoroase din punct de vedere literar.

În demersul cercetării mele mi s-a părut interesant să scot în evidență ce anume s-a tradus din opera lui Heine și care a fost motivul acestei selecții. Dat fiind numărul impresionant de mare al versiunilor românești, am făcut o statistică a acestora, relevând și o clasificare a celor mai buni tălmăcitori. Mi-am permis a face o prezentare a echivalărilor celei mai traduse poezii din periodicele vremii, respectiv a baladei *Lorelei*, stabilind și o ierarhie a acestora prin compararea părților esențiale.

Impresionant în prima etapă de receptare a scriitorului la noi este amplul volum al traducerilor din lirica sa. Faptul că s-au înregistrat peste 750 de variante românești ale poemelor heiniene dovedește atât simpatia oamenilor de cultură români pentru autor, cât și adeziunea lor la idealurile poeziei romantice germane. Acest avânt de cunoaștere a avut ca urmare dorința de imitare și asimilare a poemelor sale. Heine a însemnat pentru poeții noștri ceva cu totul nou, atât ca mod de expresie, cât și ca formă și muzicalitate. Temele romantice din poezia germană nu le erau străine nici scriitorilor români, însă modul în care poetul transpunea aceste teme și motive într-o formă și un ritm propriu, înnoitor, era un motiv cât se poate de impulsivant pentru ca acesta să pătrundă la noi. În această perioadă literatura română își căuta matca, felul propriu de exprimare și nu respingea modelele străine, ci le prelua pentru a asimila ceea ce convenea mai bine spiritului românesc al vremii.

Deși Heine nu s-a bucurat de o mare popularizare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea prin intermediul articolelor din presa vremii, aceasta s-a compensat prin ritmul amplu al echivalărilor din poemele sale, în general, și prin calitatea acestora, care nu s-a mai regăsit în epocile ulterioare în receptarea sa în țara noastră. Din acest punct de vedere, interesant este mai ales ce anume au selectat tălmăcitorii români din poezia lui Heine pentru a transmite în literatura română o imagine reprezentativă a autorului.

Tălmăcitorii au încercat să aducă în atenția cititorilor nu numai creațiile lirice heiniene, ci și câteva dintre cele mai însemnate scrieri ale sale în proză, ca de exemplu

jurnalul de călătorie intitulat *Impresii de călătorie*, primit cu entuziasm în aproape toate țările; interesul amplificându-se în acest sens și în spațiul nostru geografic, unde existau destul de puține opere de acest fel.

Deși dă impresia că este simplă *Cartea cântecelor* a pus foarte multe probleme de echivalare traducătorilor români. Aceștia au reușit, în general, să transpună conținutul poemelor heiniene, concentrându-se asupra expresiei poetice, dar rareori au redat ritmurile versurilor sale și spiritul autorului, respectiv jocurile de cuvinte și ironia. În mare parte tălmăcitorii nu au putut transmite muzicalitatea poemelor, pierzându-se astfel efectul sonor al aliterațiilor, onomatopeelor, cuvintelor accentuate și al nenumăratelor repetiții.

Specificitatea stilului heinian din *Cartea cântecelor* constă în predilecția pentru folosirea cuvintelor populare, a diminutivelor, onomatopelor, arhaismelor, neologismelor, repetițiilor, metaforelor, comparațiilor și personificărilor. În general, în volumul menționat simplitatea limbajului reiese din utilizarea cuvintelor cu o singură formă. Numeroase elemente sunt împrumutate din poezia populară, în special, diminutivele.

S-au tradus, de asemenea mare parte din volumul *Poezii noi*, care pe lângă versurile sentimentale, diferite de cele scrise în tinerețe este compus din multe poezii ironice. Heine evocă în aceste poeme împlinirea senzorială a iubirii, transpunând în versuri atât diferențele fizice și de caracter ale iubitelor sale cât și experiențele erotice trăite la maturitate. Poetul devine mai concret, mai direct, descriind tot mai rar situațiile de separare de iubită și durerea iubirii neîmpărtășite. În această carte întâlnim, însă, și poeme în care Heine prezintă efemeritatea iubirii senzuale, deziluziile și durerea unei iubiri pierdute. În timp ce în versurile din tinerețe este vorba de suferința cauzată de o iubire neîmpărtășită, evocată din amintire, poeziile de acum reflectă imaginea unui bărbat cu experiență erotică, care a depășit trăirile din tinerețe.

Aceste poeme, scrise în exilul din Franța, nu mai prezintă construcția atât de deosebită, de meșteșugită a volumului din tinerețe, versurile fiind foarte sărace în figuri de stil. Acum problema traducerii constă, în general, în redarea ironiei subtile și a notei retorice a versurilor.

S-au tradus relativ puține poezii din volumul *Romancero*, scris de poet în ultima parte a vieții. Acestea nu au fost dificil de echivalat în românește deoarece, construcțiile sunt simple, fără figuri de stil și, deși, este încă prezent un lirism care amintește de cel din versurile din tinerețe, predomină genul epic.

Este de menționat faptul că în cazul poetului german, receptat în țara noastră în special prin genul liric, condiționarea traducerii de tradițiile naționale, concretizate în limbaj, este mai intensă decât în cazul prozei. Dispunând de modalități de expresie corespunzătoare, tălmăcitorul s-a străduit să redea expresiv tema sau motivului din lirica heiniană. Naturaletă și simplitatea poeziei autorului au influențat favorabil aprecierea sa la noi. Cele două caracteristici ale versurilor sale au constituit adesea o capcană pentru traducători, dovedindu-se a fi, în final, dificil de transpus în românește. Tălmăcirile unor poeți talentați au modelat creația poetică originală în așa fel încât, ea concordă cu legile tradiției literare naționale, fără a se confunda însă cu poezia autohtonă. Însă versiunile unor traducători lipsiți de talent și chemare din această perioadă au coborât și simplificat expresia originalului la platitudine și banalitate.

Traducătorii români au fost atrași în mod deosebit de aceste versuri echivalând 61 de poezii, deci aproape integral acest ciclu. Mulți dintre aceștia au preferat să transpună o anumită poezie.

Se constată că multe dintre poemele din *Intermezzo liric* sunt redată în limba română de către un singur tălmăcitor, spre exemplu poeziile: *Prolog: Era odată un cavalier trist și tăcut* / *Prolog: Es war ein Ritter trübselig und stumm* (St.O. Iosif); *Vreau să-mi scufund sufletul* / *Ich will meine Seele tauchen* (T.V. Stefanelli); *Sunete de fluier și viori* / *Das ist ein Flöten und Geigen* (Devale); *Când aud răsunând melodia* / *Hör ich das Liedchen klingen* (Barbu Nemțeanu), *Sie haben dir erzählt* / *Ți-au povestit* (traducere anonimă în proză); *Tu ai uitat cu totul* / *So hast du ganz und gar vergessen* (O traducere anonimă în proză); *În fiecare noapte te văd în visele mele* / *Allnächtlich im Traume seh ich dich* (Castor&Pollux), *Răsună numai hohote și urlete* / *Das ist ein Brausen und Heulen* (A. Sandu), *Vântul de toamnă scutură copacii* / *Der Herbstwind rüttelt die Bäume* (I. G.); *Trăsura mea merge încet* / *Mein Wagen rollet langsam* (tălmăcirea în proză a lui Smara), *Pământul a fost zgârcit atât de multă vreme* / *Die Erde war so lange geizig* (Cornei d'Apolodor – echivalare în proză) și *În jurul meu se-ntunecă* / *Wo ich bin, mich rings umdunkelt* (o traducere anonimă). Cei mai buni tălmăcitori sunt: St.O. Iosif, Ion Bentoiu, B. Nemțeanu și G.D. Pencioiu. Celelalte sunt, de asemenea, versiuni expresive și destul de apropiate de original. Dintre traducătorii talentați amintim și pe Oreste, Devale, Castor&Pollux și Lazăr Iliescu. Au transpus versurile cel mai slab: Gh. Orleanu, T.V. Stefanelli și I. Costin.

Dintre poemele care au fost echivalate de doi sau trei tălmăcitori, remarcăm: *Trandafirul, crinul, porumbelul, soarele* / *Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne* (Oreste, Devale și o traducere anonimă în proză); *Chipul tău frumos și drag* / *Dein Angesicht so lieb und schön* (I. Costin, Oreste și o traducere anonimă în proză), *Florile de lotus, temătoare* / *Die Lotusblume ängstigt* (Gh. Orleanu, A.V. și T.V. Stefanelli), *Da, tu ești nefericit, dar eu nu-ți port pică* / *Ja, du bist elend, und ich grolle nicht* (M. Pompiliu, Iosif Popescu și o traducere anonimă în proză), *Pe Rin, pe valurile înspumate* / *Im Rhein, im schönen Ströme* (St.O. Iosif, I. Costin), *Lumea e proastă, lumea e oarbă* / *Die Welt ist dumm, die Welt ist blind* (Devale și G. Murnu); *Iubito, spune-mi astăzi* / *Liebste, sollst mir heute sagen* (N. Schelitti și un tălmăcitor anonim), *Eu nu-ți port pică chiar dacă inima-mi e frântă* / *Ich grolle nicht und wenn das Herz auch bricht* (Ieronim și o tălmăcire anonimă în proză); *Ne-am avut bine* / *Wir haben viel füreinander gefühlt* (St.O. Iosif, B. Nemțeanu), *Teiul înflorea, iar privighetoarea cânta* / *Die Linde blühte, die Nachtigall sang* (Ciornei d'Apolodor, Smara și o tălmăcire anonimă în proză); *Mi-ai rămas credincioasă mult timp* / *Du bliebest mir treu am längsten* (Smara și o tălmăcire anonimă în proză); *Și când eu am suferit atât de multă vreme* / *Und als ich so lange, so lange gesäumt* (Lazăr Iliescu, S. și o transpunere anonimă în proză); *Lumea este așa de frumoasă și cerul, atât de albastru* / *Die Welt ist so schön und der Himmel so blau* (Ion Bentoiu și Devale), *Din durerea mea cea mare* / *Aus meinen großen Schmerzen* (St. O. Iosif și Ion Bentoiu); *Iubita îmi stătea alături* / *Mein Liebchen wir saßen beisammen* (B. Nemțeanu, Devale și Sex-Til), *Din basme vechi mă cheamă* / *Aus altem Märchen winkt es* (G.D. Pencioiu și Devale), *Te-am iubit și te iubesc* / *Ich hab dich geliebt und liebe dich noch* (S.V. Ștefănoiu, Devale), *În dimineața luminoasă de vară* / *Am leuchtenden Sommermorgen* (St.O. Iosif, Sex-Til și I. Darie), *Se aprinde dragostea mea* / *Es leuchtet meine Liebe* (G.D. Pencioiu, G.D.P.), *La masă stăteau și-și beau ceaiul* / *Sie saßen und tranken am Teetisch* (A. Sandu, M.A. Rennert), *Stăteam pe vârful muntelui* / *Ich steh auf des Berges Spitze* (Devale și tălmăcirea în proză a lui Smara), *Miezul nopții era rece și tăcut* / *Die Mitternacht war kalt und stumm* (Lazăr Iliescu și Barbu Nemțeanu), *La răscruce e-ngropat* / *Am Kreuzweg wird begraben* (G.D. Pencioiu, Ricard D. Ioan și

un traducător anonim), *Cântecele vechi și rele / Die alten, bösen Lieder* (A. Sandu, Lazăr Iliescu). Și în cazul acestor versiuni distingem aceeași tălmăcitori foarte talentați amintiți și mai sus, respectiv: St.O. Iosif, Ion Bentoiu, B. Nemțeanu și Sextil Pușcariu. Traducători buni au fost și Lazăr Iliescu, G.D. Pencioiu și Ricard D. Ioan; ceilalți tălmăcitori au redat mai slab și mai îndepărtat de original poemele heiniene.

Poeziile traduse de patru sau cinci tălmăcitori sunt următoarele: *Lipește-ți obrazul de al meu / Lehn deine Wang an meine Wang* (Ludovic Dauș, T.V. Stăfănoiu, Lazăr Iliescu și St. Sev.); *Pe aripi de cântec / Auf Flügeln des Gesanges* (I. Costin, I. Darie, Devale, S.V. Stăfănoiu, Gr.N. Lazu), *Și de-ar știi florile, micuțele / Und wüßten's die Blumen, die kleinen* (Ion Bentoiu, Devale, Sex-Til, N. Schelitti și o tălmăcire anonimă în proză), *Violetele ochișorilor tăi / Die blauen Veilchen der Äugelein* (A. Sandu, Lazăr Iliescu, M.A. Rennert și tălmăcirea în proză a Sfădei Cazla), *Oh, dacă aș fi fost doar un scăunel / Ach, wenn ich nur der Schemel wär* (V. Sturza, G. Murnu, Devale și echivalarea în proză a lui I. Mercator), *Icoană veche din trecut / Manch Bild vergessener Zeiten* (St.O. Iosif, Gr.N. Lazu, Sextil Pușcariu, Devale și o traducere anonimă), *Când doi se despart / Wenn zwei voneinander scheiden* (M. Pompiliu-varianta 1, B.V. Gheorghian, M. Pompiliu-varianta 2, Ilie Gherghel), *Sunt otrăvite cântecele mele / Vergiftet sind meine Lieder* (Gheorghe din Moldova, C. Sandu, Ana Al. Codreanu, Baron A. d'Eder și A.B.), *În vis am plâns / Ich hab im Traum geweint* (N. Schelitti, Ricard D. Ioan, Ioan Sân-Giorgiu, B.V. Gheorghian, G. Ionescu M.), *O stea cade din cer / Es fällt ein Stern herunter* (Mihai de Bonacchi, G.D. Pencioiu, Milii, Othmer - O.Goga, Sex-Til).

La fel ca și în cazul celorlalte poezii, aceeași traducători talentați se remarcă și în redarea acestor versuri în limba română: St.O. Iosif, Ion Bentoiu și B. Nemțeanu. Cu echivalări bune, expresive și apropiate de original s-au evidențiat și Castor&Pollux, N. Schelitti, Ricard D. Ioan, Ioan Sân-Giorgiu, Devale, B.V. Gheorghian, Gheorghe din Moldova, C. Sandu, Ana Al. Codreanu, Baron A. de Eder, Adr. Sulcină, Mihai de Bonacchi, M.A. Rennert și G.D. Pencioiu. Traducătorii mai slabi, care s-au îndepărtat mult de original au fost Milii, S.V. Stăfănoiu, Gr.N. Lazu și Othmar (O.Goga). I. Mercator traduce poemul în proză care, deși, destul de apropiat de original, este fără valoare literară.

Cele mai traduse poeme din această ciclu au fost: *În minunata lună Mai / Im wunderschönen Monat Mai* (Gheorghe din Moldova, A. Sandu, Ludovic Dauș, Oreste, Valentin Bude, Devale și o traducere anonimă în proză), *Răsar din lacrimile mele / Aus meinen Tränen sprießen* (A. Sandu, Ar. M. Schor, Ludovic Dauș, Devale, Oreste, St.O. Iosif, Lazăr Iliescu, I. Costin, Iosif Vulcan, Lucia Craioveanu, L.Z. Ianculescu, Othmer/Goga, Sex-Til, Ioan Sân-Giorgiu și două transpuneri în proză, respectiv una anonimă și cea a lui I. Mercator), *Tu nu mă iubești, nu mă iubești / Du liebst mich nicht, du liebst mich nicht* (St.O. Iosif, Castor&Pollux, Devale, T.V. Stefanelli, M.A. Rennert, I. Mercator și două traduceri anonime în proză), *Pe ochișorii mândrei mele / Auf meiner Herzliebsten Äuglein* (I. Costin, Adr. Sulcină, I. Mercator, Ion Bentoiu, N. Budurescu, Sex-Til și două tălmăciri în proză dintre care una anonimă), *Când mă uit în ochii tăi / Wenn ich in deine Augen seh* (A. Sandu, A. Vojen, Ludovic Dauș, Ilie Ighel, Oreste, St.O. Iosif, T. Ezneanu, I. Costin, Iosif Popescu, Matilda Poni și doi tălmăcitori anonimi, dintre care unul echivalează poemul în proză), *Sărută, nu jura / O schwöre nicht und küsse nur* (Ana Al. Codreanu, Lazăr Iliescu, St.O. Iosif, I. Mercator și două traduceri anonime, dintre care una în proză), *Stau neclintite / Es stehen unbeweglich* (G. Murnu, Gh. Orleanu, Aurel Ciato, Carol Scrob, T.V.

Stefanelli, Mihai de Bonacchi, Gr.N. Lazu, G.D. Pencioiu, Sex-Til, Gh. din Moldova și o traducere anonimă în proză), *De ce sunt trandafirii atât de veștezi / Warum sind denn die Rosen so blaß* (N. Schelitti, Alesandru Petrinu, B. Nemțeanu, Baron d'Eder, O. Carp și două tălmăciri în proză, cea a lui Ciornei d'Apolodor și una anonimă), *Iubita mea, când în mormânt / Mein süßes Lieb, wenn ich im Grab* (S., Ion Gorun, Petre Dulfu, Valentin Bute, St.O. Iosif și două echivalări anonime dintre care una în proză), *Un pin stă singuratic / Ein Fichtenbaum steht einsam* (A. Sandu, C. Xenii, Ion Bentoiu, Gh. Orleanu, O. Carp, G.D. Pencioiu, Iosif Popescu, A.B., Z., N. Schelitti și trei tălmăcitori anonimi), *De când draga m-a lăsat / Seit die Liebste war entfernt* (Ion Bentoiu, M. Pompiliu, Petre Dulfu, Devale, Virgil Tempeanu, A.B.), *Un băiat iubește o fată / Ein Jungling liebt ein Mädchen* (Gheorghe din Moldova, St.O. Iosif, Petre Dulfu, S., Matilda Cugler); *Când aud cântecul cum sună / Hör ich das Liedchen klingen* (Barbu Nemțeanu, Ion Bentoiu, E. D'Albon, Petre Dulfu, C. Teodorescu, A. Sandu); *Visam o fiică de rege / Mir träumte von einem Königskind* (Șt. Tomșa, Emil Dorian, O. Carp, G.D. Pencioiu, Adrian Vereea, N. Budurescu și Devale), *M-au chinuit / Sie haben mich gequälet* (Ion Gorun, A. Sandu, Matei Rareș, G.D. Pencioiu, Castor&Pollux, St.O. Iosif, Devale, Matei Rareș, Sex-Til, Tristis, G.D.P., A. Sandu și o tălmăcire anonimă); *Se așterne, fierbinte, vara / Es liegt der heiße Sommer* (I.M.M., A.Sulcină, Ludovic Dăuș, Sex-Til, A.B., Z.) și *Noaptea s-a lăsat pe ochii mei / Nacht lag auf meinen Augen* (N. Schelitti, A. Sandu, Lazăr Iliescu, Iosif Vulcan, Devale, Sextil Pușcariu, Șt. Tomșa, Ricard D. Ioan și Ciopone). Dintre cei mai buni tălmăcitori ai acestor poeme remarcăm pe St.O. Iosif, Lazăr Iliescu, Sextil Pușcariu și Ciopone. Traducători buni care au realizat versiuni expresive, cursive și destul de apropiate de original sunt Șt. Tomșa, N. Schelitti, G.D. Pencioiu, Castor&Pollux, O. Carp, Emil Dorian, Adrian Vereea, N. Budurescu și Ludovic Dăuș. Dintre cei care nu au reușit să redea destul de bine originalul amintim pe I. Mercator, care a transpus poemul în proză, dar și pe tălmăcitorii care au utilizat expresii greoaie și care nu au reușit să dea poemului tradus valoare estetică cum sunt Lucia Craioveanu, I.Z. Ianculescu, Othmer (O.Goga) și Iosif Vulcan.

Dintre cei care au tradus numai în proză versurile heiniene amintim pe: Smara, Sfada Cazla, X., I. Mercator, Th. M. Stoenescu, A. Vasiliu Vinci, Santa, Cornei d'Apolodor, Amedeu Georgescu și mai mulți traducători anonimi. Ricard D. Ioan și G. Ionescu M. au echivalat poemele, când în versuri, când în proză. Toate aceste versiuni sunt lipsite de valoare literară.

Predilecția tălmăcitorilor români pentru aceste poeme din ciclul *Intermezzo liric* se explică, în special, prin temele și motivele romantice întâlnite în aceste versuri. Tema dominantă este iubirea cu toate tonalitățile pe care le cunoaște acest sentiment în sufletul îndrăgostitului, de la elogiul adus frumuseții femeii: (*Chipul tău frumos și drag, Trandafirul, crinul, porumbelul și soarele, Pe ochisorii mândrei mele, Iubito să-mi spui astăzi și Violetele ochisorilor tăi*), la primii fiori în acord cu renașterea naturii la viață, primăvara în luna mai (*În minunata lună Mai*), la iubirea ca o joacă de-a v-ați-ascunselea (*Ne-am avut bine*) și până la dorul îndrăgostitului de femeia iubită (*Icoană din timpuri străvechi, Când aud cântecul cum sună* și Prolog: *Era odată un cavalier trist și tăcut*).

Iubirea apare în aceste poeme într-o gamă deosebit de variată: de la traiul în armonie al celor doi îndrăgostiți (*Stăteam alături de iubita mea, Când mă uit în ochii tăi* și *Lipește-ți obrazul de al meu*), la sentimentul de dragoste perceput ca o poveste care apare în vis (*Din basme vechi mă cheamă, Te văd în fiecare noapte* și *Se aprinde*

iubirea mea) și până la dorința de a evada într-un spațiu îndepărtat, pe malurile Gangelui, în India, pentru împlinirea iubirii într-un cadru natural primitiv (*Pe aripi de cântec*).

Heine transpune atât iubirea care dăinuie veșnic (*Te-am iubit și te iubesc*), sentimentele contradictorii ale iubitei (*Se așterne, fierbinte, vara*), contrastele care se atrag (*Un pin stă singuratic*), cât și tradarea iubitei (*Oh, nu jura, sărută doar, Răsună un cântec din fluier și vioară*), durerea pricinuită de dragostea neîmpărtășită (*Cântecele vechi și rele, Răsar din lacrimile mele, Nu mă iubești, nu mă iubești, De-ar știi florile, micuțele și De ce sunt trandafirii atât de veșteziți*), dar și despărțirea de femeia dragă (*Când doi se despart*).

Concepția despre iubirea platonice și cea senzuală din societatea vremii poetului este redată în toată ipocrizia caracteristică în poemul *Stăteau la masă și-și beau ceaiul*.

Sentimentele evocate cunosc la poetul german următoarea gradație dramatică: de la suferințele intense din dragoste (*Oh, dacă aș fi fost doar un scăunel, De când draga m-a lăsat, Din durerea mea cea mare, Un băiat iubește-o fată, M-au chinuit, Otrăvite sunt cântecele mele, Răsună numai hohote și urlete și În dimineața luminoasă de vară*) la confundarea iubirii cu moartea (*Da, tu ești nefericit, dar eu nu-ți port pică, Lumea e frumoasă, iar cerul e albastru, Visam o fică de-mpărat și Noaptea s-a lăsat pe ochii mei*) până la sinuciderea din dragoste (*La răscruce engropat*).

Motivele predilecte ale acestui ciclu sunt următoarele: miezul nopții (*Miezul nopții rece și tăcut*), floarea de lotus (*Florile de lotus, temătoare*), Rinul, fluviul atât de mult elogiat în folclorul și lirica romantică germană (*Pe Rin, pe valurile înspumate*) și stelele (*Stau neclintite și Din cer cade o stea*).

Din cele 88 de poezii ale ciclului *Die Heimkehr* (*Întoarcerea acasă*), au fost traduse în limba română 63, deci aproape trei sferturi din totalul acestora. În cele ce urmează voi preciza poemele care au fost echivalate, numărul traducătorilor pentru fiecare în parte și calitatea versiunii.

Poeziile care au fost echivalate de câte un tălmăcitor au fost: *Inima mea, inima mea-i tristă / Mein Herz, mein Herz ist traurig* (St.O. Iosif), *Noaptea umedă și furtunoasă / Die Nacht ist feucht und stürmisch* (Ion Bentoiu), *Când în călătorie, din întâmplare / Als ich, auf der Reise, zufällig* (tălmăcitor anonim), *A răsărit luna / Der Mond ist aufgegangen* (St.O. Iosif), *Îi ia vântul pantalonii / Der Wind zieht seine Hose an* (Ion Bentoiu), *În dansul furtunii / Der Sturm spielt auf zum Tanze* (C.Sandu), *Când mă gândesc la casa ta / Wenn ich an deinem Hause* (Mihai de Bonacchi), *Se lasă liniștea nopții pe străzi / Still ist die Nacht, es ruhen die Gassen* (D. Paltin); *Cum poți să dormi liniștită? / Wie kannst du ruhig schlafen?* (Adr. Sulcină), *Fecioara doarme în cămăruța ei / Die Jungfrau schläft in der Kammer* (Ion Bentoiu), *Anii vin și trec / Die Jahre kommen und gehen* (E. d'Albon), *Am visat că luna privea trist / Mir träumte: traurig schaute der Mond* (Ricard D. Ioan), *Mi-am văzut iubita-n vis / Im Traum sah ich die Geliebte* (Alastor), *Prieten drag, la ce-ți mai folosește / Teuer Freund! Was soll es nützen* (Sextil Pușcariu), *Am vrut să stau cu tine / Ich wollte bei dir weilen* (G.Coșbuc), *Safire sunt ochii tăi / Saphire sind die Augen dein* (I. Neamțu), *Cu vorbe de dragoste / Habe mich mit Liebesreden* (Al. Radu), *Mi-au dat învățători și sfaturi / Gaben mir Rat und gute Lehren* (Sex.-Til.), *Am visat că sunt Dumnezeu / Mir träumt: Ich bin der liebe Gott* (Adr. Sulcină), *V-am părăsit în toiul lunii iulie / Ich hab euch im besten Juli verlassen* (M.A. Rennert), *Mergeam singuri în întuneric*

/ *Wir fahren allein im dunkeln* (O. Carp), *Pe umărul tău alb ca zăpada* / *An deine schneeweiße Schulter* (C. Xenî), *Pe meterezele din Salamanca* / *Auf den Wällen Salamankas* (Const. G. Brăileanu). Cei mai buni tălmăcitori ai acestor poeme au fost: St.O. Iosif, Ion Bentoiu și D. Paltin. Traducători talentați, care au realizat versiuni expresive au fost: G. Coșbuc, Adr. Sulcină, Alastor, O. Carp. Variante mai slabe au fost cele ale lui C. Xenî, I. Neamțu, în timp ce transpunerile anonime au fost mult mai neinspirate.

Dintre poemele care au fost echivalate de doi sau trei tălmăcitori, remarcăm: *În orizontul îndepărtat* / *Auf fernen Horizonte* (Ion Bentoiu, N. Schelitti și o traducere anonimă), *Ea ți-a spus ceva vreodata?* / *Hat sie sich denn nie geäußert?* (Valentin Bude și un tălmăcitor anonim), *Stăteam în căsuța de pescari* / *Wir saßen am Fischerhause* (St.O. Iosif, S.) *Și când mi-am plâns la tine durerea* / *Und als ich euch meine Schmerzen geklagt* (G.D. Pencioiu și Sex-Til), *Cum luna strălucește dureros* / *Wie der Mond sich leuchtend dränget* (Ion Bentoiu și Sex-Til), *Fată cu gurița roșie* / *Mädchen mit dem roten Mündchen* (Gheorghe din Moldova, Const. G. Brăileanu, Sextil Pușcariu), *Prieten drag, tu ești îndrăgostit* / *Teuer Freund du bist verliebt* (Ion Bentoiu, Vedem și D. Paltin), *Acest tânăr amabil* / *Diesen liebenswürdig gen Jüngling* (B. Nemțeanu și versiunea în proza a lui G. Ionescu M.), *Ca și coșmarurile* / *Wie dunkle Träume stehen* (St.O. Iosif și Const. I. Georgescu), *Oh, ochii sunt din nou aceia* / *Ach, die Augen sind es wieder* (Const. G. Brăileanu, Sex.-Til și T.V. Ștefăniu), *Intrând în acele săli* / *Ich trat in jene Hallen* (G.D. Pencioiu, Iosif Popescu), *Degetele-ți albe de crin* / *Deine weißen Lilienfinger* (Lazăr Iliescu, Adr. Sulcină și Ion Bentoiu), *Inima mă doare și mi-e dor* / *Das Herz ist mir bedrückt und sehnlich* (Adr. Sulcină, Barbu Nemțeanu și St.O. Iosif), *Regele Wiswamitra* / *Den König Wiswamitra* (G.D. Pencioiu, E. d'Albon și P.), *Mulți se roagă la Preacurata* / *Andre beten zur Madonne* (Vasile Crângu, Ion Bentoiu și G. Brăileanu), *Trădează fața mea palidă* / *Verriet mein blasses Angesicht* (Vasile Crângu și B. Nemțeanu), *Prea fragmentată este viața și lumea întreagă!* / *Zu fragmentarisch ist die Welt und Leben!* (Moni-Cotzo-Focșani, G. Ionescu M. varianta 1– în versuri și G. Ionescu M. varianta 2– în proză), *Aveți oaspeți astă seară* / *Sie haben heut' abend Gesellschaft* (B. Nemțeanu, St.O. Iosif și Sex.-Til.), *Cine iubește întâia oară* / *Wer zum ersten Male liebt* (Elena din Ardeal, Radu D. Rosetti și Devale), *Suflă husarii albastri* / *Es blasen die blauen Husaren* (Barbu Nemțeanu, Devale), *Se lasă seara* / *Dämmernd liegt der Sommerabend* (Iosif Vulcan, St.O. Iosif), *Moartea este o noapte rece* / *Der Tod, das ist die kühle Nacht* (M.A. Rennert, A. Radu și Ricard Ion Ditrich). Cei mai buni tălmăcitori ai acestor poeme au fost St.O. Iosif, Barbu Nemțeanu, G.D. Pencioiu, Gheorghe din Moldova, Ion Bentoiu și N. Schelitti. Variante mai puțin reușite au fost cele ale traducătorilor M.A. Rennert, A. Radu și Ricard Ion Ditrich, iar transpunerile lui Iosif Vulcan, Moni-Cotzo-Focșani, G. Ionescu M., E. d'Albon și P., dar și cele anonime au fost realizate destul de slab.

Poeziile traduse de patru sau cinci tălmăcitori sunt următoarele: *Marea strălucea în depărtare* / *Das Meer erglänzte weit hinaus* (St.O. Iosif, Alice Călugăru, I. Monac, N. Budurescu), *Marea strălucea în depărtare* / *Das Meer erglänzte weit hinaus* (St.O. Iosif, Alice Călugăru, I. Monac, N. Budurescu), *Aveam vise întunecate* / *Ich stand in dunkeln Träumen* (Ion Bentoiu, C. Morariu, Alastor, Devale), *Ce vrea lacrima stingheră* / *Was will die einsame Träne* (N. Skelitti, Devale, B. Nemțeanu, Theodor Șerbănescu și Traian Demetrescu), *Tu ai diamante și perle* / *Du hast Diamanten und Perlen* (Theodor Șerbănescu, N. Schelitti, G.D. Pencioiu, Devale și

A. Zaman), *Voi rareori m-ați înțeles / Selten habt ihr mich verstanden* (Adrian Sulcină, G.D. Pencioiu, Devale și Grigore Goilan), *Unde ți-e mândra frumoasă / Sag, wo ist dein schönes Liebchen* (Ion Benteoiu, Devale, Ricard D. Ioan și A.Pileschi). Traducătorii care au transpus cu mult talent aceste versuri au fost: St.O. Iosif, Ion Benteoiu, Theodor Șerbănescu, Devale, G.D. Pencioiu și N. Schelitti. Tălmăcitorii care au dovedit că nu au talent și chemare în echivalarea versurilor heiniene de mai sus au fost: Ricard D. Ioan, I. Monac, N.Budurescu, Alice Călugăru, A. Zaman și A. Pileschi.

În cele ce urmează voi scoate în evidență variantele transpuse de mai mulți tălmăcitori: *În viața mea atât de întunecată / In mein gar zu dunkles Leben* (Matei Rareș, St.O. Iosif–varianta 1, St.O. Iosif–varianta 2, Gripen, B. Nemțeanu și o tălmăcire anonimă în proză), *Nu știi ce poate să-nsemne / Ich weiß nicht, was soll es bedeuten/Lorelei* (N. Schelitti, Gh.D. Mugur, St.O. Iosif–varianta 1, St.O. Iosif–varianta 2, Maria Pană, G. Paulu Pârvulescu, Const. G. Brădățeanu, Traian G. Stoenescu, Valentin Bude, Mireio, Bivolari, Ilarie Chendi, G.D. Pencioiu și un traducător anonim), *Umblu prin pădure plângând / Im Walde wandl' ich und weine* (St.O. Iosif, Dimitrie Anghel, Ricard D. Ioan–versiunea 1 în versuri, Ricard D. Ioan–versiunea 2 în proză și un tălmăcitor anonim), *Frumoasă fată de pescar / Du schönes Fischermädchen* (Ion Benteoiu, G. Murnu, N. Schelitti, I. Aman, B. Nemțeanu, D. Paltin, Mihai de Bonacchi, St.O. Iosif, Șt. Tomșa și Ricard D. Ioan), *Eram copii / Mein Kind, wir waren Kinder* (I. Iacobescu, St.O. Iosif, Lazăr Iliescu, G. Dumitrescu Mugur, Emil Dorian și doi tălmăcitori anonimi), *Tu ești ca și o floare / Du bist wie eine Blume* (St.O. Iosif, E. d'Albon, Devale, Sex.Til, G. I. Georgescu, Iulian Devale și Castor& Pollux), *Când sunt în pat / Wenn ich auf dem Lager liege* (M. Gregoriady de Bonacchi, T.V. Ștefăniu, N. Schelitti, A. Radu, Mihai de Bonacchi și Devale), *Aș vrea să-mi vărs durerea / Ich wollt' meine Schmerzen ergössen* (Ion Benteoiu, Adrian Sulcină, Lazăr Iliescu, Sex.-Til., N. Schelitti și Mihai de Bonacchi), *Îmi ești, într-adevăr, așa dușmănoasă? / Bist du wirklich mir so feindlich?* (P. Lirel, Vasile Crângu, Ricard D. Ioan, Barbu Nemțeanu și Sex-Til.). Cei mai buni tălmăcitori ai acestor poezii au fost St.O. Iosif, Ion Benteoiu, Barbu Nemțeanu, Lazăr Iliescu. Cu aceleași rezonanțe ca în original au tradus și Iulian Devale, Castor&Pollux, Dimitrie Anghel, G.Murnu, D. Paltin, Mihai de Bonacchi, Șt. Tomșa, Emil Dorian, M. Gregoriady de Bonacchi, Mihai de Bonacchi, Adrian Sulcină, T.V. Ștefăniu, P. Lirel, Vasile Crângu și Ricard D. Ioan. Variante mai slabe au fost cele ale traducătorilor: Matei Rareș, Gripen, Gh.D. Mugur, A. Radu, I. Aman, I. Iacobescu, E. d'Albon, Devale, Sex.Til, G. Dumitrescu Mugur, Ricard D. Ioan–versiunea 2 în proză și o altă tălmăcire anonimă în proză.

Cele câteva balade de la sfârșitul acestui ciclu au fost echivalate destul de fidel originalului de către traducătorii români. Astfel *Dona Clara* a fost tradusă aproape de valoarea textului german de A. Steuerma Rodion și Gregorian. Balada *Almanson* a fost tălmăcită, de asemenea, în mod onorabil de Dem Moldoveanu și R.D. Ioan. *Pelerinaj la Kevlaar (Die Wallfahrt nach Kevlaar)* a cunoscut transpunerea corespunzătoare a Mariei Cunțan, dar și unele mai puține reușite, cum sunt cele ale lui Nemo, Traian G. Stoenescu, Nicolae A. Ionescu și echivalarea unui tălmăcitor anonim.

În general, poemele din acest ciclu, ca și din cele anterioare, evocă tema dragostei, însă pasiunea lui Heine nu se mai îndreaptă către Amelie, dragostea sa din tinerețe, ci spre alte femei, despre care autorul nu a făcut nicio dezvăluire, păstrând tăcerea. *Voiam să stau cu tine / Ich wollte bei dir weillen* se referă, se pare, la sora acesteia, Theresa, către care poetul și-a îndreptat sentimentele, crezând că va găsi o

femeie mai blândă și mai iubitoare decât prima iubită, care-l trădase, căsătorindu-se cu un alt bărbat, cu o poziție socială și financiară mai bună.

Tema dominantă a ciclului este iubirea, evocată în bine-cunoscutele ei etape: de la elogiul frumuseții femeii, care este comparată cu o floare sau este împodobită cu diamante și perle și până la transpunerea dragostei în vis.

Universul tematic al acestor poeme este completat de tristețea, despărțirea și neînțelegerea celor doi îndrăgostiți, care urându-se, dușmânindu-se, mor în cele din urmă, fără să-și mărturisească iubirea.

Întâlnim aici și poezii închinare mării, pescarilor sau trecerii ireversibile a timpului.

Predomină în aceste versuri peisajele romantice în care motivele cele mai des întâlnite sunt luna, cerul albastru, lacul și apusul soarelui.

Din totalul de cinci poezii ale ciclului *Din călătoria în Harz* (*Aus der Harzreise*) au fost traduse doar trei: *Idilă pe munte / Bergidylle* (G.D. Pencioiu), *Ciobănașul / Der Hirtenknabe* (St.O. Iosif) și *Pe Brocken / Auf dem Brocken* (D. Paltin, Ricard D. Ioan). Dintre acești tălmăcitori St.O. Iosif se remarcă cu o echivalare foarte bună, dar și ceilalți redau cu multă fidelitate și expresivitate textul german. Versurile sunt scrise după călătoria poetului în munții Harz și au la bază, în special, tema iubirii.

Ciclul *Marea Nordului* (*Die Nordsee*) au luat naștere după ce poetul a petrecut o perioadă de timp la Marea Nordului pentru a se recupera după căderile nervoase provocate de dezamăgirile din dragoste.

Poeziile evocă peisajul marin și reflecțiile filosofice pe tema existenței și rostului omului în lume, doar câteva fiind poeme de dragoste. Remarcăm versiuni din cele două secțiuni: *Marea Nordului I* și *Marea Nordului II*. Din prima parte s-au tradus poeziile: *Amurg / Abenddämmerung* (St.O. Iosif), *Apus de soare / Sonnenuntergang* (Sex.-Til.) *Declarație / Erklärung* (Mihai de Bonacchi și D. Petrino), *Noaptea în cabină / Nachts in der Kajüte* (St.O. Iosif și Ion Bentoiu) și *Furtună / Sturm* (St.O. Iosif și D. Paltin). Din cele 12 poeme s-au tradus, doar cinci, deci, mai puțin de jumătate din totalul acestora.

Din a doua parte au fost traduse doar trei, deci, aproape o treime din cele 10 poeme ale ciclului, respectiv: *Apusul soarelui / Untergang der Sonne* (Maria Cunțan), *Zei Greciei / Die Götter Griechenlands* (I. Groșșian, Cezar Papacostea și un tălmăcitor anonim) și *Întrebări / Fragen* (Mihai de Bonacchi, Gh.L. Ionescu și Aurel Ciato).

Cei mai buni tălmăcitori ai acestor poeme au fost St.O. Iosif, Maria Cunțan și Ion Bentoiu, dar echivalări destul de bune sunt și cele ale lui Mihai de Bonacchi, D. Petrino, D. Paltin, I. Groșșian, Cezar Papacostea, Aurel Ciato, G.L. Ionescu, dar și cea a tălmăcitorului anonim.

Poeemele din volumul *Poezii noi* (*Neue Gedichte*) sunt scrise pe un ton mult mai ironic și într-o notă mult schimbată, realistă, spre deosebire de cele din volumul scris în tinerețe, în care accentele de ironie de-abia erau resimțite, unde stilul era predominant romantic.

Filonul romantic nu dispare cu totul nici în *Poezii noi* și nici în *Romancero*, numai că este prezent pe un plan secundar, predominând ironia și un realism mult prea timpuriu pentru vremea aceea. De fapt, în Germania, realismul se manifestă, nu în prima, ci în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, astfel încât el este pionierul acestui curent în patria sa.

Volumele de poezii care au urmat *Cărții cântecelor*, nu au fost bine primite în țara sa natală. De altfel și la noi, din aceste poezii s-au tradus puține și poate mai mult din dorința de a recepta poetul german, pe de-a-întregul, cu părțile plăcute, general acceptate, respectiv poemele romantice, dar și cu cele mai puțin îndrăgite, cum sunt versurile scrise în stilul realismului critic.

Din acest volum s-au transpus mult mai puține poezii, comparativ cu cele din *Cartea cântecelor*.

Din versurile din ciclul *Primăvara nouă* (*Neuer Frühling*) se întrevede o schimbare a atitudinii poetului, în sensul că acesta își propune de acum înainte să trăiască iubirea senzual spre deosebire de poziția sa anterioară din *Cartea cântecelor*, unde predomina iubirea platonice, tristețea și amărăcinua unui sentiment neîmpărtășit. În *Prolog: În galeria de pictură* (*Prolog: In Gemäldegalerien*) cu care debutează acest ciclu este exprimată clar această nouă perspectivă asupra vieții.

Această statistică a versiunilor românești ale liricii heiniene în periodicele de până la Primul Război Mondial a fost realizată pe baza *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine*² realizată de Institutul de istorie literară „George Călinescu” din București. Demersul a fost destul de dificil, din cauza dificultăților pe care le-am întâmpinat la identificarea variantelor românești cu originalul. Nici un tălmăcitor nu a specificat poezia tradusă din Heine, ci a adus, în general, câte un indiciu vag privitor la proveniența versurilor, cum ar fi: Din *Cartea Cântecelor*, Din *Intermezzo liric*, *Diverse* sau *Poezii noi*. Doar Ion Bentoiu a precizat la sfârșitul fiecărui poem tradus, cu exactitate, volumul, ciclul, secțiunea și numărul dat de Heine în dispunerea personală a poeziilor sale.

Cu toate aceste neajunsuri, din prezentul studiu se poate constata destul de clar amploarea pe care a avut-o receptarea scriitorului german în literatura română prin intermediul traducerilor de poezie. Calitatea acestor echivalări a înregistrat în această perioadă punctul culminant, mulți dintre tălmăcitori, în special, St.O. Iosif și Ion Bentoiu redând versurile lui Heine aproape la fel de poetic și expresiv ca și autorul acestora.

În general traducătorii care și-au publicat tălmăcirile în periodicele vremii au realizat echivalări destul de fidele originalului. Ei s-au străduit pe cât posibil să nu-și aducă propria interpretare în versiunea lor, ceea ce a constituit un câștig clar pentru literatura română, care a reușit astfel să-l perceapă și să-l înțeleagă pe Heine fără deformări, exagerări și fără să încerce să-l asimileze printr-un procedeu amplu de românizare, interpretare și adaptare a textului german.

Oamenii de cultură români, care l-au preluat mai întâi, citindu-i opera în limba germană, au cunoscut pe de-a întregul, atât lirica, cât și biografia heiniană și au tradus-o pe cât de fidel posibil originalul. Lirații avizați au selectat acele poezii reprezentative pentru cunoașterea specificității creației sale și a legăturii dintre opera și viața poetului.

Totuși textul german pierde în versiunea românească foarte mult din caracteristicile estetice heiniene, respectiv ironia cu toate nuanțele și tonalitățile pe care i le transpune autorul, jocurile de cuvinte, muzicalitatea specifică etc. Traducerile se abat, în general, de la schema metrică a originalului, o analiză a acestui fapt fiind

² I. Lupu, C. Ștefănescu, *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859-1918)*, 3 vol., București, Editura Academiei Române, 1982.

destul de dificilă, deoarece nu păstrează aproape nici un tălmăcitor ritmul sau rima versului heinian.

BIBLIOGRAFIE

- Heinrich, Heine, *Werke und Briefe in zehn Bänden*, herausgegeben von Hans Kaufmann, Aufbau – Verlag Berlin und Weimar, 1972.
- Heinrich, Heine, *Werke in fünf Bänden*, herausgegeben und eingeleitet von Helmut Holtzhauer Aufbau – Verlag Berlin und Weimar, 1991.
- Byron și Heine*, traducere de C. Popescu, București, Atelierele grafice Socec&Co. Societate anonimă, 1908.
- Cartea cântecelor*, traducere de Emil Dorian, București, Arta Grafică, 1916?
- Cântece alese din Intermezzo liric și Reîntoarcerea*, traducere de Radu Mirea, București, Tipografia Victoria, 1912.
- Din Cartea Cântecelor*, traduceri de G.D. Pencioiu, Craiova, Institutul de Editură Ralian și Ignat Lemitea, 1896.
- Germania. Poem satiric*, traducere de Ioan D. Ricard, București, Editura Lumen, 1909.
- Poezii alese*, traducere de Barbu Nemțeanu, București, Editura Lumen, 1910.
- Johann W. Goethe. Heinrich Heine*, traduceri de Ioan Băilă, Tipografia Sibiu, 1902.
- Romante și cântece de Heine*, traducere de St.O. Iosif, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1901.
- Sarcasm și melancolie. Proză și versuri*, traducere de Castor și Pollux, București, Editura Lumen, 1912.
- Tălmăciri*, traducere de St.O. Iosif, București, Editura Minerva, 1909.
- Traduceri libere și imitațiuni de poezii antice și moderne din Orient și Occident*, traducere de Grigori Lazu, vol.I-II, Iași, Editura Frații Șaraga, 1894.
- Lupu, I., Ștefănescu, C., *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859-1918)*, 3 vol, Editura Academiei Române București, 1982.

Tradiție și patrimoniu lingvistic

GEORGE COȘBUC – UN PRECURSOR AL LUI STELIAN DUMISTRĂCEL ÎN PRIVINȚA FRAZEOLOGIEI

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.05>

George Coșbuc – one of Stelian Dumitrăcel's Forerunners regarding Phraseology
In this article, I aim at demonstrating that the writer and philologist George Coșbuc can be considered a remarkable forerunner of the specialist Stelian Dumitrăcel not only in terms of his interest in clarifying the origin of some Romanian idioms, but also in terms of his theoretical “intuition”, since he aptly “guessed” some conceptual distinctions relevant to the field of phraseology itself. In this regard, I will examine here only one etymological interpretation (along with its theoretical consequences), namely the one that the Transylvanian poet gave to the Romanian idiom *a-și lua lumea în cap* (“to go into the wide world”).

Key-words: *G. Coșbuc, St. Dumitrăcel, phraseology, etymology, Romanian idioms*

1. În acest articol, îmi propun să demonstrez că scriitorul și (mai cu seamă) filologul George Coșbuc este un remarcabil înaintaș al specialistului Stelian Dumitrăcel nu doar în ceea ce privește interesul (concretizat publicistic) pentru lămurirea originii unor expresii idiomatice românești – lucru binecunoscut, de altfel² –, ci și în cazul intuirii unor distincții teoretice relevante pentru domeniul frazeologiei în sine. Altfel spus, putem vorbi de unele contribuții ale lui Coșbuc în ambele sensuri ale termenului *frazeologie* (ca ‘obiect de cercetare’ și ca ‘disciplină lingvistică’), chiar dacă, după cum se va vedea mai la vale, voi examina aici o singură interpretare de tip etimologic (dimpreună cu consecințele teoretice ale acesteia), și anume aceea pe care poetul ardelean a dat-o expresiei *a-și lua lumea în cap*.

1.1. Mai întâi, trebuie precizat că Stelian Dumitrăcel l-a trecut pe G. Coșbuc (încă din 1980) în rândul precursorilor care s-au ocupat de explicarea expresiilor idiomatice (sau a „izolărilor”). În lucrarea *Lexic românesc*, lingvistul ieșean îi făcea această caracterizare:

„Preocupările sale de folclor l-au condus pe poetul George Coșbuc spre cercetarea a numeroase «vorbe» și «zicători», asupra cărora a formulat concluzii valoroase privind originea și căile generalizării, pe baze istorice, etnografice și sociologice, fiind preocupat în egală măsură de aspectele lingvistice (etimologice) și stilistice ale izolărilor.”³.

Pentru o atare evaluare (indirectă, ce-i drept), St. Dumitrăcel trimitea la cartea lui Adrian Fochi, *G. Coșbuc și creația populară* (din 1971). Într-adevăr, una dintre caracterizările creionate de Fochi sună astfel:

¹ Universitatea Internațională „Danubius” din Galați.

² Vezi, printre altele, Cristinel Munteanu, „Minciuna și înghețatul apelor. Despre originea unei expresii românești”, în *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie* (Bacău), nr. 48, 2022, pp. 33–37.

³ Stelian Dumitrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 128.

„După o tradiție bogat reprezentată până la el de un Al. I. Odobescu, Ion Ghica, Simion Fl. Marian ori Grigore Silași, poetul, într-o primă perioadă (anii 1894-1895), se ocupă cu explicarea unor zicători și expresii paremiologice, dând dovadă de mare ingeniozitate și multă fantezie. Urmărește astfel sursele istorice, etnografice sau sociologice ale unora, dar și caracteristica alcătuirii lor pe bază de etimologie populară, jocuri de cuvinte. Subliniază unele supraviețuiri mitice în limbă, stabilește originea clasică a unor proverbe și zicători și determină circulația general europeană a altora.”⁴.

1.2. Din diverse considerente (necunoscute), profesorul Stelian Dumistrăcel a amânat verificarea ipotezelor etimologice lansate de G. Coșbuc. Așa se face că în cele două ediții ale dicționarului său de excepție, *Expresii românești* (apărut 1997 și republicat în 2001, în formă augmentată, sub titlul *Până-n pânzele albe*), St. Dumistrăcel îl menționează pe Coșbuc numai în contexte menite să ilustreze (cu enunțuri literare) întrebuintarea unor expresii idiomatice, și nu în relație cu vreo interpretare etimologică propusă de poet. Probabil că Stelian Dumistrăcel intenționa să studieze pe îndelete textele de profil ale lui Coșbuc, pregătind o nouă ediție a dicționarului său⁵. Din păcate (pentru acest gen de investigații), eforturile lingvistului St. Dumistrăcel s-au canalizat apoi, preponderent, spre alte zone ale cercetării discursului repetat.

2. Întrucât am afirmat mai sus că George Coșbuc anticipează și unele contribuții de natură teoretică dintre cele relevate și justificate științific de Stelian Dumistrăcel, este firesc să le înfățișez pe acestea mai întâi, pentru a ști ce anume trebuie să urmărim la Coșbuc. Este vorba, pe de o parte, de (i) evidențierea celor două axe ale *funcționării* și, respectiv, *constituirii* limbii (aspectul *sincronic* și aspectul *diacronic*), cu referire specială la unitățile frazeologice și, pe de altă parte, îndeosebi de (ii) propunerea unei clasificări relevante (fără rest) a expresiilor idiomatice.

2.1. Pe bună dreptate, frazeologismele expresive pot fi examinate atât în sincronie, cât și în diacronie, cele două „momente” fiind descrise de St. Dumistrăcel în felul următor:

„[a] Un moment oarecare al *utilizării* lor, când, în raport de context, cele două aspecte pot fi identificate în grade diferite de la caz la caz și se poate, astfel, oferi o interpretare susceptibilă de a întruni asentimentul unui număr mai mare sau mai mic al celorlalți receptori. (...)

[b] Momentul *aparitiei* lor, în funcție de împrejurările imediate în care s-a născut un anumit grup sudat de cuvinte având *împreună* un singur sens, criteriu care asigură, credem, o apreciere exactă a locului pe care îl ocupă idiotismele în cadrul *vocabularului*.”⁶.

⁴ Adrian Fochi, *G. Coșbuc și creația populară*, București, Editura Minerva, 1971, pp. 76–77. Vezi și această revenire: „Să ne reamintim de asemenea că poetul a fost toată viața preocupat de problema proverbului și expresiei idiomatice, lăsându-ne interesante studii, articole și note asupra lor.” (*ibidem*, p. 309).

⁵ De altminteri, în anul 2007, i-am dăruit profesorului St. Dumistrăcel un exemplar din cartea lui Ioan Adam, *Povestea vorbelor* (vezi bibliografia acestui articol). Este imposibil să nu-i fi atras atenția atunci, chiar și numai răsfoind-o, frecvența cu care I. Adam apela la explicațiile date de Coșbuc în legătură cu originea unor expresii românești.

⁶ St. Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 136.

2.2. Luând în considerație (drept criteriu de bază) „momentul apariției”, Stelian Dumistrăcel apreciază că pot fi deosebite, la rigoare, doar două tipuri de expresii idiomatice:

„[1]. Expresii care au o funcție stilistică *nemijlocită*, care au luat naștere ca figuri de stil propriu-zise, de tipul *a-și lua inima în dinți*, *mână spartă*, *a fi cu scaun la cap*, *a se potrivi ca nuca-n perete*, *c-o falcă-n cer* și *cu una-n pământ* și chiar *a da bir cu... fugiții*, categorie de birnici inexistentă. Astfel de expresii sunt, ca împrejurări ale apariției, identice figurilor de stil create de scriitori; în cele ce urmează le vom numi *imaginare* (termeni ai unor comparații ireale).

[2]. Expresii care pornesc de la un fapt real din domeniul vieții materiale, sociale, politice sau care constată relații dintre obiecte sau viețuitoare, având inițial o funcție obiectivă de comunicare și a căror funcție stilistică este mijlocită de o serie de factori ce rezumă situația în care se află, pentru colectivitate, pentru un grup sau pentru un individ oarecare, realitățile pe care îmbinările de cuvinte sudate numite *expresii* le descriu (uite, numai intuite sau cunoscute, prețuite sau depreciate etc.). Cu o formulare mai scurtă, aceste idiotisme ar putea fi denumite *coppii ale realității*.”⁷

2.3. În același timp, lingvistul ieșean avertiza asupra dificultății de a plasa unele expresii idiomatice într-o clasă ori alta, tocmai fiindcă originea unora dintre ele este (la momentul analizei) greu sau chiar imposibil de stabilit:

„Desigur, nu considerăm că ținând seama de trăsăturile de bază ale celor două categorii putem aduna sub un titlu sau sub celălalt *oricare* expresie idiomatică din vocabularul actual al limbii române, din cauză că geneza multora dintre ele rămâne obscură și pentru că împrejurările în care au evoluat multe expresii nu pot fi cunoscute uneori nici în linii mari.”⁸

3. Fără să le fi teoretizat în sine, într-o tratare aparte, George Coșbuc a avut totuși intuiția acestor distincții, după cum reiese din modul captivant în care a discutat despre originea unei expresii *imaginare*, *a[-și] lua lumea-n cap* (‘a pleca departe, părăsind totul’), frazeologism care, în opinia sa, nu ar fi rodul „fantaziei” vechilor vorbitori, ci rezultatul unei practici consemnate istoric⁹. Explicația etimologică pe care Coșbuc a dat-o cu acel prilej nu este una convingătoare (ca interpretare a unui fapt istoric), dar, în definitiv, ceea ce contează (în plan conceptual) este adevărul că el a conștientizat (neîndoindu-l) o anumită problematică.

3.1. Pentru început, poetul împrumută perspectiva sincronică (de receptor) a unui vorbitor contemporan, căruia formula cu pricina îi produce o impresie de uimire:

⁷ *Ibidem*, pp. 136-137. Să mai notăm și că Stelian Dumistrăcel a descoperit ulterior că expresia *a da bir cu fugiții* ar avea (fie și parțial) un punct de plecare istoric, adică izvorând din realitatea socială (vezi St. Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Iași, Institutul European, 2001, p. 46). Tot așa ar putea fi socotită și unitatea frazeologică (*a fi*) *înarmat până în dinți* (în conformitate cu opinia istoricului Gh. Ghibănescu): „*A fi înarmat până în dinți* însemna pentru cei vechi nu atâta a fi *complect* înarmat ca azi, ci că soldatul ori haiducul purta în brâul său tot felul de arme, cuțite, iartagane [sic!], pistoale, cari prin mânerul lor atingeau] bărbia și chiar dinții, când chiar și-ar fi aplecat puțin capul.” (Gh. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, Desaga I, ediția a II-a, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1924, p. 110).

⁸ St. Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 138.

⁹ Vezi G. Coșbuc, „Vorba ăluia” [partea a II-a], în *Vatra*, anul II, nr. 2, 1895, pp. 42–43. (În continuare, voi face trimitere la vol. II din *Opere*.)

„Una dintre cele mai îndrăznețe metafore ale limbii noastre. Tabloul e uriaș, ideea lui are aparențele absurdității, și tocmai de aceea e de-o energie izbitoare. Fantazia celor vechi a creat pe Atlas, care purta pământul pe umere; metafora noastră e mai puternică: pământul întreg, dar nu pământul – lumea întreagă o poartă românul în cap! N-am găsit nici într-o limbă mai viu zugrăvită suprema desperare, decât în tabloul acesta. O energie sălbatecă și o fantazie nebună e în metaforele: «i-a fulgerat prin cap gândul», «i-a trăsnet prin cap», «îi umblă în cap», «îl frământă gândurile» etc., dar «a lua lumea în cap» e poate cea mai extremă treaptă a imaginației poetice.”¹⁰

În același mod înțeleg sintagma și cei care nu sunt români: „Așa cred străinii, care traduc zicătoarea și află un tablou cu neputință de închipuit.”¹¹. Mai mult decât atât, folosind pronumele personal *noi*, Coșbuc se identifică, până la un punct, cu vorbitorii români non-lingviști (sau nefilologi): „Așa credem și noi, creatorii acestui tablou. Chiar noi nu mai putem să ne lămurim înaintea ochilor tabloul, căci prea ni se pare abstract.”¹²

3.2. Intervine îndată priceperea specialistului, care are capacitatea de a vedea în negura timpului, reconstituind contextul original: „Azi e abstract într-adevăr; odată însă a fost așa de concret! *Tabloul nu e product al fantaziei, ci al realității* [subl. mea, Cr.M.]. El e martorul unui vechi obicei românesc, e esența unei tragedii sfâșietoare din trecutul istoric al nostru.”¹³

3.3. Coșbuc era pe deplin încredințat că imaginea surprinsă de frazeologismul analizat își are sursa într-un vechi obicei marcat juridic, acela de a jura (pentru confirmarea hotarelor de moșii) cu „brazda în cap”. Urmând izvoarele indicate de Ioan Brezoianu, el a ajuns să consulte unele documente istorice publicate de B.P. Hasdeu și de A.T. Laurian. În primă instanță, atunci când a făcut legătura între „procedura” tradițională invocată și expresia *a lua lumea-n cap*, Coșbuc a avut la dispoziție acest paragraf din lucrarea lui Brezoianu (pe care preferăm să-l reproducem direct, și nu „la a doua mână”):

„Din cele urmate la multe procese documentate, peste Milcov, și din tradiție – la românii de dincoace de Milcov – ne-am convins că, la dovedirea răzoarelor de moșii, judecătorul trimis la fața locului aducea martorii cari arăta[u] răzorul moșiei – peste Milcov – cu o brazdă în cap, iar dincoace de Milcov – cu o traistă cu pământ pe cap, mărturisind pe trupurile și sufletele lor, cum stă răzorul cel adevărat, dintre moșiile de prigonire, adăugând – ca trupurile lor să n-aibă parte a se odihni în pământ de nu vor spune adevărul – cum că pământul ce poartă pe capul lor este din moșia cutare. Din aceasta se înțelege că pământul a trebuit să fie luat din locul de prigonire.”¹⁴

3.4. Entuziasmat de o asemenea „descoperire”, poetul nu a mai ținut cont de unele dificultăți semantice sau de unele exemple similare care i-ar fi putut șubrezi

¹⁰ George Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, Text stabilit de Gavril Scridon, Ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 21.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 22.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ioan Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866)*, București, Tipografia Ștefan Mihălescu, 1882, pp. 44–45.

argumentarea în acea direcție¹⁵. Saltul mental de la puținul pământ (purtat pe cap) la *tot pământul* (sau tot *Pământul*) și, de aici (printr-un soi de derivare sinonimică), la întreaga *lume* este destul de improbabil. În afară de aceasta, se știe că există și expresia (cu același înțeles) *a-și lua câmpii*. Dar „câmpii” din sintagmă ce altceva ar putea fi? Pe de altă parte, o formulă uzuală este și (*a se scula*) *cu noaptea-n cap* (‘foarte devreme; dis-de-diminează’), care se vedește a fi foarte plastică și ea (și atâta tot). Iată de ce Vasile Bogrea, excelent etimolog, ocupându-se de geneza expresiei *a lua ochi de fiară* (și amintind, totodată, sinonimele frazeologice ale acesteia, *a lua câmpii* și *a-și lua lumea-n cap*), făcea o precizare expeditivă: „Explicația, în legătură cu jurământul cu brazda în cap, dată expresiei de Coșbuc (*Vorba ăluia*, No. 12, în *Versuri și proză*, ed. Hodoș, p. 78) nu e verosimilă.”¹⁶.

3.5. Dacă n-ar fi fost sedus de acea ipoteză juridică, pesemne că filologul Coșbuc s-ar fi concentrat asupra posibilității de a avea de-a face strict cu o expresie imaginară. Reflectând la îmbinarea lexicală *cu noaptea-n cap*, poate că ar fi pornit și de la etimologia cuvântului *lume*, ce provine (și păstrează conținut semantic) din lat. *lumen* ‘lumină’. Ca imagine a disperării, cineva plecat impetuos „cu lumea-n cap” aduce cu o săgeată (ori o sulită) al cărei vârf împunge zarea. Fantezia de tip poetic (care stă și la temelia creativității lingvistice) nu întâmpină opreliști în astfel de situații. Ne vine în minte un tablou arghezian din aceeași familie, acela în care „firele subțiri” sunt „de iarbă nouă ce-a-nțepat lumina” (în poezia *Jignire*). O altă sugestie interpretativă (chiar dinspre cele afirmate de V. Bogrea despre expresia *a lua ochi de fiară*) ar putea veni de la eventuala comparație cu reacția unui animal „împungător” (a unui taur neîmblânzit, bunăoară) scăpat dintr-un mediu îngredit și constrângător.

4. Încheindu-și demonstrația, George Coșbuc spunea așa: „Obiceiul luării pământului în cap a dispărut în urma pravilelor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, care au stabilit oarecum proprietatea fonciară rurală. Mărturia obiceiului o avem și astăzi în zicătoare.”¹⁷. De fapt, practica respectivă a mai persistat un timp¹⁸, însă nu acest detaliu este relevant, de vreme ce am constatat că explicația lui Coșbuc nu este plauzibilă. Mult mai importantă este fraza lui conclusivă (imediat următoare): „Deci,

¹⁵ Explicația oferită de G. Coșbuc este luată „de bună” întru totul de către Ioan Adam, adică acceptată fără critică (vezi I. Adam, *Povestea vorbelor. O istorie secretă a limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007, pp. 53–55).

¹⁶ V. Bogrea, [recenzie la cartea lui C. Rădulescu-Codin, *Din trecutul nostru. Legende, tradiții și amintiri istorice*, București, Editura „Cartea Românească”, 1924], în *Dacoromania*, anul III, 1923 [Cluj, 1924], p. 876.

¹⁷ G. Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, Text stabilit de Gavril Scridon, Ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 23.

¹⁸ Iată, de pildă, un document (redactat la Iași și datând din 1 august 1634) al voievodului Vasile Lupu însuși către logofătul al doilea Racoviță Cehan: „Deci să cauți să alegi niște oameni carii vor ști mai bine, să-i giuri și să iae brazdile în cap. Deci pre undi vor da ei cu sufletile lor c-au pojovăit Codăieștii de vac și pre unde au ținut ei cu uricile lor, pre-acolea să le stâlpiți și să le hotărâți Glodenilor și Codăeștilor și nimănuui să nu fățăriți, ci cum va hi mai cu dreptul așa să le socotiți și să le hotărâți.” (*Documenta Romaniae Historica*. [Seria] A. *Moldova*, Vol. XII (1634), Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, p. 247). Pentru alte două exemple din anul 1643, vezi (din aceeași serie) A. *Moldova*, Vol. XXVII (1643-1644), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu et alii, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 116 și p. 124.

«a lua lumea în cap» nu e o metaforă poetică după origine, ci numai după înțelesul ei de astăzi. N-a creat-o fantazia, ci realitatea.”¹⁹. Dacă la mijloc ar fi fost o altă expresie idiomatică, una cu adevărat catalogată drept „copie a realității”, atunci concluzia lui Coșbuc ar fi fost perfect valabilă. Dar, chiar și așa, avem aici unul dintre acele cazuri admirabile în care, deși interpretarea faptului istoric (concret) este evident greșită, judecarea ansamblului *in genere* (sau perspectiva teoretică) este corectă.

BIBLIOGRAFIE

- Adam, Ioan, *Povestea vorbelor. O istorie secretă a limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2007.
- Bogrea, V., [recenzie la cartea lui C. Rădulescu-Codin, *Din trecutul nostru. Legende, tradiții și amintiri istorice*, București, Editura „Cartea Românească”, 1924], în *Dacoromania*, anul III, 1923 [Cluj, 1924], pp. 874–877.
- Brezoianu, Ioan, *Vechile instituțiuni ale României (1327-1866)*, București, Tipografia Ștefan Mihălescu, 1882.
- Coșbuc, G., „Vorba ăluia” [partea a II-a], în *Vatra*, anul II, nr. 2, 1895, pp. 42–43.
- Coșbuc, George, *Opere*, vol. II: *Proză*, text stabilit de Gavril Scridon, ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007.
- Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Dumistrăcel, Stelian, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Ediția a II-a revăzută și augmentată, Iași, Institutul European, 2001.
- Fochi, Adrian, *G. Coșbuc și creația populară*, București, Editura Minerva, 1971.
- Ghibănescu, Gh., *Din traista cu vorbe*, Desaga I, Ediția a II-a, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1924.
- Munteanu, Cristinel, „Minciuna și înghețatul apelor. Despre originea unei expresii românești”, în *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie* (Bacău), nr. 48, 2022, pp. 33–37.
- ****Documenta Romaniae Historica. [Seria] A. Moldova*, Vol. XII (1634), Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.
- ****Documenta Romaniae Historica. [Seria] A. Moldova*, Vol. XXVII (1643-1644), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu *et alii*, București, Editura Academiei Române, 2005.

¹⁹ G. Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, text stabilit de Gavril Scridon, ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 23.

DE-A PUIA-GAIA: NOTE (GEO- ȘI ETNO-) LINGVISTICE

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.06>

De-a puia-gaia: (geo- and ethno-) Linguistic Notes

In our study, we examined, from a geolinguistic and ethnolinguistic perspective, the ludonym “de-a puia-gaia”, investigated by Emil Petrovici during the surveys for Romanian Linguistic Atlas in the interwar period. To provide an overview of this ludic activity, we gave a brief diachronic presentation of the game, then we followed the descriptions resulting from the main linguistic surveys (Hasdeu, *Atlasul lingvistic român* (ALR) [the *Romanian Linguistic Atlas*], *Noul Atlas lingvistic român* (NALR) [the *New Romanian Linguistic Atlas*]) and the folklore survey coordinated by I. Mușlea. Subsequently, using the *Romanian Linguistic Atlas*, we tracked the geographical distribution of the terms used for the studied ludonym and attempted to analyze each name the informants gave. Finally, we have highlighted the existence of a notable lexical-semantic distinction within Romania: in the south and east, the emphasis is on the kidnapper in the name of the game, according to the Slavic model, while in the north and west, it is on the defender, following the Hungarian model.

Key-words: *children's games, ludonyms, geolinguistics, ethnolinguistics, linguistic questionnaires, linguistic atlas.*

1. Delimitarea cercetării

Jocurile de copii, atât de studiate de către specialiștii etnologi și muzicologi (Mușlea 1972 [1956], Neagu 1967, Comișel 1964 și 1982, Brăiloiu 1967, Medan 1980, Cioban 2006), au suscitat un interes aparte datorită statutului pe care acestea îl dețin în istoria colectivității umane. Reprezentând arhive vii în care sunt păstrate „vestigii ale unei străvechi culturi populare, obiceiuri și credințe părăsite de adulți, forme lexicale și morfologice vechi, nume ale unor personalități istorice” (Comișel 1964, p. 181) și, am adăuga, activități din viața socială, chiar familială, dezvăluind, uneori, nuanțe ale culturii locale (ocupațiile oamenilor și anumite evenimente istorice), jocurile de copii fac obiectul mai multor chestiuni din ancheta lingvistică interbelică întreprinsă de Sever Pop și Emil Petrovici (*Chestionarul ALR I*, *Chestionarul ALR II*).

Conștienți de valoarea jocurilor de copii, în studiul de față ne propunem să continuăm cercetarea (Nasta 2025) privind domeniul ludicului din *Atlasul lingvistic român* (în continuare, ALR), iar jocul asupra căruia dorim să ne îndreptăm atenția apare sub chestiunea 4356. *de-a puia-gaia: puii*, din *Chestionarul ALR II*, elaborat în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici, dar nu înainte de o contextualizare a acestei activități infantile de însemnătate culturală.

¹ Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca.

2. De-a puia-gaia: istoric și variante de joc

În studiile axate pe prezentarea diacronică a jocurilor de copii (Mușlea 1972 [1956], Neagu 1967, Chițimia 1971), Vasile Alecsandri este menționat în treacăt cu celebra sa colecție de poezii populare din 1852, unde, într-o notă la poezia *Plugul*, sunt înșirate câteva ludonime: „jocurile copiilor români sunt diverse; ele se numesc: *de-a mijoarca, de-a brăzdița, de-a puia-gaia, de-a bastonul, de-a halea-malea, de-a sâta cumetrei, de-a boul, de-a balanea, de-a dracul, de-a baba-oarba, de-a țâncușa, de-a ineluș-învârtecuș*. Ei se mai joacă și în *dupi, în țarc, cu mingea sau cu zmeii*” (Alecsandri 1908 [1852], p. 244). Scurta precizare a poetului îl determină pe I. Mușlea să afirme că „el [Vasile Alecsandri] nu s-a obosit să le treacă nici măcar din amintire, ci le-a luat de-a gata, în aproape aceeași formă de la Stamati” (Mușlea 1972 [1956], p. 413). În aceste condiții, prima semnalare a jocului *de-a puia-gaia* ar fi în lucrarea *Pepelea sau tradițiunile națiunale românești* (Stamati 1851, p. 6). Totuși, în vasta sa operă dramatică, Vasile Alecsandri a pus în replicile personajelor sale diferite ludonime, rememorând astfel jocurile copilăriei. Așadar, se pare că prima atestare a ludonimului *de-a puia-gaia* este în 1844, în comedia într-un act *Creditorii* (Alecsandri 1979, p. 83), urmată de *Iașii în carnaval* (1845) (Alecsandri 1979, p. 131), *Piatra din casă* (1847) (Alecsandri 1977, p. 302), *Chirița în Iași* (1850) (Alecsandri 1977, p. 393), toate fiind jucate, în premieră, pe scena ieșeană.

Deși referințele privitoare la vechimea acestei activități copilărești sunt modeste, Dem. Constantinescu fiind de părere că *de-a puia-gaia* reprezintă o rămășiță a unui dans ritualic grecesc, descris de Homer în *Iliada* (XVIII, v. 595–605) (Constantinescu 1895, p. 271), răspândirea pe întregul teritoriu românesc este o certitudine, iar între cei care l-au descris se numără: A. Lambrior (1976 [1875], pp. 180–181), P. Ispirescu (1971 [1885], pp. 432–433), G. Dem. Teodorescu (1885, p. 198), G. Pitiș (1888, p. 232), T. Pamfile (1906, pp. 304–305), E. Niculiță-Voronca (1912, p. 152), G. Precup (1925, pp. 64–65), Gh. Tazlăuanu (1943, pp. 43–45) ș.a. La acești culegători de folclor, denumirea jocului poate să difere, astfel că, pe lângă *de-a puia-gaia*, apar și ludonimele *de-a baba-gaia, de-a cloața, de-a clonța, de-a cloșca cu puii și de-a trei colăcei*. De asemenea, detaliile se deosebesc de la un autor la altul, unii având descrieri complexe și stilizate, oferind chiar mai multe variante ale versurilor care însoțesc jocul, alții rezumându-se la indicarea regulilor de bază care constau în prezentarea participanților și a tehnicii. În linii mari, schema jocului, existentă în toate descrierile, este următoarea: jucătorii se împart în două echipe, una reprezentată de *cloșcă*, însoțită de mai mulți pui înșiruiți, ținându-se de mijloc în spatele acesteia, iar alta, de *gaie*, care trebuie să prindă câte un pui din tabăra adversă. În esență, jocul este o mică piesă de teatru în care se imită o secvență din viața gospodărească a țăranului cu animale de curte, o scenetă cu replici versificate sau nu, unde „intriga e tot lupta între un element bun, apărător al celor slabi (cloșca cu pui), și unul rău, răpitor și distrugător al celor slabi” (Constantinescu 1895, p. 271).

Pentru a observa evoluția acestui joc, vom avea în vedere descrierea lui în materialele obținute în urma celor trei anchete lingvistice instituționalizate, extinse pe o perioadă de aproximativ 80 de ani: Hasdeu, ALR și NALR (*Noul Atlas lingvistic român*). Întrucât ancheta ALR s-a desfășurat concomitent cu ancheta folclorică indirectă coordonată de I. Mușlea, considerăm oportun ca, pentru dezambiguizarea ludonimului cercetat, să utilizăm și materialul obținut de către întemeietorul Arhivei de Folclor din Cluj-Napoca. În ceea ce privește ancheta NALR, precizăm că, deși nu există nicio întrebare care să vizeze propriu-zis jocurile de copii (cf. *Chestionarul*

NALR), descrieri ale acestora au fost consemnate în textele dialectale, anexe ale atlaselor regionale, de aceea vom face referire la ele pentru a oferi o perspectivă cât mai amplă asupra chestiunii în discuție.

2.1. Ancheta Hasdeu

În materialul adunat de B. P. Hasdeu, jocul *de-a puia-gaia* se bucură de o diversitate terminologică, fiind numit și *cioara*, *cioara cu pușorii*, *cloșca*, *cloșca cu gaia*, *cloșca cu puii*, *cloșca, puii și hultanul*, *cloșca și uliul*, *cloța*, *cloța cu pui*, *gaia* (sau *caia*), *gaia fură ouăle*, *baba-gaia*, *mama-gaia*, *moașa-gaia*, *trei colăcei*, *uliul mare*, *uliul și găina*, *uliul și cloșca*, *urliganul* (Mușlea, Birlea 2010, pp. 584–585). Între anii 1884 și 1885, Hasdeu primește cinci versiuni ale jocului, sub diferite denumiri, după cum urmează:

a. *Cloșca cu pui*

Textul este cules de învățătorul Nicolau Trâmbițoniu din comuna Grădiștea, Banat (în prezent, comuna Grădiștea de Sus, jud. Hunedoara), cu explicația suplimentară că „și așa toți puii zic pe rând, arătându-și picioarele: «asta-i!». [Uliul răspunde] «Ba!», până ajunge la ultimul, la care zice: «asta». Și uliu vrea să prindă puii și-i prinde pe toți până ajunge la cloca, [cu] care se ia la fugă” (Hasdeu 2002/II, p. 214).

„(Uliul stă pitit pe jos. Cloca-l întreabă): – Ce sepi? / – Mococi. / – Cu ce sepi? / – Cu o sapă rea, rea. / – Cu ce-i fierbi? / – Cu o căldărușă nouă. / – Cu ce-i mesteci? / – Cu o lingură rea, rea. / – Cu ce-i prăjești? / – Cu un pui a meu / Cu unu a tău. / – Vezi că eu nu ți l-oi da. / – Vezi că eu l-oi lua. (De mai multe ori)” (Hasdeu 2002/I, p. 456).

b. *De-a puia-gaia*

b.1. Textul este cules din localitatea Măstăcani, pls. Prutului, jud. Covurlui (în prezent, Galați), de învățătorul D. Alboteanu, care nu oferă informații adiacente (Hasdeu 2002/II, p. 220).

„ – Puia-gaia / Cu ți-gaia / Ce scurmi aicea? / – Am dat o părluță / Ș-am cumpărat o ulcicuță. / – Dar ce să faci cu ulcicuța? / – Să tai un pui de-a meu / Și unu de-a tău. / – Ce torci? / – Torc fuior / Să fac izmene popii / Și cămeșe *preutesei*” (Hasdeu 2002/I, p. 466).

b.2. Textul este cules în localitatea Gura Bistricioarei, pls. Piatra-Muntele, jud. Neamț, de învățătorul P. Căderea, precizând și regulile jocului: „se pune un băiet care-i mai iute jos la pământ și care se face uliu, iar ceilalți se fac cloșca cu puii. Ținându-se de mână, se începe a se învărti împrejurul celui de jos care sapă cu un băț în pământ și zice [textul reprodus mai jos]. Cloșca întinde pe rând ambele picioare și tot asemenea fac și puii și tot întreabă pe uliu: «Aista-i?». El răspunde: «Nu!». «Aista-i?» «Nu!» Până ajunge la piciorul al doilea al puiului din urmă, și atunci se răpede și-l apucă de picior și zice că «Aista-i!». Și dacă îl poate prinde, atunci iese din rând. Atunci uliul se scoală în picioare și începe a umbla ca să mănânce pui, dar cloșca nu-l lasă. El se face a se duce departe și zice din gură: «Eu mă duc la târg.» Cloșca: «Eu merg după tine.» [Uliul zice] «Eu mă duc la Piatra.» [Cloșca] «Eu merg după tine» (Hasdeu 2002/II, p. 220).

„*Cloșca*: – De trii ori cu puii mei / Că de uliu nu mă tem. / Ce faci, moșule, aici? / *Uliu*: – Fac o groapă. / *Iarăși cloșca se învărte și zice*: – De trii ori [cu puii mei / Că de uliu nu mă tem.] / Ce să faci cu groapa? / Uliul: Să fac foc. / Cloșca: – De trii ori [cu puii mei / Că de uliu nu mă tem.] / Ce să faci cu focul? / Uliul: – Să pun o

căldare. / Cloșca: – De trii ori [cu puii mei / Că de uliu nu mă tem.] / Ce să faci cu căldarea? / Uliul: Să fierb un pui de-a tău.” (Hasdeu 2002/I, p. 466)

c. *Trei colăcei*

c.1. Textul este cules în localitatea Movileni, pls. Nicorești, jud. Tecuci (în prezent, Galați), de preotul I. I. Călugăreanu, fără explicații suplimentare (Hasdeu 2002/II, p. 221).

„Trei, trei colăcei, / M-au trimis mama Gaia, / Să-ți dau lapte cu tigaia” (Hasdeu 2002/I, p. 467).

c.2. Textul este cules în localitatea Gârbovi, Ialomița, de învățătorul Michail Rădulescu (Hasdeu 2002/II, p. 221).

„Trei, trei colaci, / Pân' o veni Mama Gaia / Cu tigaia” (Hasdeu 2002/I, p. 467).

2.2. Ancheta ALR

Întrucât întrebarea adresată informatorilor este de tip onomasiologic, vizând noțiunea, nu definirea ei, E. Petrovici obține o varietate de termeni (a se vedea *infra*, 3.). În ciuda bogăției lexicale, scenariile jocului apar sporadic, explicațiile, lacunare, iar versurile, puține, însă pot fi identificate cinci versiuni², adunate în perioada 1930-1937:

a. *Mama-gaia*

Florica Zugravu, o elevă de 13 ani din Furcenii Vechi (pct. 605), comuna Cosmești, Galați (Petrovici 1988: 253), prezintă jocul astfel:

„Cloșca întreabă, iar gaia, care râcăie în pământ, răspunde: «– Mamă-gaie, ce faci aici? / Fac focul. / – Da cu focul ce să faci? / – Să-nfierbânt apă. / – Da cu apa ce să faci? / – Fierb un pui de-al tău și unul de-al meu». După aceste cuvinte, gaia pleacă la biserică, iar copiii (puii) îi strică focul; ea se întoarce și îi prinde” (ALR II. s.n. V, h. 1297).

b. [*De-a mama/cloșca și uliul/De-a mama și baba*]³

Informatorul din Gura Sărății (pct. 728), comuna Merei, Buzău, nu cunoaște numele jocului, însă un informator ocazional dă următoarele indicații:

„Cloșca întreabă: «– Ce faci, mătușică? / – Fierb apă să fierb un pui de-al tău și unul de-al meu. / – Mi-i că n-oi putea! / – Ia să vezi că pot! / – Sâc, că mama-i vrednică și uliul, puturos!»

Când baba prinde puii, zice «sâc, că ți i-a prins!»” (ALR II. s.n. V, h. 1297 și 1299).

c. *De-a gaia*

Stana Stancu Pătrașcu, informatoarea de 50 de ani din Ghimpați (pct. 928), Ilfov (Petrovici 1988: 346), oferă următoarele replici:

„Cloșca zice: «– Trei, trei, colăcei, / – Ce faci, babo, acolo? / – Fac, maică, mămăligă.»

După ce face mămăligă, se scoală, spune: «O să-ți iau un puișor». Prinde un copil și zice: «Te lau cu căcat de câine»” (ALR II. s.n. V, h. 1297).

d. *De-a cioară-ga/de-a cloșca cu puii*

² Textele preluate din legenda hărții 1297 (ALR II. s.n. V) sunt literarizate.

³ Ludonim refăcut după descrierea din legenda hărții 1297 și răspunsurile din hărțile 1298 și 1299 (ALR II. s.n. V).

În ALR II. s.n. V, h. 1297, informatorul Efrem Panta, din Pecica (pct. 53), Arad, numește jocul *de-a cioară-ga*, iar Florița Dragoș, în vârstă de 47 de ani, îl numește *de-a cloșta cu puii* și reproduce dialogul dintre uliu și cloșă:

„Huliu zice: – Am vint să-ți mânc puii. / Cloșta zice: – Ț-scot ochii. / – Ba-ți mânc puii. / – Ba-ți scot ochii.

Până-i prinde un pui.” (ALRT II, p. 40).

e. *De-a mama-gaia*

Sultana Gheorghe Nicoară, localnică din Piua Petrii (pct. 705), com. Giurgeni, Ialomița, redă următorul scenariu:

„[Gaia zice:] Nică ți-oi mânca un pușor. / Și mă-sa puilor [zice]: / Nică ți-oi scoate un ochișor. / Ei se-nvârtește-așa și zice: / Trei, trei colăcei, / Trei, trei colăcei, / Mama gaia, / Cât copaia.

Și iar se repede gaia și-i fură pușorul, câte unu, câte unu, până-i fură pe toți” (ALRT II, p. 235–236).

2.3. Ancheta Mușlea

Răspunsurile obținute de I. Mușlea în perioada 1932–1939, în urma anchetei prin corespondenți, corelate cu materialul lingvistic adunat de E. Petrovici, ne ajută să completăm tabloul descriptiv al jocului *de-a puia-gaia*. Deși nu au fost înregistrați prea mulți termeni pentru această activitate ludică (*nagâțul*, (*de-a*) *cloșca cu puii*, *de trei ori cu puii mamii*, *de-a cloșca cu puii și gaia*, *de-a gaia*), textele respondenților sunt coerente și detaliate, ceea ce ne oferă posibilitatea să refacem atmosfera ludică a vremii.

a. *Nagâtu*

Materialul etnografic este cules în comuna Hodorăuți, jud. Hotin (în prezent, sat din raionul Ocnița, Republica Moldova), de către învățătorul Anatolie Melnic, în 1932.

„*Nagâtu*: Joacă numai fetele. I se zice *cloșca cu pui*. Un cap conducător are din urma lui inși (5–10–15), prinși pe sub brâu, adversar[ul] are numai un jucător care se mai numește și *uliu*. Acesta caută să-i mănânce un pui, după care nereușită se schimbă cloșca” (Mușlea 2015, p. 44).

b. (*De-a*) *cloșca cu puii*

b.1. Materialul este cules în comuna Moșiș-Boroaia (în prezent, Moșiș fiind sat din comuna Boroaia, Suceava) de către Afia Apetroaei, în 1934.

„Una îi cloșcă, alta uli, iar restul pui. Puii se țin toți lanț de cloșcă și fac un singur rând. Uliul tot vrea să ieie câte un pui și se repede mai ales la cial din coadă. Cloșca îi păzește, ținându-se după uli, iar puii toți se feresc în partea cealaltă. Cum se țin lanț, e cam greu să se ferească repede, se mai împiedică, cad, și atunci îi prinde uliu. Atunci îi mare rușine pentru cloșcă. La jocul ăsta îi tare mult răs și gălăgie” (Mușlea 2017, p. 230).

b.2. Textul este cules de învățătorul Petre Lenghel-Izanu în localitatea Bârsana, Maramureș, în anul 1932.

„După ce s-au strâns mai mulți prunci, se prind toți, unii de alții, în formă de lanț. Cel din frunte este Cloșca și ceilalți sunt puii. Unul dintre prunci se alege de Uliu, care se așază în fața Cloștei. Înainte de a se începe jocul, urmează următoarea convorbire între: Cloșcă și Uliu. Cloșca întreabă pe uliu, care face o groapă în pământ: – Ce faci acolo? / – Foc! / – Ce-i pune la foc? / – Oncrop! (apă fierbinte). / – Ce-i pune

în *oncrops*? / – Un pui de al tău și unul de al meu! / La aceste vorbe, Cloșca zice: – Aceea n-a fi, că eu ți-oi scoate ochii! / Iar Uliul răspunde: – Eu ți-oi mânca puii.

După acestea, se bate Uliul cu Cloșca, Uliul tot învârtindu-se pe lângă pui și furând dintre ei, pe care poate. După ce au furat toți puii, Cloșca îi cheamă iarăși la ea” (Mușlea 2019, pp. 659–660).

b.3. Materialul este cules în Valea Copcii, Mehedinți, de către învățătorul Iosif N. Dumitrescu-Bistrița, în 1932.

„Se aleg, după învoială, doi copii sau două fete, după cum jocul este de copii sau fete. Unul să fie cloșcă, celălalt: herete. Toți ceilalți sunt pui și se prind unul de altul de cloșcă. Heretele șade jos și scobește cu un băț în pământ. Cloșca îl întreabă: – Ce faci, maică, aci? / – Un cocolaș de mămăligă, muică! / – Cu ce-l gătești? / – C-un pui de la mine și cu unul de la tine! / – Păi ți-am mai dat unul! / – L-am pus pe poliță / Și l-a mâncat o arsătă de mătă. / L-am pus pe corlată / Și l-a mâncat o hără de fată. / L-am pus pe coș / Și l-a mâncat o hără de cocoș.

În acest timp puii zic: «Hârrrr! / Nu-i cotui de pui. / Hârrrr! / Nu-i cotui de pui». Și fac o larmă mare. Heretele se scoală de jos și se face că pleacă, zicând: – Eu mă duc la Turn (Turnu-Severin). Cloșca: – Eu vin după tine. Apoi începe convorbire între ei doi: – Ni, că-ți iau un pușor! / – Ni, că-ți scot un ochișor! / – Ni, că-ți iau un pușor! / – Ni, că-ți scot un pușor! / – Mai frumoși răurii mei! (și făcută cu mâna pe piept în jos) / Ba-s mai frumoși ai mei.

Puii mereu strigă: – Nu-i cotui de pui, / Nu-i cotui de pui. / Heretele se repede la pui și pe care îl prinde îl mănâncă. Heretele spune celui mâncat: – Du-te la maică-ta pe rogojină (în sat), că are să-ți dea o b[eșină]. (Se joacă în toate satele învecinate și în satul Valea Copcii, Mehedinți)” (Mușlea 2022, p. 88–90).

c. *De trei ori cu puii mamei*

Descrierea jocului îi aparține corespondentei din Poiana Stampei (Suceava), Felicia Sandu, elevă în clasa a II-a a Școlii Normale de Fete din Cluj, textul fiind datat cu anul 1939.

„Se așază un băiat jos și scormonește în pământ. Cloșca, care stă în frunte, întreabă moșul (așa se numește): / – De 3 ori cu puii mamei, ce faci, moșule, aici? / Moșul: – Fac cuptor. / Cloșca: – De 3 ori cu puii mamei, ce faci cu cuptorul? / Moșul: – Foc. / Cloșca: – De 3 ori cu puii mamei, ce faci cu focul? / Moșul, care este uliul, se scoală de jos și răspunde: / – Vreau să prind un pui de-al tău și să-l mănânc. / Uliul se repezește asupra cloștii ca să-i prindă puii, care sunt prinși unul de altul de cloșcă. Uliul zice: – Eu (ț-oi) ți-oi mânca puii. / Cloșca: – Eu ți-oi scoate ochii. / Uliul fuge și se bate până prinde toți puii. La urmă, prinde și cloșca, și-i dă în cap, ca și cum ar vrea s-o omoare” (Mușlea 2017, p. 189).

d. *Cloșca cu pui și gaia*

Materialul este cules în Cojmănești, Mehedinți (în prezent, în jud. Gorj), de către învățătorul Dem. Păsărescu, în 1932.

„Cloșca cu pui și gaia se joacă mai mult de fete mai mici, cari își aleg una din ele, mai mare, Cloșcă – și alta, Uli. De spatele cloștei se prind puii, celelalte fetițe. Jocul se începe în felul următor: Vine uliul către cloșcă și întrebând: – Nu văzuși niște oi ale mele? Iar cloșca, arătând într-o parte, zice: – Ba le văzui! O luară pe aici, încolo! Atunci, Uliul o ia fuga înapoi, repezindu-se la puii closcii, răpind vrut pui sau nu. Se luptă însă, pe cât poate, să ia toți puii” (Mușlea 2022, p. 23–24).

e. *De-a gaia*

Materialul este cules în Păușești-Otăsău, Vâlcea, de către învățătorul G. G. Fierăscu, în 1934.

„Se alege o cloță și o uligaie. Cloța are în spatele ei mai mulți pui, prinși unul de altul de haină sau de cingătoare. Uligaia zice: – Dă-mi un pui! Cloța răspunde: – Scoate-ți un ochiu! Puii strigă: – Să dai ș-o mie de lei / Și pe mine nu mă iei!

În acest timp acesta, gaia face diferite încercări să fure un pui, dar cloța e după el și nu-l lasă. Dacă reușește și smulge din grămadă vreunul, acesta stă de o parte până îi ia toți puii ori până cloța îl prinde și, cu ajutorul puilor, îl pun jos” (Mușlea 2022, p. 272–273).

2.4. Ancheta NALR

În Chestionarul NALR nu este prevăzută nicio chestiune din sfera jocurilor infantile, însă domeniul nu lipsește din volumele de texte dialectale. Dintre culegerile însoțitoare ale atlaselor regionale, jocul *cloța cu puii* apare doar în *Texte dialectale. Oltenia*, descrierea aparținându-i unui copil de 11 ani, Gica Cârciumar, din localitatea Seaca de Pădure (pct. 969), Dolj⁴:

„Stă o fată jos și ia un lemn, începe să tragă-n țărână. Și altă fată stă-n picioare și un șir de fete după ea. Și-ncepe să o luăm... Cloța, prima fată, face: «clon, clon, clon», și ailanți fac «piu, piu, piu». Și întreabă cloța: – Ce faci, mam-aicea? / – Mămăligă, muică. / – Și cu ce-o mănânci? / – C-un pui de la tine și c-unu de la mine. / – Parcă Ț-am mai dat unu! / – L-am pus pe corlată și mi l-a mâncat o mireasă. / – Parcă Ț-am mai dat unu! / – L-am pus... pe... șopru și l-a mâncat... cocoșu. / Pe urmă se scoală sus fata aia și se scutură. / Și-o-ntreabă cloța: / – Ce pierduși, mamă? / – Un ac, mamă, un ac c-un fir roșu. / – Pă, caută pe sub pat, pe masă... / Se duce fata aia, se face că caută și spune: / – Nu este. / Și-ncepe să dea fiecare fată cu picioru: – O fi asta? / – Nu e! / – O fi asta? / Nu e. / Și, când colo, acu este la ultima fată la picior. Și când o vedem începe să sară să zică c-o prinde. Și n-o prinde, îi ține fata aia, și când o prinde, o dă laoparte, iar o prinde pe altă fată” (TDO 1967, pp. 307–208).

Dincolo de asemănările evidente, personaje antitetice (cloșca și puii vs gaia/uliul), schema de luptă, de prindere/apărare a puilor, și jocul de rol impregnat cu replici memorabile, e interesant de văzut diferențele care nu reprezintă neapărat rodul imaginației participanților, ci, mai degrabă, adaptarea jocului la etosul local, astfel că, pe lângă activitățile gospodărești pe care copiii le copiază (*torc, sapă, fierb, cumpără, fac foc/mămăligă* etc.) se întrevăd preocupările socioculturale (uliul merge *la târg, la Piatra, la Turnu*, iar gaia, *la biserică*) și raporturile sociolingvistice specifice zonei (a se vedea modul de adresare: *Ce faci, mătușică?*, *Ce faci, maică?*, *Ce faci, mam-aicea?* – acte de vorbire care denotă respectul; respectiv *Ce faci, babo?* – expresie cu o componentă ilocuționară ironică, marcând disprețul).

3. De-a puia-gaia: Distribuția spațială a termenilor

Pe baza materialului obținut de E. Petrovici la întrebarea indirectă [4356]: *Cum îi ziceți jocului în care un copil aleargă să prindă pe copiii așezați în șir, în spatele unuia care îi apără?*, au fost realizate două hărți lingvistice: harta analitică 1297 (ALR II s.n. V), unde sunt transcrise fonetic toate răspunsurile, și harta interpretativă 1097 (ALRM II s.n. III), în care sunt evidențiate, prin cercuri colorate, (micro)ariile existente.

⁴ Redăm textul în transcriere literarizată.

La nivel lexical, pentru chestiunea pe care o documentăm, *de-a puia gaia*, din 46 de răspunsuri, se deosebesc 21 de termeni, fără să includem aici variantele lexicale (*cloșcă*, *cloță*, *clocă*, respectiv *gaia*, *caia*) sau diferențele gramaticale (singular vs plural, articulat vs nearticulat, prezența vs absența unor prepoziții), care ar spori numărul lor.

Cel mai frecvent ludonim, cu 8 ocurențe, este *de-a cloșca cu puii* (și variantele: *cloța cu puii*, *clocă cu puii*), formând o microarie de 4 puncte în nordul României, celelalte fiind răspândite în Crișana, Banat, Transilvania și nordul Olteniei.

Termenul *de-a gaia*, cu 6 ocurențe, formează o microarie de 5 puncte, în Oltenia și Muntenia, o apariție a acestuia înregistrându-se și în Sălaj.

O altă microarie, existentă în jumătatea nordică a Moldovei, este reprezentată de ludonimul, cu 4 ocurențe, *de-a puia-gaia* (și varianta *de-a puia-caia*), iar în sudul Moldovei, depresiunea Brașovului, estul Munteniei și sudul Dobrogei, termenul notat în 4 puncte este *de-a mama-gaia*.

De-a uliul (și varianta *de-a úleul*) are tot 4 ocurențe, înregistrate disparat în Banat, Oltenia, Muntenia și Moldova.

În sud-vestul Transilvaniei și în Maramureș, există 3 atestări ale termenului *de-a lupii cu oile* (și variantele *de-a lupu-n oi*, *la lupul cu oaia*).

De-a cloșca (și varianta *de-a cloța*) are două apariții în Moldova și Banat.

Toate celelalte 14 ludonime au câte o ocurență, fiind răspândite pe toată suprafața României: *de-a bălaurele*, *de-a bușile*, *de-a cioara*, *de-a coară-ga*, *de-a clocă cu uliu*, *de-a gaia și puii ei*, *liocă (să ne liocăim)*⁵, *de-a mama cu uliul*, *de-a oaia cu ursul*, *puii mării*, *de-a uliul cu cloșca*, *de-a uliul cu gaia*, *de-a uliul cu găina*.

La aceste răspunsuri, se adaugă cele înregistrate în afara granițelor țării, după cum urmează: *de-a puia-gaia/de-a puia-caia* (646. Borceag, 478. Căușanii Vechi (în prezent, Căușeni), 405. Trebisăuți), *de-a cloșca cu puii* (478. Căușanii Vechi și 463. Onițcani) – Republica Moldova; *de-a mama-gaia* (958. Turtucaia); *de-a puii și cu arățul* (858. Sveti Petar) – Bulgaria; *de-a hultanul și găștele* (666. Tuzla) – Ucraina (ALR II, Material inedit).

La istroromâni, aromâni și meglenoromâni nu s-a consemnat niciun răspuns, însă acest lucru nu înseamnă că jocul nu există. Dimpotrivă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, P. Papahagi, preocupat de jocurile copilărești ale aromânilor, descrie inclusiv *cu v'iraclu* ('cu uliul'), corespondentul jocului *de-a puia-gaia*, cu un scenariu foarte apropiat de cel existent la dacoromâni (Papahagi 1900, p. 117–118).

Deși varietatea terminologică este foarte mare, identificându-se doar microarii, răspunsuri disparate sau unicate, făcând abstracție de simboluri și luând în considerare doar culorile din harta interpretativă, se conturează două arii mari, în funcție de centrul nominal identificat în răspuns (*gaia*, respectiv *cloșca*), care separă România în două: *gaia* – în Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova, respectiv *cloșca* (*cloța*, *clocă*) – în Banat, Maramureș, nordul Crișanei și Transilvania.

4. *De-a puia-gaia*: forme și semnificații

Răspunsurile cartografiate în h. 1097 (ALRM II s.n. III) pot fi clasificate morfologic în patru categorii: a) substantive simple, b) substantive compuse, c) substantive cu determinant, d) substantive în structură asociativă.

⁵ Termenul este consemnat doar în harta analitică.

4.1. Ludonimele formate din substantive simple (*de-a bălaurele*, *de-a buțile*, *de-a cioara*, *de-a cloșca/de-a cloța*, *de-a gaia*, *liocă*, *de-a puișorul/de-a puișorii*, *de-a uliul/de-a uleul*) sunt articulate enclitic și însoțite de prepoziția compusă *de-a*, mai puțin substantivul *liocă*. Cu trei excepții (*bălaurele*, *buțile* și *liocă*), termenii denumesc animate aviforme, desemnând protagoniștii jocului: *cloșca/cloța*, antagoniștii: *cioara*, *gaia*, *uliul/uleul* și victimele: *puișorii*. Aceste denumiri, care, de altfel, intră în structura tuturor celorlalte ludonime, amintesc de o îndeletnicire frecventă a țăranilor români, aceea de a crește păsări și de a avea grijă să nu fie prinse de răpitori.

La nivel lexico-semantic, *cloșca* (din bg. și ucr. *klóčka*, cf. DELR, s.v.) reprezintă „pasărea (mai ales găina) care clocește ouă sau are pui” (DLR, s.v.), având calitatea notorie de a-și apăra odraslele cu orice preț. Această particularitate a cloștii a fost preluată de copii și transferată în joc, astfel că ludonimul *de-a cloșca*⁶, înregistrat în Marginea (pct. 386), inclusiv varianta bănățeană *de-a cloța* (în Secășeni, pct. 29), păstrează numele celui mai important participant, acela care trebuie să îi salveze pe toți ceilalți de adversar. Însemnătatea personajului atrage după sine o chestiune separată în *Chestionarul ALR II*: 4351. *cloșca*, întrebarea indirectă (*În jocul de-a puia-gaia copiii stau în șir. Cum îi ziceți celui dintâi din șir, care apără pe ceilalți să nu fie prinși de gaie?*) atrăgând răspunsuri care se diferențiază în trei arii mari: *cloșcă* (Transilvania, Moldova și Muntenia), *cloță* (Banat și Oltenia), *clocă* (sudul Transilvaniei și nordul Munteniei) (ALR II. s.n. V, h. 1298, ALRM II. s.n. III, h. 1098).

Pășările răpitoare care dau târcoale în gospodăriile oamenilor, inspirând activitățile copilărești, sunt: *gaia*, *uliul* și *cioara*. Dacă, din punct de vedere ornitologic, cele trei păsări prezintă deosebiri (*gaie* – numele popular al genului *Milvus*, *uliul* – numele popular al genului *Accipiter*, *cioara* – specie din genul *Corvus*), în mentalitatea țăranilor ele reprezintă același lucru: prădătorul zburător. Potrivit DLR, *uliu* (magh. *ölyü*) este un nume generic al „mai multor specii de păsări răpitoare de zi”, atât din familia acvilidelor, cât și din familia falconidelor, din care face parte și șoimul, iar *gaie*⁷ are două semnificații: prima, „pasăre răpitoare din genul șoimilor”, numindu-se și „caie, cailă, uligan, pohoieriu, șorecariu-roșu” (Marian 1883/I, p. 164), și, a doua semnificație, „uliu, erete”. Chiar dacă între cei doi termeni, *uliu* și *gaie*, ar exista o zonă de suprapunere semantică, diferențele se impun la nivel geografic: *gaie* se folosește în mod special în zonele deluroase ori de câmpie, iar *uliu*, în regiunile montane. Preferințele lingvistice pentru denumirea adversarului din joc se observă mai ales în hărțile 1299 (ALR II. s.n. V) și 1099 (ALRM II. s.n. III), unde sunt cartografiate răspunsurile la chestiunea 4358. *gaia* (*În jocul de-a puia-gaia, cum îi ziceți copilului care aleargă să prindă pe unul dintre cei care stau în spatele cloștii?*). Alături de *gaie* și *uliu*, se întâlnesc și termenii: *cioară*, *cobăț*, *gaiță*, *gărvan*, *hărău*, *huliu*, *hultan*, *hultur*, *vultan*. Recunoscută mai degrabă ca păgubitoare în agricultură și pomicultură, *cioara* se hrănește și „cu insecte și cu păsări mici” (CADE, s.v.), de aceea este considerată personaj antagonic în acest joc, alăturându-se celorlalte păsări răpitoare, însă nu e exclus ca, în context ludic, denumirea *de-a cioara*⁸ să fie una metaforică, cu aluzie la porecla folosită pentru țigani (Marian 1883/II, pp. 32–36).

⁶ Pentru un alt joc cu aceeași denumire, *de-a cloșca*, a se vedea Mușlea 2019, p. 667.

⁷ Termen cu etimologie discutabilă: fie din lat. *gavia*, *gaja* ‘cioară’, fie din nsl. *kanja*, fie creație expresivă pe baza onomatopeei *ga* (DLR s.v., Cihac II, s.v., DER, s.v.).

⁸ Pentru un alt joc cu aceleași nume, (*de-a*) *cioara*, a se vedea Marian 2009, p. 160 și Pamfile 1906, p. 327.

Abordarea etno-mitologică a jocului deschide noi posibilități interpretative, astfel că aceste păsări răpitoare (*gaia*, *uliul* și *cioara*) devin reprezentări ale morții, *gaia* fiind considerată chiar „zeiță a morții în ipostază de pasăre de pradă” (Ghinoiu 2013, p. 123), de aici și blestemul *lua-te-ar gaia* sinonim cu *lua-te-ar dracul*. Datorită analogiei amintite, jocul este considerat de către I. Ghinoiu ca fiind „unul cu semnificație funerară, în care apare zeița-pasăre a morții” (*ibidem*, p. 124). În această interpretare, *puii* devin sufletele care urmează a fi luate de moarte, semnificativă în acest sens fiind și ordinea jucătorilor în șir, de la cel mai puternic la cel mai vulnerabil, expus iminenței răpirii: „Vai de puii cei din urma șireagului! Le tremură inima să nu fie prinși, și tocmai ei sunt cei mai slăbuți, căci la înșirare cei mai tari caută să-și ia loc după cloșcă, iar ceilalți rămân în coadă” (Lambrior 1976 [1875], p. 181).

Interesat de rădăcinile mito-ritualice ale jocului *de-a gaia*, I. Evseev consideră că acesta „păstrează amprenta paleomitemului *pasăre-suflet*, iar derularea jocului în sine este o modalitate de comunicare cu instanțe transcendente” (Evseev 1994, p. 170-171).

Al treilea personaj din activitatea copiilor, reflectat în ludonime, este *puiul*, cel pentru care se dă lupta dintre *cloșcă* și *gaie/uliu*. Forma diminutivală *puișorul* (din substantivul *pui* și sufixul *-ișor*), respectiv pluralul *puișorii*, nuanțează fragilitatea celor pe care trebuie să îi apere cloșca de prădători.

Spre deosebire de ludonimele analizate până acum, care păstrează numele actanților în structură, *de-a bălaurele* reprezintă o opțiune atipică. Din punct de vedere lexico-semantic, *balaurul* (în variantă dialectală, *bălaurele*) este un „monstru cu înfățișare feroasă, având formă de șarpe, acoperit cu solzi verzi sau aurii, cu coadă lungă, mai adesea înaripat, cu unul, șapte, nouă sau douăsprezece capete (incornurate), care cresc la loc, uneori în număr mai mare, când i se taie” (DLR, s.v.; cf. HEM, s.v.). Pornind de la această definiție, ființa fantastică ar fi putut desemna o hiperbolizare a inamicului din joc și de aici s-ar fi conturat o interpretare etno-mitologică interesantă, cu un arhitext cultural bogat, însă sensul acestui ludonim se elucidează în hărțile 1098 și 1099 (ALRM II. s.n. III), unde informatorul din pct. 105 (Dobra, jud. Hunedoara) îl numește pe apărătorul puilor *capul balaurului*, iar pe răpitor, *uliu*. Așadar, ludonimul *de-a bălaurele* este unul metaforic, făcând aluzie la forma creată de copii (*pui*), în urma înlănțuirii lor în spatele primului jucător din rând (*cloșcă/capul balaurului*), la mișcările șirului de copii în alergare și la țipetele din timpul jocului.

Odată cu ludonimele *de-a buțile* și *liocă*, bestiarul ludic se încheie, cele două substantive ieșind din tiparul zoonim. Coroborând explicația dată de informatorul din pct. 250 (Petreștii de Jos, jud. Cluj), și anume „[Butea] o cumpără. Cel care o cumpără întreabă: *ai bute bună?* I se răspunde: *dă tare de sună!*” (ALR II. s.n. V, h. 1297), și răspunsurile la hărțile succedente (*cociș* și *jidov*) (ALR II. s.n. V, h. 1298, h. 1299), considerăm că jocul *de-a buțile*, pe care nu l-am mai întâlnit, este diferit de cel anchetat, presupunând o altă tehnică, alte personaje și alt scenariu. În ceea ce privește termenul *liocă*, variantă regională a substantivului *leucă* (magh. *lőcs*), acesta semnifică „piesa care susține loitra carului sau a căruței, formată dintr-un lemn încovoiat, cu un capăt îmbucut în osie, iar cu celălalt prins în carâmbul de sus” (DLR, s.v.). Prin urmare, nu e exclus ca ludonimul să facă referire la modul în care se prind copiii (*puii*) unii de alții, având în vedere și răspunsurile oferite la chestiunile [4357] *cloșcă (păzitoriul)* și [4358] *gaie (pringătoriul)*. Totuși, e foarte posibil ca informatorul din pct. 574 (Mihăileni, jud. Harghita) să fi confundat jocurile, întrucât, în alte lucrări, *de-a leuca* reprezintă un joc practicat la priveghi, în care „flăcăii și

fetele se bat cu țeșca” (Marian 2009, p. 164), ori un dans popular bărbătesc (Varone 1931, p.121), cel mai probabil acesta fiind motivul pentru care termenul a fost exclus de autori din harta interpretativă 1097 (ALRM II. s.n. III).

4.2. Ludonimele formate din substantive compuse sunt *de-a puia-gaia/de-a puia-caia, de-a mama-gaia, de-a cioară-ga*), toate fiind create pe baza substantivelor simple deja discutate, indicând participanții la joc.

De-a puia-gaia, respectiv *de-a puia-caia*, este un ludonim utilizat în Moldova și Republica Moldova, care, în ancheta Hasdeu, a fost înregistrat, potrivit lui I. Mușlea (1972 [1956], p. 415), de peste o sută de ori. În ALR, ocurențele din cele două regiuni istorice formează o arie de 7 puncte, în prezent numele acestui joc fiind aproape necunoscut. La nivel formal, termenul este un compus paratactic, format din două substantive (*pui(e)* și *gaie/caie*), articulate definit și precedate de relatemul *de-a*. Dintre cei doi constituenți, controversat este primul, *puia*, care provine fie din substantivul comun epican *pui*, articolul definit expletiv *-a* fiind adăugat ca urmare a unei creații ludice ritmate, fie din substantivul feminin *puie*, atestat în TDRG (s.v.), iar ca nume propriu, în Pașca 1936 (p. 305), Constantinescu 1963 (s.v.) și Iordan 1983 (s.v.). Alăturate, cele două lexeme creează un compus antitetic, fiecare trimițând la câte un personaj diferit al jocului.

În interpretare etno-mitologică, acest *mixtum compositum* din denumirea *puia-gaia* este explicat prin raportare la legătura mistică existentă între sacrificator (*gaia*) și sacrificat (*puii*). În accepțiunea lui I. Evseev, în urma oricărui ritual sacrificial „se stabilește un gen de consubstanțialitate mistică” (1994, p. 174), victima devenind parte integrantă a învingătorului.

(De-a) mama-gaia este format, la fel ca ludonimul precedent, prin compunere paratactică, fiind însoțit sau nu de prepoziția *de-a* și articulat enclitic, cu precizarea că primul constituent din structură poate avea o dublă interpretare. Pe de o parte, *mama* poate desemna apărătorul puilor (interpretare propusă și de Mușlea 1972 [1956], p. 416), situație în care cele două lexeme, *mama* și *gaia*, sunt alăturate prin opoziție, făcând trimitere la cele două personaje care se luptă pentru câștigarea puilor. Pe de altă parte, având în vedere că *mama* este termenul de adresare în mai multe recitative ale copiilor (*Ce faci, mamă?*; *Mamă-gaie, ce faci aici?*) și că acesta intră în compunerea altor denumiri ludice (vezi și *mama-oarba*), după modelul *baba-oarba* și chiar *baba-gaia* (înregistrat în ancheta Hasdeu), s-ar putea considera că acest compus se referă exclusiv la personajul negativ al jocului.

De-a cioară-ga este un ludonim compus din substantivul nearticulat *cioară*, precedat de relatemul *de-a*, și interjecția *ga*, care imită sunetul emis de pasărea prădătoare. Elementul onomatopeic reprezintă o rămășiță din unele scenarii ludice, în care, pentru a instiga adversarul, „puii croncănesc și cârăie spre batjocura cioarei” (Lambrior 1976 [1875], p. 181).

4.3. Ludonimele formate din substantive cu determinant sunt *puii mării, cloca cu pui* și *de-a lupu-n oi*. *Puii mării* (235. Voiniceni, jud. Mureș) este o sintagmă compusă din regentul substantival *puii* și atributul substantival genitival (= posesorul) *mării*, referindu-se la personajul vânat al jocului. *Cloca cu pui* (141. Micăsasa, jud. Sibiu), grup format dintr-un substantiv articulat enclitic (*cloca*) și un atribut de calificare exprimat printr-un substantiv nearticulat (*cu pui*), face trimitere la regula potrivit căreia echipa protectorului (= *cloșca*) este însoțită de coechipieri la începutul

jocului (*cu pui*), urmând ca până la final să rămână fără ei. În ceea ce privește ludonimul *de-a lupu-n oi*, acesta reprezintă denumirea unei alte activități ludice (vezi *infra*, 4.4).

4.4. Ludonimele formate din substantive în structură asociativă⁹, cu sau fără prepoziția *de-a*, sunt: (*de-a*) *cloșca cu puii*, *de-a cloca cu uliul*, *de-a gaia și puii ei*, *de-a mama cu uliul*, *de-a uliul cu cloșca*, *de-a uliul cu găina*, *de-a uliul cu gaia*, *la lupul cu oaia*, *de-a lupii cu oile*, *de-a oaia cu ursul*.

În legătură cu ultimele trei denumiri enumerate, trebuie precizat faptul că acestea se referă la alte jocuri, dintre care unul este sigur, și anume *de-a lupul cu oile*¹⁰. Cel mai probabil, similitudinile dintre jocuri și triada personajelor vânător-apărător-vânat au dus la confuzia activităților ludice în pct. 102 (Feneș, jud. Alba), 353 (Bârsana, jud. Maramureș) și 833 (Petrila, jud. Hunedoara). Denumirea *de-a oaia cu ursul* nu am mai întâlnit-o în alte surse, însă probabilitatea ca informatorul din pct. 64 (Ineu, jud. Arad) să fi confundat jocurile este foarte mare.

În ceea ce privește celelalte ludonime, se pot deosebi două situații: a) structuri asociative prin posesie ((*de-a*) *cloșca cu puii*, *de-a gaia și puii ei*) și b) structuri asociative prin contrast (*de-a cloca cu uliul*, *de-a mama cu uliul*, *de-a uliul cu cloșca*, *de-a uliul cu găina*). În timp ce prima categorie este o asociere tipică, reprezentând jucătorii aceleiași echipe (*cloșca și puii ei*, respectiv *gaia și puii ei*¹¹), a doua se bazează pe opoziție, unind contrariile: protector – răpitor (*de-a cloca cu uliul*, *de-a mama cu uliul*) sau viceversa, răpitor – protector (*de-a uliul cu cloșca*, *de-a uliul cu găina*). În situația din urmă se încadrează și denumirile înregistrate în punctele din afara granițelor țării: *de-a puii și cu arățul* (858. Sveti Petar – Bulgaria), respectiv *de-a hultanul și găștele* (666. Tuzla – Ucraina).

Conjunția contrariilor, în viziunea lui I. Evseev, se explică prin faptul că răpitorul reprezintă principiul masculin, în timp ce apărătorul, pe cel feminin, astfel

⁹ Din cauza sensului fundamental de asociere, interpretarea morfologică a unității relaționale *cu* este controversată în literatura de specialitate, fiind considerată fie prepoziție (LRC 1985, p. 267), fie conjuncție copulativă „cu caracter de asociere” (Vasilii 1961, p. 81). Având în vedere contextul dialectal și posibilitatea interschimbării termenilor (*de-a cloca cu uliul* vs *de-a uliul cu cloșca*), nu excludem interpretarea conjuncțională a lui *cu*.

¹⁰ În aproximativ aceeași perioadă în care E. Petrovici realizează ancheta în pct. 353 (Bârsana, Maramureș – anul 1930), unde informatorul confundă jocurile și oferă ca răspuns ludonimul *de-a lupii cu oile*, corespondentul din ancheta Mușlea (anul 1932), din aceeași localitate maramureșană, descrie ambele activități ludice, atât *de-a cloșca cu puii* (vezi *supra*, 2.), cât și *de-a lupul cu oile*. Redăm, mai jos, descrierea celui din urmă joc:

„Acest joc îl joacă numai copiii singuri, fără fete. Se adună, astfel, o ceată de copii, 10–20, pe un câmp mare, mai cu seamă pe „imaș” (izlaz). Toți pruncii își aruncă lecreiele (o haină din lână, cu care obișnuiesc să umble maramurășenii), trăistile (un fel de tașcă în care poartă merinde etc.) și clopurile (pălăriile) jos. Doi dintre ei se aleg de lupi: doi de câini și doi de păcurari. Între lupi, câini și păcurari se pune o mejdă (hotar). Hainele aruncate jos de copii figurează de oi. Lupii pândesc la câini și la păcurari și când văd că ei se uită în altă parte, atunci se năpustesc (reped) asupra oilor să le fure. După ce au trecut cu oaia furată dincolo de mejdă unde stau ei, atunci câinii și păcurarii nu mai fug după ei. Când lupii au furat toate oile, păcurarii strigă: «Dă-mi, lupule, oile, / C-am rămas cu pieile!», la care vorbe, lupii aruncă oile furate înapoi” (Mușlea 2019, p. 661–662). Vezi și Pamfile 1906, p. 19.

¹¹ În unele versiuni ale jocului, echipa adversă nu este monomembră, iar gaia poate avea și ea pui (vezi Papahagi 1900, p. 117–118, Lambrior 1976 [1875], p. 181).

confruntarea dintre păsări „relevă un fundament mitic în care pasărea uraniană și solară este pusă în legătură cu găina (cloșca), cu fecunditatea și fertilitatea naturii” (Evseev 1994, p. 173).

5. Concluzii

Din punct de vedere geolingvistic, răspunsurile la chestiunea [4356]. *de-a puia-gaia* din *Atlasul lingvistic român II*, prin centrul nominal al ludonimelor (*gaia*, respectiv *cloșca*), evidențiază o separare lexico-semantică notabilă: în sudul și estul României se pune accent asupra răpitorului în denumirea jocului, după model slav (*koršun* ‘uliu, șorecar’), în timp ce în nord și vest, asupra apărătorului, după model maghiar (*tyúkozás* ‘de-a găina/de-a cloșca’). De asemenea, este remarcabil faptul că informatorii din zona montană preferă termenul *uliu* pentru numirea prădătorului, în timp ce respondenții din zonele mai joase au optat pentru *gaie*. Jocul este cu atât mai interesant pentru cultura românească, cu cât rememorează o activitatea gospodărească, făcând să supraviețuiască termeni de coloratură locală: *clocă*, *cloță*, *uleu*, *hultan*, *puie* și alții, dacă avem în vedere chestiunile adiacente, [4357] *cloșcă* și [4358] *gaie*.

Deși lanțul carpatic este granița pentru desemnarea personajului pozitiv sau negativ în exprimarea ludonimului, finalul jocului îl prezintă drept câștigător pe antagonist, ceea ce ne determină să credem că semnificația etno-mitologică a activității ludice, potrivit căreia pasărea prădătoare reprezintă personificarea morții, rămâne o opțiune interpretativă plauzibilă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) Surse

- Alecsandri 1908 [1852] = V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, cu însemnări de pe edițiile anterioare și manuscrise de Em. Gârleanu, ediție populară, București, Minerva, 1908.
- Alecsandri 1977 = V. Alecsandri, *Opere*, vol. V, București, Minerva, 1977.
- Alecsandri 1979 = V. Alecsandri, *Opere*, vol. VI, București, Minerva, 1979.
- ALR II s.n. V = *Atlasul lingvistic român, serie nouă*, vol. V, sub direcția Acad. Emil Petrovici, redactor principal: Prof. univ. Ioan Pătruț, București, Editura Academiei Române, 1966.
- ALR II, Material inedit = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a. Material inedit, aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.
- ALRM II s.n. III = *Micul atlas lingvistic român*. Partea a II-a (ALRM II), serie nouă, vol. III, sub direcția Acad. Emil Petrovici, redactor principal: Prof. univ. Ioan Pătruț, București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., 1967.
- ALRT II = Muzeul limbii române, *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici, *Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu – Leipzig, 1943.
- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat*, vol. I și II, ediție anastatică îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2010.
- Chestionarul ALR I = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat de Sever Pop, sub conducerea lui Sextil Pușcariu și editat de Doina Grecu, I. Mării (coord.), Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.

- Chestionarul ALR II = *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat de Emil Petrovici și editat de Doina Grecu, I. Mării (coord.), Rodica Orza, S. Vlad, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Chestionarul NALR = *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, întocmit sub conducerea Acad. Emil Petrovici și a Prof. B. Cazacu, în „Fonetică și Dialectologie”, vol. V, 1963, pp. 158–271.
- Cihac II = Alexandru Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Partea a II-a: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort-sur-le-Main, Ludolphe St.-Goar, 1879.
- Constantinescu 1963 = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I–III, București, Editura Academiei Române, 2012–2022.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2007.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), tomurile I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Ghinoiu 2013 = Ion Ghinoiu, *Mitologie română. Dicționar*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2013.
- Hasdeu 2002/I, II = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Opere*, vol. V. *Folclor literar. Soarele și Luna. Folclor tradițional în versuri. I. Texte; II. Note, comentarii, variante, addenda, indici*, ediție critică, prefată, note, comentarii, variante și indici de I. Oprea, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- HEM = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, vol I–III, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1972–1976.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Ispirescu 1971 [1885] = Petre Ispirescu, *Opere II*, ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Aristița Avramescu, studiu introductiv de Corneliu Bărbulescu, București, Editura Minerva, 1971.
- Lambrior 1976 [1875] = A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, Editura Junimea, 1976.
- Marian 2009 [1892] = S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu Etnografic*, ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2009.
- Mușlea 2015 = *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea. Volumul I. Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timocea-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.
- Mușlea 2017 = *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea. Volumul II: Moldova și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timocea-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017.

- Mușlea 2019 = *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea, Volumul III, Transilvania, Maramureș, Sălaj, Satu Mare, Crișana și Banat. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019.
- Mușlea 2022 = *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea, Volumul IV, Oltenia, Muntenia, Dobrogea. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022.
- Mușlea, Bîrlea 2010 = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarele B. P. Hasdeu*, cu un cuvânt înainte de Ion Taloș, ediția a doua revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Niculita-Voronca 1912 = Elena Niculita-Voronca, *Studii în folclor*, vol. II, Cernăuți, Tipografia „Gutenberg”, 1912.
- Pamfile 1906 = Tudor Pamfile, „Jocuri de copii adunate din satul Țepu” (Jud. Tecuci), în *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXVIII. Memoriile secțiunii literare, București, 1906.
- Papahagi 1900 = Pericle Papahagi, „Din literatura poporană a aromânilor”, în *Materialuri folkloristice*, culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului Public, prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu, vol. II, București, Tipografia „Corpului Didactic” C Ispasescu & G. Bratanescu, 1900.
- Pașca 1936 = Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, Monitorul oficial și Imprimeriile Statului, 1936.
- Petrovici 1986 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, redactori: Doina Grecu, I. Mărie (coord.), Rodica Orza, Cluj-Napoca, 1988.
- Pitiș 1888 = G. I. Pitiș, „Jocuri de petrecere”, în *Revista nouă*, anul I, 1888, nr. 6, p. 231–236
- Precup 1925 = G. Precup, „Jocuri de copii”, în *Scântea*, anul II, 1925, nr. 9–10, p. 64–66.
- Stamati 1851 = T. Stamati, *Pepelea sau trădăciuni năciunale*, Iași, 1851.
- Tazlăuanu 1943 = Gh. I. Tazlăuanu, „Jocuri de copii, ghicitori”, în *Comoara neamului*, vol. VII, București, 1943.
- TDO 1967 = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1967.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționar român-german)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită de Paul Miron și Elsa Lüder, vol. I-III, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005.
- Teodorescu 1885 = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, Tipografia Modernă, 1885.
- Varone 1931 = G.T. Niculescu-Varone, *Dicționarul jocurilor românești. Coregrafie populară*, București, Imprimeria Penitenciarului „Văcărești”, 1931.

b) Bibliografie de specialitate

- Brăiloiu 1967 = Constantin Brăiloiu, *Opere. I.*, traducere și prefață de Emilia Comișel, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din Republica Socialistă România, 1967.

- Chițimia 1971 = I. C. Chițimia, „Problematika jocurilor și cântecelor de copii”, în I. C. Chițimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, București, Editura Minerva, 1971, pp. 284–302.
- Cioban 2006 = Florin Cioban, *Folclorul copiilor*, Cluj, Editura Napoca Star, 2006.
- Comișel 1964 = Emilia Comișel, *Folclorul copiilor*, în *Istoria literaturii române. I. Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400–1780)*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 180–190.
- Comișel 1982 = Emilia Comișel, *Folclorul copiilor. Studiu și antologie*, București, Editura Muzicală, 1982.
- Constantinescu 1895 = Dem. Constantinescu, „Elementul dramatic în jocurile copiilor”, în *Revista nouă*, anul VII, 1895, nr. 6, pp. 268–273.
- Evseev 1994 = Ivan Evseev, *Jocurile tradiționale de copii (Rădăcini mitico-rituale)*, Timișoara, Editura Excelsior, 1994.
- LRC 1985 = *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, sub coordonarea Acad. Ion Coteanu, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- Marian 1883/I, II = S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, tomurile I și II, Cernăuți, Tipografia lui R. Eckhardt, 1883.
- Medan 1980 = Virgil Medan, *Folclorul copiilor*, Cluj-Napoca, 1980.
- Mușlea 1972 [1956] = Ion Mușlea, „Problema jocurilor noastre copilărești”, în Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, II, ediție îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenței de specialitate, indice de Ion Taloș, București, Editura Minerva, 1972, pp. 404–424.
- Nasta 2025 = Lavinia Nasta, „De-a baba-oarba: note (geo- și etno-) lingvistice”, în *Dacoromania*, serie nouă, vol. XXX, 2025, nr. 1, p. 57–67.
- Neagu 1967 = Gh. I. Neagu, „Câteva însemnări pe marginea textelor folosite în jocurile de copii”, în *Studii de folclor și literatură*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 333–399.
- Vasiliu 1961 = Laura Vasiliu, „Părțile de vorbire multiple”, în *Studii de gramatică*, vol. al III-lea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1961, pp. 79–91.

**IAURT VS LAPTE ACRU. SENSURI ȘI DISTRIBUȚIE GEOGRAFICĂ
PE BAZA ALR ȘI A RĂSPUNSURILOR LA CHESTIONARELE MLR³**

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.07>

Iaurt 'yogurt' vs lapte acru 'Sour Milk'. Meanings and Geographical Distribution Based on ALR and the Responses to MLR Questionnaires

Our study approaches the meanings and geographical distribution of the terms *iaurt* 'yogurt' and *lapte acru* 'sour milk' based on the responses to the Questionnaires of the Romanian Language Museum (MLR) and the linguistic material resulting from the surveys for the *Romanian Linguistic Atlas* (ALR I and II).

The idea of addressing this distinction comes in the context of Turkey's initiative to submit to UNESCO, for evaluation and inscription in *The Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*, the multinational dossier *Traditional techniques of yogurt making and related social practices* (to which Romania and Bulgaria were invited to contribute as partner states), respectively the compilation of the technical file of the element, where, under the section of Romanian local and regional names, various terms (and phonetic variants) in a relationship of partial synonymy are listed.

The analysis of dialectal material indicates that on the Daco-Romanian territory there is a fairly large variety of terms recorded for the dairy product obtained by fermentation of raw milk / raw milk mixed with boiled milk / boiled milk, and the production processes, although they may differ more or less from one area to another, are known and used for different types of milk. In the case of cow's milk, in the northern area of the Daco-Romanian territory, terms with extremely well-delimited areas are recorded in the interwar period (*sămăchișă*, *chișleag* 'sour milk'), while *lapte acru* 'sour milk', a much more general term, is predominant in the case of sheep's milk processing. Regarding the term *iaurt* 'yogurt', it is limited to the southeastern area of Daco-Romanian (and is completely absent in the South Danubian Romanian dialects), however, in field research from an ethnological perspective recently conducted, due to the industrial manufacture of yogurt and the aggressive advertising of this product through various means, the term has spread rapidly in the last decades.

Key-words: yogurt, sour milk, Questionnaires of the Romanian Language Museum, Romanian Linguistic Atlas, dialectal areas

În martie 2025 a fost înaintat la UNESCO, în vederea evaluării și înscrierii în *The Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* [Lista

¹ Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.

² Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.

³ Această lucrare este realizată în cadrul proiectului GAR 2023–029: Alimentația în documentele etnografice și lingvistice interbelice din patrimoniul institutelor clujene ale Academiei Române. Corpus digital de referințe și transferul cunoașterii către sectorul agroalimentar (ADELIS), finanțat de Academia Română prin Fundația „Patrimoniul”.

reprezentativă a elementelor de patrimoniu cultural imaterial al umanității], dosarul multinațional *Traditional techniques of yogurt making and related social practices* [Tehnici tradiționale de preparare a iaurtului și funcții culturale asociate acestuia], un dosar inițiat de Turcia, la care România și Bulgaria au fost invitate să contribuie ca state partenere. Cu acest prilej, într-o etapă premergătoare depunerii, un grup de lucru din cadrul Comisiei Naționale pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial (CNSPCI), care funcționează sub egida Ministerului Culturii din România, a alcătuit, conform procedurii, Fișa tehnică a elementului, pentru completarea *Inventarului Elementelor Vii de Patrimoniu Cultural Imaterial*⁴. Într-una dintre secțiunile Fișei, intitulată „Denumiri locale/regionale”, se precizează:

„Comunitățile tradiționale românești folosesc arareori termenul iaurt pentru a desemna preparatul, acesta fiind cel mai frecvent cunoscut sub denumirea de: acriș/chișleac/chișleag, lapte acru, lapte bătut, lapte covăsit/covesât, lapte gros, lapte învechit, lapte mare, lapte prins, lapte de puțină, lapte de șteand, sămătișă/sămăchișă, streghiață/străghiață; mărcatu, străyat, ȕală (comunități de aromâni); strigl'ată (comunități de meglenoromâni)” (Fișa 2025, p. 1).

După cum se poate observa, problematica terminologică a fost tratată extrem de sumar: autorii au oferit o listă incompletă a termenilor aflați în relație de sinonimie parțială cu cel de *iaurt* pe teritoriul dialectelor dacoromân, aromân și meglenoromân, consemnând uneori variante fonetice, dar mai ales neprecizând ariile termenilor. Data fiind existența unor importante surse lingvistice asupra acestui subiect, omise din bibliografia Fișei, dar cercetate recent de noi în contextul derulării proiectului GAR 2023–029 ADELIS⁵, paginile următoare își propun să contribuie la clarificarea problematicii mai sus-amintite, discutând sensurile și distribuția geografică a termenilor *iaurt* și *lapte acru*, pe baza răspunsurilor la Chestionarele Muzeului Limbii Române (MLR) și a materialului lingvistic rezultat din anchetele pentru realizarea *Atlasului lingvistic român* (ALR I și II).

1. Corpusul pe care ne bazăm cercetarea a fost alcătuit prin explorarea informațiilor din două fonduri documentare constituite prin anchetă lingvistică indirectă și, respectiv, directă, în deceniul patru al secolului trecut.

1.1. În primul rând, am inventariat răspunsurile la chestiunile:

a. V/85. *Descrieți amănunțit cum se face laptele acru* și V/88. *Cum se pregătește iaurtul?*, din CHEST. V. *Stâna, păstoritul și prepararea laptelui* (1931) al Muzeului Limbii Române;

b. V/104. *Cum se mai numește laptele smântânos?*, V/106. *Ce se întâmplă cu laptele muls toamna, după răscolul stâniei, cum se numește și cum se păstrează el?*, V/108. *Cum se numește laptele de vacă care la fiert se face brânză?* și V/109. *Cum se numește laptele de vacă încheșat?*, din același CHEST. V, chestiuni la care corespondenții notează ca răspuns cei mai mulți dintre termenii prezentați în Fișa

⁴ Inventarul poate fi consultat online la <https://patrimoniu.ro/en/patrimoniu-imaterial/articles/elemente-de-patrimoniu-cultural-imaterial-din-rom-nia>.

⁵ Pentru mai multe detalii despre premisele științifice, obiectivele și rezultatele proiectului, a se vedea, de exemplu, Lucian Cuibus, Cosmina Timoș-Mocanu, „Cercetări pluridisciplinare despre hrană în sprijinul dezvoltării comunităților rurale. GAR 2023–029: ADELIS”, în Ioan Sebastian Brumă, Diana Elena Creangă (coord), *Reziliență și sustenabilitate în sisteme rurale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, pp. 520–531.

tehnică a CNSPCI drept denumiri locale/regionale pentru *iaurt*: *chișleag*⁶, *lapte acru*⁷, *lapte bătut*⁸, *lapte covăsit*⁹, *lapte gros*¹⁰, *lapte prins*¹¹, *lapte de puțină*¹², *străgheț*¹³, *sămăchișă*¹⁴;

⁶ Atestat în: MLR CHEST. V 15/109, Câmpulung Moldovenesc–SV; MLR CHEST. V 19/109, Bicazu Ardelean–NT; MLR CHEST. V 38/109, Gologanu–VN; MLR CHEST. V 45/109, Mădei–NT; MLR CHEST. V 49/109, Negrești–NT; MLR CHEST. V 52 a/109, loc. neprecizată–NT; MLR CHEST. V 53/109, Orbic–BC; MLR CHEST. V 74/109, Sarinasuf–TL; MLR CHEST. V 89/109, Ardeluța–NT; MLR CHEST. V 90/109, Târgu Ocna–BC; MLR CHEST. V 94/109, Vidra–VN; „chișleag sau lapte bătut”: MLR CHEST. V 46/109, Miclăușeni–IS; „chișleag sau lapte zăurdit”: MLR CHEST. V 4/108, Coțofănești–BC; „chișleag sau țitei” MLR CHEST. V 91/104, Ucea de Sus–BV. În fiecare caz, denumirile localităților și județelor au fost actualizate, în conformitate cu organizarea administrativ-teritorială în vigoare.

⁷ Atestat în MLR CHEST. V 2/109, Băcel–CV; MLR CHEST. V 15/106, Câmpulung Moldovenesc–SV; MLR CHEST. V 21/106, Costișa–NT; MLR CHEST. V 24/106, Crețești–VS; MLR CHEST. V 28/106, Dejani–BV; MLR CHEST. V 29/106, 109, Recea–BV; MLR CHEST. V 33/106, Filioara–NT; MLR CHEST. V 34/109, Gașa–AR; MLR CHEST. V 40/109, Hângulești–VN; MLR CHEST. V 44/85, 106, Luța–BV; MLR CHEST. V 45/106, Mădei–NT; MLR CHEST. V 106, Miclăușeni–IS; MLR CHEST. V 47/106, Mintiu–BN; MLR CHEST. V 48/109, Năsăud–BN; MLR CHEST. V 49/106, Negrești–NT; MLR CHEST. V 63/106, 109, Râșca–SV; MLR CHEST. V 63 a/106, loc. neprecizată–GL; MLR CHEST. V 72/106, Săpânța–MM; MLR CHEST. V 73/106, Sarai–CT; MLR CHEST. V 77/106, Secuieni–BC; MLR CHEST. V 79/106, Sibiel–SB; MLR CHEST. V 84/109, Slobozia Ciorăști–VN; MLR CHEST. V 89/106, Ardeluța–NT; MLR CHEST. V 91/106, Ucea de Sus–BV; MLR CHEST. V 92/106, Vadu Izei–MM; MLR CHEST. V 93/109, Văleni–VL; MLR CHEST. V 94/106, Vidra–VN; MLR CHEST. V 96/106, Viștea de Jos–BV, MLR CHEST. V 97/106, 109, Zagra–BN; „lapte acru de burduf”: MLR CHEST. V 60/106, Porumbacu de Sus–SB; „lapte acru fierț”: MLR CHEST. V 9/106, Beclean–BV; „lapte acru toamnăteac/de toamnă” MLR CHEST. V 19/106, Bicazu Ardelean–NT; MLR CHEST. V 50/106, Nepos–BN; MLR CHEST. V 52 a/106, loc. neprecizată–NT; MLR CHEST. V 53/106, Orbic–BC; MLR CHEST. V 66, 67/106, Runcu Salvei–BN; MLR CHEST. V 70/106, Săliștea de Sus–MM; MLR CHEST. V 99/106, Vișeu de Jos–MM; „lapte acru cam stricat”: MLR CHEST. V 65/108, Romos–HD.

⁸ Atestat în: MLR CHEST. V 16/106, Cărpinet–BH; MLR CHEST. V 46/109, Miclăușeni–IS; MLR CHEST. V 71/108, Sâmbotin–GJ; MLR CHEST. V 94/104, Vidra–VN.

⁹ Atestat în: MLR CHEST. V 13/106, 109, Bucium–BV; MLR CHEST. V 20/104, Colacu–VN; MLR CHEST. V 27/109, Curățele–BH; MLR CHEST. V 34/109, Gașa–AR; MLR CHEST. V 57/109, Poiana Sibiului–SB; MLR CHEST. V 68/106, Sălătrucel–VL; MLR CHEST. V 71/109, Sâmbotin–GJ; MLR CHEST. V 75/104, Scurta–BC; „covăslit”: MLR CHEST. V 22/108, Crăcăoani–NT; „covăsit sau strepezit sau searbăd”: MLR CHEST. V 83/108, Șimon–BV.

¹⁰ Atestat în: MLR CHEST. V 3/106, Baia de Fier–GJ; MLR CHEST. V 13/104, Bucium–BV; MLR CHEST. V 17/104, Cernădia–GJ; MLR CHEST. V 21/104, Costișa–NT; MLR CHEST. V 29/104, Recea–BV; MLR CHEST. V 32/104, 106, Ferești–MM; MLR CHEST. V 34/104, Gașa–AR; MLR CHEST. V 42/104, Jibou–SJ; MLR CHEST. V 47/104, Mintiu–BN; MLR CHEST. V 48/104, Năsăud–BN; MLR CHEST. V 51/104, Nimăiești–BH; MLR CHEST. V 57/106, Poiana Sibiului–SB; MLR CHEST. V 58/104, 106, Poienari–GJ; MLR CHEST. V 59/106, Pojorta –BV; MLR CHEST. V 60/104, Porumbacu de Sus–SB; MLR CHEST. V 65/104, Romos–HD; MLR CHEST. V 66/104, Runcu Salvei–BN; MLR CHEST. V 71/106, Sâmbotin–GJ; MLR CHEST. V 74/104, Sarinasuf–TL; MLR CHEST. V 77/104, Secuieni–BC; MLR CHEST. V 83/104, Șimon–BV; MLR CHEST. V 85/104, Petreasa–BH; MLR CHEST. V 86 a/104, Șinca Veche–BV; MLR CHEST. V 90/104, Târgu Ocna–BC; MLR

c. VIII/38. *În ce fel se consumă laptele?*, din CHEST. VIII. *Mâncăruri și băuturi* (1937) al Muzeului Limbii Române, unde sunt descrise procedeele de obținere a *chișleagului*, *laptelui acru* și *laptelui covăsit* în alte cinci localități din județele interbelice Dolj, Sibiu și Soroca¹⁵.

1.2. Materialul din ALR care stă la baza distincției lapte acru – iaurt este reprezentat, în primul rând, de chestiunea inedită¹⁶ 1067 *lapte acru* (Întrebare indirectă: *După ce s-a luat smântâna de pe laptele prins, ce rămâne?*) din ALR I, la care se adaugă, pentru anumiți termeni, și alte chestiuni pentru care au fost înregistrați¹⁷, iar din ALR II au fost valorificate chestiuni referitoare la laptele acru/prins, covăseală și felul în care se prepară¹⁸: 5412. *lapte acru*; 5563. *lapte prins*¹⁹; 5576. *Cum se numește laptele acru făcut din lapte fiert?*²⁰; 5577. *Cum se prepară?*; 5578. *//covăseală//; din ce se face covăseala?*

2. DLR (s.v. lapte) diferențiază laptele acru de laptele prins în privința utilizării sau nu, în procesul de preparare, a unui ferment adăugat: „*Lapte acru* sau (regional) *lapte covăsit* = lapte (fiert) fermentat cu smântână, covăseală etc.; iaurt”, în timp ce „*Lapte prins* sau (regional) *lapte gros* (ori *închegat*, *zburat*, *apos*, *subțire*, *verde* etc.)

CHEST. V 95/104, Viștea de Jos–BV; MLR CHEST. V 98/106, Zărnești–BV; MLR CHEST. V 98/109, Zărnești–BV; MLR CHEST. V 100/104, Săliște de Vașcău–BH; „lapte gros de puțină”: MLR CHEST. V 90/104, Târgu Ocna–BC; „lapte gros în șteanduri”: MLR CHEST. V 83/106, Șimon–BV; „lapte gros sau tăscă”: MLR CHEST. V 46/104, Miclăușeni–IS.

¹¹ Atestat în: MLR CHEST. V 1/109, Arieșeni–AB; MLR CHEST. V 4/109, Coțofănești–BC; MLR CHEST. V 7/109, Bârla–BN; MLR CHEST. V 13/109, Bucium–BV; MLR CHEST. V 16/109, Cărpinet–BH; MLR CHEST. V 51/109, Nimăiești–BH; MLR CHEST. V 66/109, Runcu Salvei–BN; MLR CHEST. V 68/109, Sălătrucel–VL; MLR CHEST. V 73/108, Sarai–CT; MLR CHEST. V 87/109, Stejar–AR; MLR CHEST. V 99/109, Vișeu de Jos–MM; „lapte prins sau groșior”: MLR CHEST. V 72/109, Săpânța–MM; „oală prinsă”: MLR CHEST. V 77/109, Secuieni–BC.

¹² Atestat în: MLR CHEST. V 30/106, Recea–BV; MLR CHEST. V 39/106, Hangu–NT; MLR CHEST. V 86 a/106, Șinca Veche–BV.

¹³ Atestat în: MLR CHEST. V 30/109, Recea–BV; MLR CHEST. V 31/108, Felmer–BV; MLR CHEST. V 58/109, Poienari–GJ; MLR CHEST. V 61/109, Răcășdia–CS; MLR CHEST. V 83/109, Șimon–BV; MLR CHEST. V 86/109, Stănești–GJ; MLR CHEST. V 96/109, Viștea de Jos–BV.

¹⁴ Atestat în: MLR CHEST. V 47/109, Mintiu–BN; MLR CHEST. V 85/109, Petreasa–BH; MLR CHEST. V 92/109, Vadu Izei–MM; MLR CHEST. V 99/85, Vișeu de Jos–MM.

¹⁵ Corpusul acestor informații despre prepararea *iaurtului* și a produselor lactate echivalente, structurate discursiv ca rețete în răspunsurile la Chestionarele MLR, poate fi consultat integral pe platforma <https://adelis.ro/>.

¹⁶ Răspunsurile din ALR I sunt inedite – dacă avem în vedere publicarea acestora, însă materialul a fost fișat pentru DLR și este citat cu referire la chestiunea amintită.

¹⁷ Chestiunile din ALR I referitoare la lactate și prelucrarea acestora sunt cuprinse în capitolul dedicat animalelor domestice – în cazul laptelui de vacă (vezi chest. 1057–1094, însă dintre acestea, doar 8 chestiuni privesc laptele) și în cel dedicat oieritului (chest. 1765–1823, 1849, dintre care un număr de 12 privesc preparatele din lapte).

¹⁸ Acestea sunt selectate dintre chestiunile din capitolul dedicat prelucrării laptelui de vacă, ce pot ajuta la realizarea inventarului termenilor (și al variantelor) și chestiunile care privesc oieritul, respectiv prelucrarea laptelui de oaie (așa cum e chest. 5412).

¹⁹ Vezi h. 303 *Lapte prins*, din ALR II s.n., vol. 2; h. 197 din ALRM II s.n., vol. 1.

²⁰ Vezi h. 309 *Iaurt*, din ALR II s.n., vol. 2; h. 196 din ALRM II s.n., vol. 1.

= lapte de vacă nefiert, încheșat pe cale naturală, de la care s-a luat smântâna, (regional) chișleag; lapte de oaie coagulat de obicei cu cheag, din care se prepară cașul”.

Maiaua este precizată ca atare în definiția iaurtului²¹ (DA s.v.), iar ca termeni echivalenți apar *laptele acru*, *laptele gros*, *laptele covășit* și *chișleagul*. Laptele acru apare și pentru *laptele bătut*²², respectiv *zară*, *zer*.

Din punctul de vedere al sensurilor înregistrate pentru diferiți termeni din sfera preparării produselor lactate, atât din răspunsurile la Chestionarele Muzeului, cât și din materialul ALR (și/sau NALR), acestea sunt subsumate și împletite cu sensurile înregistrate în celelalte surse din bibliografia dicționarului²³, însă urmărirea răspândirii lor în diferite arii oferă posibilitatea stabilirii unor corelații sau constatarea diferențelor semasiologice și onomasiologice – același termen pentru realități diferite, în zone diferite.

3. Pentru explorarea sensurilor celor doi termeni, *iaurt* și *lapte acru*, în răspunsurile la Chestionarele MLR, am selectat un fragment din manuscrisul învățătorului Ioan S. Pavelea din Runcu Salvei, jud. Năsăud [Bistrița-Năsăud], care ilustrează varietatea termenilor utilizați într-un singur punct de anchetă pentru noțiunea *lapte acru*, dar și nuanțele semantice care îi diferențiază:

„Deosebim lapte acru de oi (și capre), de primăvară și de toamnă, fiert și nefiert și lapte acru de vacă cu fluturi și zer ori gros ca și de oi. Pui în fundul vasului de lemn cuib (lapte acru vechi, jintiță acră, oțet, borș, zeamă de aluat acru = plămădeală, zer acru = înăcreală), apoi torni încet laptele fiert bine și nu tare fierbinte; stă la o căldura medie și se prinde. Dacă pui de cuib groștior și nu fierbi laptele, e lapte acru nefiert. (Consumarea lui proaspătă provoacă o diaree strașnică.) Cel de vacă fiert și gros se toarnă fierbinte și fiert până scade, unii (rebrîșoreni) mai aruncă, când clocotește, și o mână mică de făină de grâu no. 0–1, ca să se prindă țepene, gros. Puține gospodine îl știu face așa ca de oi («să-l poți tăia cu cuțitul», «să-l poți duce în poala cămeșii»), gros; cele mai multe îl fac cu zer și cu fluturi, de multe ori bălos (întinzăcios, amărâi). Lapte acru subțire rău făcut: țuțuică, lapte verde, izbucă, apișcă (falsificat cu apă când fierbe), șporgație (foarte acru), hălăciuhă.” (MLR CHEST. V 66/85, Runcu Salvei–BN)

3.1. Din cei 104 respondenți ai CHEST. V. *Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, doar 25 s-au oprit asupra întrebării V/88 și au oferit informații mai mult sau mai puțin detaliate despre ingredientele și etapele pregătirii *iaurtului* în câteva localități din sud-estul României, din județele Dâmbovița²⁴, Tulcea și Galați. Pentru acest ultim punct

²¹ „lapte prins, încheșat cu maia (s. cuib DAMÉ, T. 31), servit de obicei în blidișele (castronașele) în care s-a încheșat [...]. Cf. lapte acru, -gros, -covășit, chișleag [...]”.

²² Laptele bătut „= **a**) lapte obținut din coagul acru sau în urma fărâmițării coagulului prin mijloace mecanice; (popular) *zară*¹ (**2**)”; „**b**) (popular; regional, în formele *lapte acru*, *lapte gros*, *lapte de putinei*, *lapte smântânit*, *lapte de smântână*) lichid albicios și acrișor care rămâne după ce s-a scos untul; (popular) *zară*¹ (**1**); *zer* (**1**)”.

²³ Vezi nota 14.

²⁴ Spre exemplu, în Bănești-DB, „iaurtul se face astfel: se ia maia, adică iaurt deja făcut și care a dat în acrit. O linguriță din această maia se pune într-o farfurie cu lapte dulce fiert și la o temperatură potrivită (călduț). După ce se amestecă, se ține tot la căldurică. După o oră, iaurtul e prins. Se duce la răcoare, căci altfel se acrește. În loc de maia, se poate lua smântână de pe lapte prins. Preparatul e la fel ca și cel cu maia, dar iaurtul rezultat e mai gras.”

sunt consemnate inclusiv alternative lexicale proprii unor vorbitori de vârste diferite: „Bătrânii zic *leurd*, tinerii, *iaurd*. În lapte de curând muls se pune puțin janț; se pune apoi la soare, în cazul când e vară, până când fermentează și se acrește” (MLR CHEST. V 63 a/88, loc. neprecizată–GL). Răspunsurile din localități răzlețe din sudul Crișanei, Țara Făgărașului, nordul Olteniei, Bucovina și centrul Moldovei ar putea fi explicate, pe de-o parte, prin ipoteza răspândirii termenului *iaurt* în mediile pastorale din sudul Transilvaniei și Gorjul de nord în contextul transumanței sezoniere practicate în aceste regiuni, iar pe de altă parte, prin dorința corespondenților de a preciza echivalentele locale ale acestui produs:

a. lapte covăsit: „Pregătirea iaurtului e necunoscută la țăranii noștri. La stână se face iaurtul dând lapte fiert peste plămădeală de iaurt mai vechi și lăsându-l de azi până mâine. Se mai cheamă și lapte covăsit.” (MLR CHEST. V 44/88, Luța–BV);

b. lapte prins: „Laptele muls, strecurat, se pune în oale, îl lași să se prindă și se face iaurt = lapte prins.” (MLR CHEST. V 34/88, Galșa–AR);

c. lapte gros: „Se face laptele gros așa: se ia covăseală și se pune în lapte fiert, apoi îl lasă la căldură până se îngroașe, îl scurge de țiței până se face gros.” (MLR CHEST. V 98/88, Zărnești–BV);

d. lapte storcit: „Din laptele acru se face prin stoarcere într-o sădilă lapte storcit (bătut). La iaurt i se mai zice și lapte storcit.” (MLR CHEST. V 58/86, 88, Poienari–GJ);

e. lapte storcit sau lapte gros: „Laptele acru pus în sădilă dă lapte gros sau storcit sau iaurt.” (MLR CHEST. V 3/88, Baia de Fier–GJ).

Dacă încercăm să stabilim sensul termenului *iaurt* analizând tehnicile și procedeele de preparare, care, potrivit DA și DLR, îl diferențiază de *laptele acru*, corpusul răspunsurilor la Chestionarele MLR ne conduce înspre ideea că iaurtul este acel produs obținut prin fermentarea laptelui de vacă sau de oaie:

3.1.1. în mod spontan, fără ferment adăugat, prin activarea microorganismelor din materia primă în urma unor procese precum:

3.1.1.1. fierberea laptelui dulce și depozitarea în vase de mici dimensiuni (MLR CHEST. V 9/88, Beclean–BV; MLR CHEST. V 34/88, Galșa–AR; MLR CHEST. V 39/88, Hangu–NT);

3.1.1.2. amestecarea de lapte crud și fiert în proporții egale (MLR CHEST. V 94/85, Vidra–VN);

3.1.2. cu ajutorul unui ferment, denumit generic: *covăseală* (MLR CHEST. V 71/88, Sâmbotin–GJ; MLR CHEST. V 79/88, Sibiel–SB), *maia* (MLR CHEST. V 79/88, Sibiel–SB; MLR CHEST. V 6/88, Bănești–DB), *plămădeală* (MLR CHEST. V 1/88, Arieșeni–AB; MLR CHEST. V 44/88, Luța–BV), care poate fi:

a. lapte acru (MLR CHEST. V 1/88, Arieșeni–AB; MLR CHEST. V 15/88 Câmpulung Moldovenesc–SV; MLR CHEST. V 47/88, Mintiu–BN; MLR CHEST. V 86 a/88, Șinca Veche–BV);

b. iaurt vechi (MLR CHEST. V 6/88, Bănești–DB; MLR CHEST. V 29/88, Recea–BV; MLR CHEST. V 44/88, Luța–BV; MLR CHEST. V 74/88, Sarinasuf–TL);

c. smântână (MLR CHEST. V 6/88, Bănești–DB; MLR CHEST. V 13/88, Bucium–BV; MLR CHEST. V 90/88, Târgu Ocna–BC);

d. piatră acră (MLR CHEST. V 1/88, Arieșeni–AB);

e. zer „nu prea acru” (MLR CHEST. V 47/88, Mintiu–BN);

f. janț (MLR CHEST. V 63 a/88, GL);

g. cheag (MLR CHEST. V 75/88, Scurta–BC);

h. frunze de stejar (MLR CHEST. V 16/88, Cărpinet–BH).

Fermentul este adăugat:

3.1.2.1. peste laptele crud, proaspăt muls (MLR CHEST. V 63 a/88, loc. neprecizată–GL; MLR CHEST. V 75/88, Scurta–BC);

3.1.2.2. peste laptele fiert și răcit (MLR CHEST. V 1/88, Arieșeni–AB; MLR CHEST. V 13/88, Bucium–BV; MLR CHEST. V 29/88, Recea–BV; MLR CHEST. V 71/88, Sâmbotin–GJ; MLR CHEST. V 74/88, Sarinasuf–TL; MLR CHEST. V 79/88, Sibiel–SB; MLR CHEST. V 86 a/88, Șinca Veche–BV);

3.1.2.3. peste laptele de oaie, îngroșat prin fierberea îndelungată în două vase, vasul cu lapte fiind așezat într-un vas cu apă (MLR CHEST. V 15/88 Câmpulung Moldovenesc–SV)²⁵;

3.1.2.4. pe pereții vasului, în care se va turna ulterior lapte fiert (MLR CHEST. V 47/88, Mintiu–BN).

3.2. Aplicând aceeași schemă de analiză asupra celor 99 de răspunsuri la chestiunea V/85, care vizează procedeul preparării laptelui acru, ajungem la concluzia că, răspândit pe întreg teritoriul dacoromânei, termenul denumește un produs lactat obținut prin fermentarea laptelui de oaie, vacă sau bivoliță:

3.2.1. în mod spontan, fără ferment adăugat, prin activarea microorganismelor din materia primă în urma unor procese precum:

3.2.1.1. depozitarea laptelui *crud* (MLR CHEST. V 2/85, Băcel–CV; MLR CHEST. V 6/85, Bănești–DB; MLR CHEST. V 27/85, Curățele–BH; MLR CHEST. V 30/85–86, Recea–BV; MLR CHEST. V 38/85–86, Gologanu–VN; MLR CHEST. V 40/85–86, Hângulești–VN; MLR CHEST. V 42/85, Jibou–SJ; MLR CHEST. V 44/85, Luța–BV; MLR CHEST. V 51/85, Nimăiești–BH; MLR CHEST. V 53 a/85, Fărcădin–HD; MLR CHEST. V 59/85–86, Pojorta–BV; MLR CHEST. V 61/85, Răcășdia–CS; MLR CHEST. V 72/109, Săpânța–MM; MLR CHEST. V 73/85, Sarai–CT; MLR CHEST. V 78/85–86, Secusigiu–AR; MLR CHEST. V 84/85–86, Slobozia Ciorăști–VN; MLR CHEST. V 86 a/85, Șinca Veche–BV; MLR CHEST. V 91/85, Ucea de Sus –BV; MLR CHEST. V 94/85–86, Vidra–VN; MLR CHEST. V 95/85–86, Viștea de Jos–BV; MLR CHEST. V 100/85–86, Săliște de Vașcău–BH) sau *fiert* (MLR CHEST. V 1/85, Arieșeni–AB; MLR CHEST. V 8/85, Bârsana–MM; MLR CHEST. V 9/85, Beclean–BV; MLR CHEST. V 14/85, Buru–CJ; MLR CHEST. V 19/85, Bicazu Ardelean–NT; MLR CHEST. V 21/85–86, Costișa–NT; MLR CHEST. V 28/85, Dejani–BV; MLR CHEST. V 32/85, Ferești–MM; MLR CHEST. V 45/85–86, Mădei–NT; MLR CHEST. V 60/85–86, Porumbacu de Sus–SB; MLR CHEST. V 63/85–86, Râșca–SV; MLR CHEST. V 73/85, Sarai–CT; MLR CHEST. V 79/85, Sibiel–SB; MLR CHEST. V 89/85–86, Ardeluța–NT; MLR CHEST. V 95/85–86, Viștea de Jos–BV), într-un recipient de tipul *bărbânță* (MLR CHEST. V 8/85, Bârsana–MM; MLR CHEST. V 32/85, Ferești–MM; MLR CHEST. V 45/85–86, Mădei–NT), *budacă* (MLR CHEST. V 28/85, Dejani–BV; MLR CHEST. V 79/85, Sibiel–SB), *fedeleş* (MLR CHEST. V 19/85, Bicazu Ardelean–NT; MLR CHEST. V 45/85–86, Mădei–NT), *ghiob* (MLR CHEST. V 1/85, Arieșeni–AB), *iagă* (MLR CHEST. V 27/85, Curățele–BH), *oală de pământ* (MLR CHEST. V 2/85, Băcel–CV; MLR CHEST. V 6/85, Bănești–DB; MLR CHEST. V 27/85, Curățele–BH; MLR CHEST. V 30/85–86, Recea–BV; MLR CHEST. V 36/85, Gligorești–CJ; MLR

²⁵ Tehnica este specifică îndeosebi pentru *laptele gros*, pregătit din ultimii lapți obținuți după răscolul stânci. Cf. răspunsurile la chestiunea V/106.

CHEST. V 44/85, Luța-BV; MLR CHEST. V 59/85–86, Pojorta-BV; MLR CHEST. V 61/85, Răcășdia-CS; MLR CHEST. V 73/85, Sarai-CT; MLR CHEST. V 91/85, Ucea de Sus-BV; MLR CHEST. V 94/85–86, Vidra-VN), *putină* (MLR CHEST. V 21/85–86, Costișa-NT; MLR CHEST. V 40/85–86, Hângulești-VN; MLR CHEST. V 60/85–86, Porumbacu de Sus-SB; MLR CHEST. V 73/85, Sarai-CT; MLR CHEST. V 84/85–86, Slobozia Ciorăști-VN), *șiștar* (MLR CHEST. V 94/85–86, Vidra-VN), *șteand* (MLR CHEST. V 9/85, Beclean-BV), într-un spațiu cu anumite condiții de temperatură;

3.2.1.2. „prinderea” laptelui crud într-un vas, urmată de: strecurarea unei anumite cantități de zer (MLR CHEST. V 9/85–86, Beclean-BV; MLR CHEST. V 28/85, Dejani-BV; MLR CHEST. V 29/85–86, Recea-BV), smântânire (MLR CHEST. V 13/85, Bucium-BV; MLR CHEST. V 31/85, Felmer-BV; MLR CHEST. V 52/85–86, Cârțișoara-SB; MLR CHEST. V 85/85, Petreasa-BH) sau extragerea untului (MLR CHEST. V 68/85, Sălătrucel-VL);

3.2.1.3. amestecarea de lapte crud și fiert în proporții egale (MLR CHEST. V 4/85–86, Coțofănești-BC; MLR CHEST. V 10/85, Blăgești-BC; MLR CHEST. V 20/85, Colacu-VN; MLR CHEST. V 23/85–86, Crăiești-GL; MLR CHEST. V 46/85–86, Miclăușeni-IS; MLR CHEST. V 49/85, Negrești-NT; MLR CHEST. V 63 a/85, loc. neprecizată-GL; MLR CHEST. V 74/85, Sarinasuf-TL; MLR CHEST. V 77/85, Secuieni-BC; MLR CHEST. V 88/85–86, Tătăruși-IS; MLR CHEST. V 90/85–86, Târgu Ocna-BC);

3.2.1.4. amestecarea de lapte fiert și, apoi, răcit, provenit din mulsori diferite (MLR CHEST. V 22/85, Crăcăoani-NT);

3.2.1.5. fierberea îndelungată a laptelui în două vase, vasul cu lapte fiind așezat într-un vas cu apă (MLR CHEST. V 33/85, Filioara-NT; MLR CHEST. V 53/85–86, Orbic-BC; MLR CHEST. V 86/85–86, Stănești-GJ), până se înjumătățește cantitatea (MLR CHEST. V 17/85, Cernădia-GJ; MLR CHEST. V 29/85, Recea-BV);

3.2.2. cu ajutorul unui ferment, denumit generic: *acreală* (MLR CHEST. V 7/85–86, Bârla-BN), *covăseală* (MLR CHEST. V 3/85, Baia de Fier-GJ; MLR CHEST. V 12/85, Boșorod-HD; MLR CHEST. V 17/85–86, Cernădia-GJ; MLR CHEST. V 24/85–86, Crețești-VS; MLR CHEST. V 34/85–86, Galșa-AR; MLR CHEST. V 52 a/85, loc. neprecizată-NT; MLR CHEST. V 56/85, Petroșani-HD; MLR CHEST. V 57/85, Poiana Sibiului-SB; MLR CHEST. V 58/85, Poienari-GJ; MLR CHEST. V 71/85–86, Sâmbotin-GJ; MLR CHEST. V 76/85, Sebeșel-AB; MLR CHEST. V 78/88, Secusigiu-AR; MLR CHEST. V 81/85, Simeria-HD; MLR CHEST. VIII 28/39, Săliște-SB), *cuib* (MLR CHEST. V 66/85, Runcu Salvei-BN), *deregală* (MLR CHEST. V 16/85–86, Cărpinet-BH; MLR CHEST. V 26/85, Criștioru de Sus-BH), *ferment* (MLR CHEST. V 67/85, Runcu Salvei-BN), *plămădeală* (MLR CHEST. V 34/85–86, Galșa-AR), *strat* sau *cuib* (MLR CHEST. V 49/85, 86, Negrești-NT), care poate fi:

a. *lapte acru* (MLR CHEST. V 3/85, Baia de Fier-GJ; MLR CHEST. V 7/85–86, Bârla-BN; MLR CHEST. V 12/85, Boșorod-HD; MLR CHEST. V 15/85, Câmpulung Moldovenesc-SV; MLR CHEST. V 17/85–86, Cernădia-GJ; MLR CHEST. V 34/85–86, Galșa-AR; MLR CHEST. V 47/85, Mintiu-BN; MLR CHEST. V 50/85–86, Nepos-BN; MLR CHEST. V 54/85, Pârâul Cârjei-NT; MLR CHEST. V 58/85, Poienari-GJ; MLR CHEST. V 66, 67/85, Runcu Salvei-BN; MLR CHEST. V 70/85, Săliștea de Sus-MM; MLR CHEST. V 87/85, Stejar-AR; MLR CHEST. V

91/85, Ucea de Sus –BV; MLR CHEST. V 92/85–86, Vadu Izei–MM; MLR CHEST. V 99/85, Vișeu de Jos–MM);

b. smântână (MLR CHEST. V 15/85, Câmpulung Moldovenesc–SV; MLR CHEST. V 24/85–86, Crețești–VS; MLR CHEST. V 52 a/85, loc. neprecizată–NT; MLR CHEST. V 64/85, Rezina–Orhei, MD; MLR CHEST. VIII 10/38, Cotiușenii Mari–Soroca, MD);

c. sămăchișă (MLR CHEST. V 25/85–86, Criștelec–SJ;

d. cheag (MLR CHEST. V 13/85, Bucium–BV; MLR CHEST. V 62/85, Râmneț–AB; MLR CHEST. V 69/85, Sălciua de Jos–AB; MLR CHEST. V 72/85–86, Săpânța–MM; MLR CHEST. V 82, 83/85, Șimon–BV; MLR CHEST. V 87/85, Stejar–AR; MLR CHEST. V 92/85–86, Vadu Izei–MM; MLR CHEST. V 97/85–86, Zagra–BN), uneori în amestec cu *chișelag* (MLR CHEST. V 64/85, Rezina–Orhei, MD) sau *smântână* (MLR CHEST. V 65/85, Romos–HD);

e. zer acru călduț (MLR CHEST. V 47/85, Mintiu–BN; MLR CHEST. V 66/85, Runcu Salvei–BN);

f. jintiță acră (MLR CHEST. V 66/85, Runcu Salvei–BN; MLR CHEST. V 97/85–86, Zagra–BN);

g. sare de lămâie (MLR CHEST. V 44/85, 106, Luța–BV);

h. oțet, borș, zeamă de aluat acră (MLR CHEST. V 66/85, Runcu Salvei–BN).

Fermentul este adăugat:

3.2.2.1. peste laptele crud, proaspăt muls (MLR CHEST. V 3/85, Baia de Fier–GJ; MLR CHEST. V 12/85, Boșorod–HD; MLR CHEST. V 56/85, Petroșani–HD; MLR CHEST. V 57/85, Poiana Sibiului–SB; MLR CHEST. V 65/85, Romos–HD; MLR CHEST. V 83/85–86, Șimon–BV) sau ușor încălzit (MLR CHEST. V 13/85, Bucium–BV; MLR CHEST. V 71/85–86, Sâmbotin–GJ; MLR CHEST. V 82/85, Șimon–BV);

3.2.2.2. peste laptele fiert și ușor răcit (MLR CHEST. V 16/85–86, Cărpineț–BH; MLR CHEST. V 17/85–86, Cernădia–GJ; MLR CHEST. V 24/85–86, Crețești–VS; MLR CHEST. V 25/85–86, Criștelec–SJ; MLR CHEST. V 26/85, Criștioru de Sus–BH; MLR CHEST. V 34/85–86, Gașa–AR; MLR CHEST. V 49/85, 86, Negrești–NT; MLR CHEST. V 52 a/85, loc. neprecizată–NT; MLR CHEST. V 58/85, Poienari–GJ; MLR CHEST. V 64/85, Rezina–Orhei, MD; MLR CHEST. V 66, 67/85, Runcu Salvei–BN; MLR CHEST. V 76/85, Sebeșel–AB; MLR CHEST. V 78/88, Secusigiu–AR; MLR CHEST. V 81/85, Simeria–HD; MLR CHEST. V 83/85–86, Șimon–BV; MLR CHEST. V 87/85, Stejar–AR; MLR CHEST. V 92/85–86, Vadu Izei–MM; MLR CHEST. VIII 10/38, Cotiușenii Mari–Soroca, MD; MLR CHEST. VIII 28/39, Săliște–SB);

3.2.2.3. pe pereții vasului (bărbânței), în care se va turna ulterior lapte fiert (MLR CHEST. V 7/85–86, Bârla–BN; MLR CHEST. V 15/85, Câmpulung Moldovenesc–SV; MLR CHEST. V 47/85, Mintiu–BN; MLR CHEST. V 48/85–86, Năsăud–BN; MLR CHEST. V 50/85–86, Nepos–BN; MLR CHEST. V 70/85, Săliștea de Sus–MM; MLR CHEST. V 72/85–86, Săpânța–MM; MLR CHEST. V 97/85–86, Zagra–BN; MLR CHEST. V 99/85, Vișeu de Jos–MM).

3.3. Coroborând aceste categorii de informații, observăm că, în ceea ce privește tehnicile de preparare, potrivit răspunsurilor la chestionarele MLR, nu există diferențe notabile între iaurt și lapte acru, ambele produse fiind obținute prin fermentația laptelui, cu sau fără fermenți adăugați, fermenți care sunt denumiți generic *covăseală*, pe o arie extinsă în sudul Crișanei și al Transilvaniei, nordul Olteniei și centrul

Moldovei, *plămădeală*, în sudul Crișanei, centrul și sudul Transilvaniei, *deregală*, în două puncte din județul Bihor, sau, ceva mai sporadic, *maia*, *acreală*, *cuib* sau *strat*. Lista fermenților e aproximativ aceeași în cazul ambelor preparate, însă diferența specifică pare a fi dată de cantitatea produsă, timpii de preparare/conservare și practicile de consum. Mai exact, *iaurtul* e obținut în gospodărie, în vase de dimensiuni mici (farfurie, castron, hârgău), într-un timp scurt (de la câteva ore la maxim 24), cu cantități mari de ferment în raport cu cantitatea totală a produsului și este destinat consumului imediat. În schimb, obținut deopotrivă acasă și la stână, *laptele acru* este destinat conservării îndelungate în vase speciale (vezi 3.2.1.1.) sau/și prelucrării ulterioare pentru obținerea unor varietăți de brânză (de exemplu *scoaca*), a laptelui storcit, a smântânii.

4. Materialul înregistrat de ALR I pentru chest. 1067 *lapte acru* din Chestionarul ALR I conduce înspre identificarea unor arii foarte bine conturate, în cazul unor termeni, dar indică, în cazul altor răspunsuri, diferite suprapuneri, oscilații, chiar confuzii între termenii pentru noțiunea documentată și alți termeni referitori la diferite produse lactate.

4.1. O arie extrem de bine delimitată și compactă pentru *sămăchișă*²⁶ (și variantele *sămăchiș*, *zămăchișă*) apare în zona centrală și nordică a Crișanei, în Oaș, Maramureș și nordul Transilvaniei, iar termenul *chișleag* și variantele cu diferite consoane desonorizate (*chișleac*, *chișleacă*) sau sonorizate (*chijleag*) este înregistrat în Bucovina de Nord, Moldova, Basarabia, nordul Dobrogei, cu unele prelungiri spre partea central-vestică a Transilvaniei (vezi harta 1).

Aria lui *lapte acru* se prezintă compact în nord-estul Crișanei, nord-vestul Transilvaniei și coboară spre zona de centru și de sud a Transilvaniei. O altă arie, separată, este cea din estul Munteniei și vestul Dobrogei, și, în puncte izolate, în sudul Munteniei, Oltenia, Banat și în Apuseni. *Lápti ácrú*, dublat de adj. *puscîlîit*²⁷ este înregistrat și în punctul aromânesc 07 Perivoli (Grecia). Arii constituie și *lapte prins* în sudul Crișanei, sud-vestul Transilvaniei, centrul și sud-estul Munteniei, sudul Moldovei. În schimb, cea mai mare parte a răspunsurilor reprezentate de termenul *lapte* urmat de un determinant nu constituie, propriu-zis, arii.

Lapte încheșat apare în mai multe puncte din aria lui *lapte* (51 Semlac-AR, 93 Arieșeni-AB, 98 Sălciua de Jos-AB, 103 Dupăpiatră-HD, 129 Aciliu-SB, 178 Șinca Nouă-BV, 744 Fântânele-PH, 760 Lazuri-DB, 805 Dumitrești-OT, 835 Câmpu lui Neag-HD, 870 Bistrețu-MH; *lápti ŋcl'egát*, în punctul 012 Liumnița (Skra, Grecia); *lapte gros* e prezent în 8 puncte (26 Măru-CS, 116 Ștei-HD, 695 Făcăeni-IL, 708 Boldu-BZ, 735 Gura Teghii-BZ, 740 Bătrâni-PH, 746 Balta Doamnei-PH, 782 Arefu-AG), unele dintre acestea grupându-se câte 2-3), iar *lapte covășit* apare în doar 5 puncte cartografice (69 Șîștarovăț-AR, 85 Lăpușul de Sus-HD, 820 Poenari-GJ, 831 Livezeni-HD, 846 Butoiești-MH).

²⁶ Întrucât ne interesează aspectul lexical, răspunsurile date de informatori și notate în transcriere fonetică de cei doi anchetatori ai ALR, Sever Pop și Emil Petrovici, au fost literarizate (în acord cu principiile practicate de specialiști în studiile dedicate lexicului dialectal). Excepție fac răspunsurile obținute în punctele de anchetă de la aromâni, meglenoromâni și istroromâni, date așa cum au fost notate.

²⁷ Cu sensul 'oțet', cf. *puscă* 'oțet', vezi Capidan 1932, p. 149; vezi și DDA s.v. *puscă* 'oțet', *puscăitură* 'acreală'.

Într-un număr destul de mare de puncte cartografice a fost înregistrat termenul generic *lapte*, iar pentru altele, determinantul explică, de cele mai multe ori, calitatea laptelui smântânit: *lapte gol/fără smântână/verde/subțire/curat/singur/apos/slab*²⁸ etc.). În restul punctelor cartografice, fie informatorii nu cunosc răspunsul, fie au fost înregistrate denumiri ale unor produse lactate rezultate în urma prelucrării laptelui acru²⁹ ori care denotă un alt procedeu de procesare³⁰. Într-un număr destul de mare de puncte, a fost notat termenul *zer*: 5 Berzasca–CS, 35 Banloc–TM, 122 Boița–SB, 315 Ciumeghiu–BH, 808 Lăpușata–VL, 815 Vladimir–GJ, 825 Bumbesti–Jiu–GJ, 839 Strâmba–Vulcan–GJ, 840 Costești–MH, 859 Halovo (Serbia), 865 Ciupercenii Vechi–DJ, *cam zer*: 790 Recea–AG (ori cele două părți componente: *zeru și grosimea*: 186 Întorsura Buzăului–CV), prezent și în trei dintre punctele aromânești: *đap*: 09 Pleasa (Pläse, Albania); *đirlu*: 05 Giurmaia de Sus (Blagoevgrad, Bulgaria); *đaru*: 06 Selia de Jos (Kato Vermio, Grecia).

Termenul *iaurt*, în var. *leurdu* (a.), apare într-un singur punct, 704 Braniștea–GL (vezi *supra*, 3.1., *leurd*, înregistrat în CHEST V în același județ).

4.2. Datele furnizate de harta 197 *Lapte prins* din ALRM II s.n., vol. I (vezi și harta 303 din ALRM II s.n., vol. II), diferă destul de mult de cele înregistrate în ancheta ALR I. Ariile termenilor *sămăchișă* și *chișleag* sunt mult mai reduse în ALR II, restul fiind preluat de *lapte prins*, care, astfel, câștigă teren și în partea nordică, dacă îi comparăm aria cu cea din ALR I.

Lapte acru își menține aria în zona centrală, însă, în sud-estul Munteniei și în sudul Dobrogei, este înlocuit de *lapte prins*. Prin ‘lapte prins’ este glosat și răspunsul *lapti cățat* din punctul 012 Liumnița (Skra, Grecia) în Capidan 1935, s.v. *cats*. În Banat și Oltenia, substantivul *lapte* este urmat de alți determinanți ce indică diferite stadii în procesul de coagulare a laptelui (*stricat*, *searbăd/serbezit*, *strâns*, *închegat*, *bătut* etc.).

Prevalența răspunsului *lapte acru* în cazul produsului lactat obținut prin utilizarea fermenților/obținut (și) din lapte dulce este înregistrată de harta 198 *Iaurt* din ALRM II s.n., vol. I (vezi Foto 1; vezi și harta 309 din ALRM II s.n., vol. II), care apare în

²⁸ *lapte(le) gol*: 10 Kovin (Serbia), 45 Bucovăț–TM, 75 Răchita–CS; *lapte(le) fără smântână*: 40 Checea–TM, 934 București–IF; *lapte verde*: 12 Borlovenii Vechi–CS; *laptele-al doilea*: 49 Beba Veche–TM; *laptele vine-nchegat*: 24 Brădișoru de Jos–CS; *laptele subțire*: 795 Boișoara–VL, 837 Obârșia–Cloșani–MH; *laptele al mai subțire*: 803 Bercioiu–VL; *laptele curat*: 850 Cernesti–MH; *laptele singur*: 856 Jiana–MH; *lapte apos*: 880 Mârșani–OT; *laptele mai slab* (după cel fiert): 900 Țigănești–TR; *lapte bătut*: 180 Brașov–BV, 700 Viziru–BR, 725 Grindu–IL, 988 Sibioara–CT; *lapte nebătut*: 750 Ziduri–DB; *lapte cistu*: 3 Batinac (Serbia); *lăpte slap®*, în punctul 013 Țârnareca (Carpi, Grecia).

²⁹ *jintiță*: 96 Certege–AB; *urda* (a.): 18 Cornereva–CS; *străgheață*: 28 Călnic–CS, 77 Vermeș–CS; *brânză*: 30 Ferendia–TM, 118 Pui–HD, 680 Babele (Ucraina); *caș*: 118 Pui–HD, 800 Costești–HD, 08 Avdela (Grecia). Alte două răspunsuri notate sunt: [ε] *grosătu celălaltă*: 308 Meziad–BH și *săldăriche*: 229 Hodac–MS.

³⁰ *laptele care se bate se face lapte bătut*: 776 Rădești–AG; *rămâne apătos*: 860 Unirea–DJ; *dacă se acrește se bate și rămâne zară (e lapte acrișor)*: 874 Sărbătoarea–DJ; *nu se ia smântâna, se bate în putinei*: 896 Drăgănești–Vlașca–TR; *il pui în putinei și il bați cu bățul, pe urmă iasă untul dăsupra* 885 Orla–OT; vezi și *supra*, nota 26, punctele în care s-a obținut răspunsul *lapte bătut*.

De altfel, o arie distinctă (estul Olteniei, Muntenia, sud-vestul Moldovei) pentru *lapte*, *lapte bătut/acru/gros* etc. se delimitează și printre răspunsurile la chestiunea 1068 *zară* din ALR I (*Ce rămâne după ce s-a ales untul (zară, zer)*), care denotă, cel mai probabil, procedeul diferit de extragere a untului, nu doar din smântână, ci din laptele integral.

zona de nord a teritoriului dacoromân, iar în Banat, Oltenia, sudul Transilvaniei, jumătatea de sud a Moldovei, este notat (*lapte*) *covăsit*. *Kísev lǎp̃te* din punctul istoromân 02 Jeian (Žejane, Croația) este preluat din ALR în DDI s.v. *lǎp̃te* și este explicat prin *lapte acru*, *iaurt*, iar *lapte gros di iárnă*, din punctul aromânesc 010 Peștera (Bulgaria), indică preparatul destinat păstrării îndelungate (vezi și DDA s.v. *lapte*). Termenul specific *iaurt* este prezent în doar 4 puncte de anchetă din Muntenia și Dobrogea: 705 Piua Petrii³¹–IL, 769–Ștefăneștii de Jos–IF, 784 Nucșoara–AG, 987 Topraisar–CT.

Într-un număr destul de însemnat de puncte de anchetă, informatorii nu cunosc termenul/procedeul³².

4.2.1. Chestionarul ALR II cuprinde și întrebări care privesc modalitatea de preparare a iaurtului/a laptelui acru făcut din lapte fiert (așa cum este specificat în dreptul chestiunii 5577 *Cum se prepară* [laptele acru făcut din lapte fiert]?) și, totodată, *covăseala* și procedeul de obținere a acesteia³³ (vezi chest. 5578 //covăseală//; *din ce se face covăseala?*).

Harta alcătuită pe baza răspunsurilor la cele două chestiuni din ALR II indică răspândirea procedeului de obținere a iaurtului/laptelui acru făcut din lapte fiert, indiferent de terminologia utilizată.

Culturile lactice/starter (ferment, denumit generic *covăseală*, *plămădeală*, *maia*) utilizate ilustrează aceleași categorii ca în răspunsurile la Chestionarele MLR (vezi *supra* 3.2.2.): 1. Produse de origine animală/vegetală, lactate sau organe (lapte acru/înăcrit/sămăchișă/iaurt; smântână; scoacă/brânză; cheag; drojdie, aluat); 2. Produse minerale/farmaceutice (piatră acră); 3. Obiecte metalice (monede) (vezi harta 2).

4.2.1.1. În unele dintre răspunsurile la chestiunea 5577 din ALR II, informatorii descriu modul în care prepară laptele acru (iar la chest. 5578 *Din ce se face covăseala?* sunt date uneori detalii aspra modului de obținere a fermentului).

³¹ Localitate dispărută în a doua jumătate a secolului XX (în urma inundațiilor din primăvara anului 1970), formată pe ruinele fostului Târg de Floci, în apropierea confluenței râului Ialomița (pe un curs vechi al râului, azi secăt și numit Ialomița Veche) cu Dunărea. Ca și în cazul orașului Floci, existența durabilă a așezării umane a fost împiedicată de frecvența inundațiilor produse de revărsarea Ialomiței și a Dunării. Majoritatea locuitorilor acestei comune a fost mutată în orașul Țândărei, unde a fost creat un cartier nou (<https://ro.wikipedia.org/wiki/Piua-Petrii>).

³² Vezi simbolul R din hartă.

³³ Despre tipurile de întrebări din Chestionarul ALR II care cer un răspuns amplu, redactarea ca text dialectal a informațiilor notate de Emil Petrovici pe fișe și conexiunea dintre chestiunile propriu-zise și culegerea publicată în 1943, vezi Veronica Ana Vlasin, „ALRT II – de la anchetă la redactare”, în *Dacoromania*, serie nouă, XXV, nr. 2, 2020, Cluj-Napoca, pp. 149 – 160; Veronica Ana Vlasin, „ALRT II – tipologia textelor și importanța chestionarului ALR II în culegerea de texte”, în Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș (editori), *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2021, («La colonna infinita» 14), pp. 1117–1124.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I

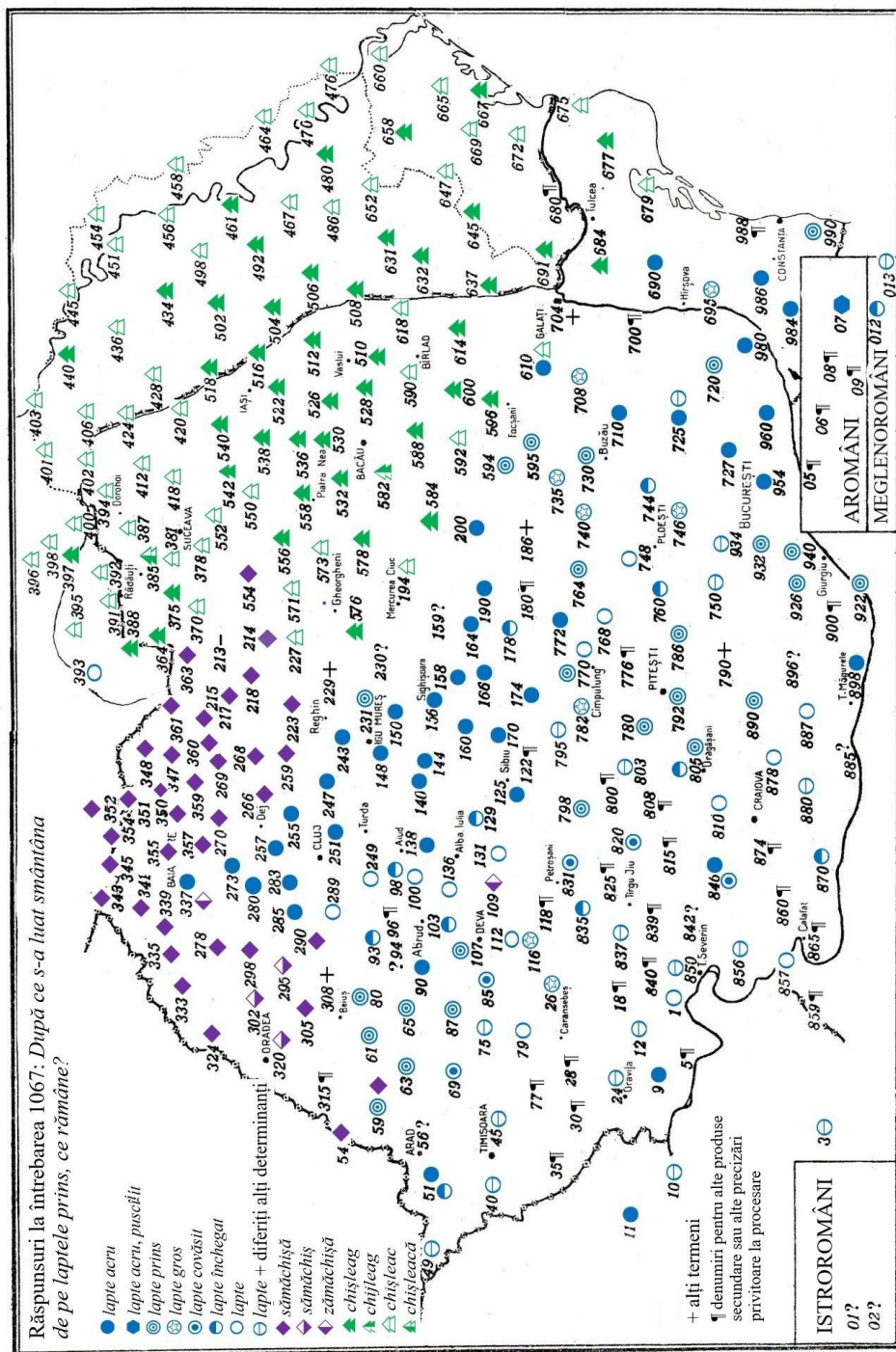
Răspunsuri la întrebarea 1067: După ce s-a luat smântâna de pe laptele prins, ce rămâne?

- lapte acru
- lapte acru, puscălit
- lapte prins
- lapte gros
- lapte covăsit
- lapte încheagat
- lapte
- ⊖ lapte + diferiți alți determinanți
- ◆ sâmbăchișă
- ◆ sâmbăchiș
- ◆ chisileag
- ◆ chisileac
- ◆ chisileacă

+ alți termeni
 † denumiri pentru alte produse secundare sau alte precizări privitoare la procesare

ISTROROMÂNI
 01?
 02?

AROMÂNI 09 †
 05 † 06 † 07 †
 MEGLENOROMÂNI 012 † 013 †

Harta 1. Răspunsuri la întrebarea 1067 din ALR I

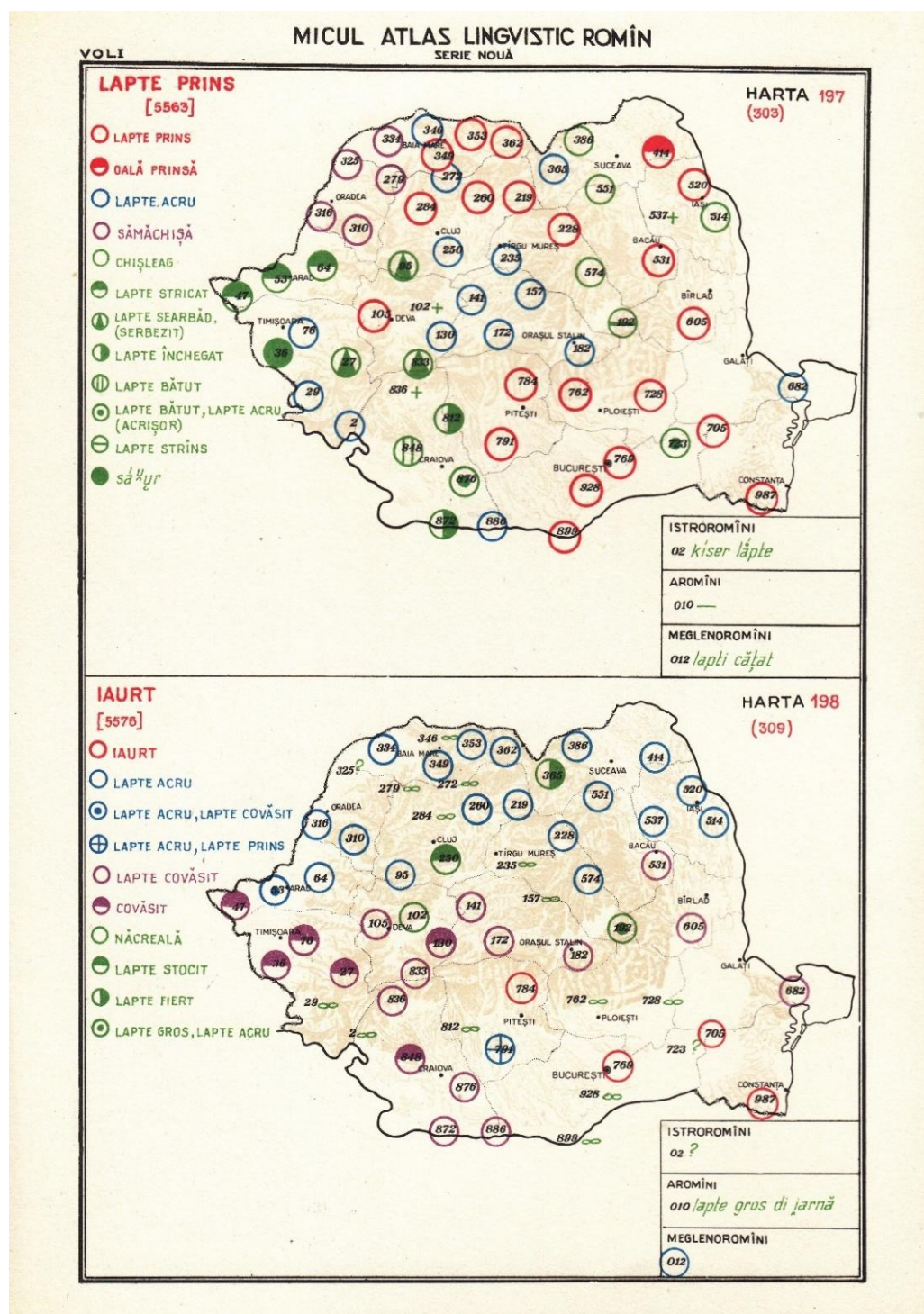
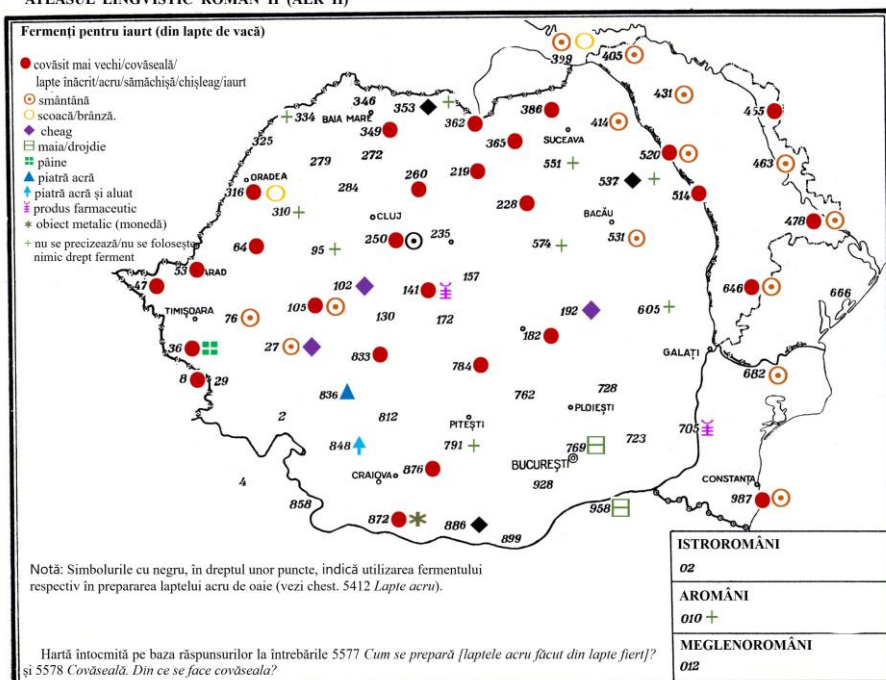

Foto 1. Hărțile 197 și 198 din ALRM s.n., vol. I

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II (ALR II)

Harta 2. *Fermeți pentru iaurt*

Cele mai multe dintre aceste descrieri sunt extrem de succinte: „*pune covăsit mai bătrân*”³⁴: 47 Vălcani–TM; „*se pune în laptele fiert covăseală și se pune în haine la căldură*”: 53 Pecica–AR; „*băgăm cheag pe lapte*”: 102 Feneș–AB; „*trebe să-i punem covăseala acră*”, iar aceasta se obține „*tot dăn nește lapte înăcrit*”: 182 Săcele–BV; „*se amestecă lapte dulce cu lapte acru și se mănâncă*”: 250 Petrești de Jos–CJ; „*laptele prins, smântânit, îl lasă să se mai acrească, apoi se mănâncă*”: 310 Roșia–BH; „*fierbe lapte și bagă scoacă în el*”: 316 Sânicolau Român–BH; „*il fierbe, il pune în bărbântă ori în cofă și acolo se prinde și se face acru*”: 353 Bârsana–MM; „*il covăsești cu oleacă di smântână ori cu oleacă di chișleac*”: 478 Căușanii Vechi (Rep. Moldova); „*pune unu fiert și unu nu*”: 537 Mircești–IS; „*ca și cel di oaie*”: 551 Pipirig–NT; „*ii/se pune covăseală*”: 646 Borceag (Rep. Moldova), 872 Măceșu de Jos–DJ; „*ii dăm o maia*”: 784 Nucșoara–AG; se ia *plămadă* de la o vecină și se pune în lapte fiert răcit: 848 Strehăia–MH; „*se bagă în el [în lapte fiert] covăseală*”: 876 Balș–OT; „*jintiță, iaurt se obțin din lapte fiert, fără sămânță, s-acrește singur*”: 958 Turtucaia (Bulgaria) etc.

Alteori procedeul este mai explicit: „*se lasă să se răcească puțin, se pune covăseală, care se ia din covăsit mai vechi. Nu știe de unde s-o plămadă*”: 8 Sveti Mihajlo (Serbia); „*il încălzim, băgăm zmântâna, da acră-n el ca covăseală și-l punem înt-oale și se-ncheagă*”, iar altădată, covăseala se face „*și din cheag*”: 27 Glimboca–CS; „*când îi calduț o țără, turnăm covăseală, se covăsește*”: 36 Ghilad–TM; „*băgăm lapte fiert*

³⁴ Informațiile obținute de la subiecți au fost literarizate (vezi nota 26). Aici, secvențele date între ghilimele și cu caractere *cursive* reprezintă răspunsul dat de informator, notat în transcriere fonetică de E. Petrovici. Celelalte situații reprezintă notele anchetatorului asupra preparării produselor, fără a utiliza transcrierea fonetică.

în ghiob, ș-apu lăsăm să steie acolo-n ghiobu-nfundat, apu s-acrește”: 95 Scărișoara–AB; „din laptele fiert, dacă-i călduț, se bagă-n el covăseala, îl astupă și-l învăluie-n niște haine, îl pune apăi să steie patru ceasuri”: 105 Dobra–HD; „fierbem laptele și-l punem puțin să se răcească și băgăm acolo covăseala, se face acru”: 141 Micăsasa–SB; fierbe laptele, îl răcește, „îl punem în puțină și punem trei picături dă cheag”, iar cheagul se făcea în mod obișnuit din stomac de miel. Acest lapte gros, lapte acru, toamna se făcea la stână: 192 Covasna–CV; „pune lapte fiert dulce piște sămăchișă ș-apu-l zboară o țără și se năsprește, ș-apu scure zeru ăla, ș-apu-l pune-n fidileș ș-acolo se face acru”: 228 Toplița–HG; „se pune lapte fiert pe sămăchișe ș-apoi mestecă un pic laolaltă și-l pune de-o parte”: 349 Groși–MM; Se ia de la foc, se lasă să se răcească oleacă, „ș-apă punem cuib din alt lapte câte jumăta de lingură, [se pune] la loc călduț”, se învelește oala cu un ștergar: 386 Marginea–SV; „fierbem laptele și-l punem în oală după ce l-am fiert și punem două liunguri di smântână și se lasă păr ce se prinde”: 414 Cristești–BT; „îl fierbe, îl punem în ulcior, îi pune covăseală și se face lapte acru”, iar „covăseală ie di pi un ulcior acru și pune în cel dulce”: 455 Saharna (Rep. Moldova); „îl fierbe și-l lasă di se răcește și pune vro două liunguri di smântână sau di chișleag ș-ăl mestecă. Se covăsește”: 520 Larga-Jijia–IS; „ferbeam laptele și după ce-l ferbeam, îi dam la un kilogram, o lingură dă maia”: 705 Piuia Petrii–IL; „se ferbe, se pune puțină piatră acră până prinde covăseala pin străgheață”: 836 Peștișani–GJ; se fierbe, se lasă să se răcească bine, se sară puțin și se pune în burduf ori în puțină: 010 Peștera (Bulgaria); „Fierbem laptele cât se poate de bine, să fie fiert, îl lăsăm să se răcorească, îi punem maioua. Maioua este tot din iaurt; dacă nu este maia, punem puțină smântână în loc de maia. Punem laptele și se prinde”: 987 Topraisar–CT (vezi și supra, 3.3.)

4.2.1.2. Când informatorii au detaliat modalitatea de preparare a laptelui acru/iaurtului, răspunsurile date au fost valorificate ca texte dialectale. În unele situații, acestea reprezintă chiar explicațiile și detaliile suplimentare date de informatori la întrebarea 5577; vezi, de exemplu, mai jos, textele din 260 Beclean–BN, 682 Somova–TL, 833 Petrila–HD. Reproducem, mai jos, texte referitoare la lapte acru/lapte covăsit³⁵ din ALRT II:

260 BECLEAN

jud. Someș; acum, în jud. Bistrița-Năsăud

LÁPT'/ĈĖ ÁCRU

Îl șêrbâ/ĝê și-l lăsă pînă să-ngăduiê d'/ĝê-î nûma cald puțin. Ș-apoi îl púnê în bărbîntă ĭ_loc d'/ĝê drôjd'/ĝê púnê puțin lápt'/ĈĖ á cru.

Mai fâșem lápt'/ĈĖ așă/Ė: Strîžēm grošt'/kór mai mult și púnēm brîză d'/ĝê vácă scôptă. Șêrbem iar lápt'/ĈĖ dúlt'/ĈĖ și îl púnēm laoláltă. La noi să Ĉ/kámă zăvoĭ.

[2. V. 1930]

G'/Ĝórg/ĝê Șimon, 40 de ani (S. IV)

(ALRT II, p. 122, r. 24–30)

³⁵ Aceste texte pot fi consultate, atât în transcriere fonetică (așa cum au fost înregistrate și publicate în 1943), cât și în variantă literarizată (și) pe platforma adelis.ro, prin harta interactivă, în dreptul localității menționate.

431 RECEA

jud. Bălți; acum, în Raionul Râșcani, Republica Moldova

CUM SE FACE LAPTELE ACRU

Șerbiém ũ_lápti și ũúnu nișért ũ_lápti. Ș-ápu luuám di pi-o uálá o liácá di smîntîná. Ș-ápu-l turnám la ũ_loc și punjém și smîntîna și-l covășlám îi mîestîcám gîni, gîni. Așála lápti ácrų: La trîi đili dú_și-l mînîncâ!

[9. IX. 1936]

Tqă/đdiri Frúnđá a l/lu Iiún, 48 de ani (S. III)

(ALRT II, p. 182, r. 17–20)

514 COROPCENI

jud. Vaslui; acum, în jud. Iași

LÁPTI ÁCRU

Ál še/érbim láptili cólo bîni ș-al pázím sâ nu dîe/éjî_foc. Și după še l-am șert, ál púnim într-o uálá. Și după še s-o răcorit iel bîni, ápuj al priřášim în dóuâ uáli bîni. Ș-ápu ál așázám într-o uálá. Pi urmă luuám din áltá uálá kișleág și púnim într-řsu. Púnim o lîngurâ di kișleág, ca sâ sâ prîndá: cujb.

[29. VI. 1934]

Tuáđer Amorăriřá, 61 de ani (S. V)

(ALRT II, p. 199, r. 18–23)

682 SOMOVA

jud. Tulcea

UNT

Ăl púnî la uáli [laptele] și, dácă stă o zi și-o nuáptî, iel făcî ũ_fel di zmîntîná (úni-î zíc cajmác) și-l strîngî cajmácu ála mai mûltî zilî într-o uálá mai mări și pă ũúrmă încépe sâ-l bátă. Ăl bátî bîni, ál frămîntă cu lîngura și pă¹ ũúrmă-l púnî la um_budáu (putinéî áltî zíc). Și budáu ála-î făcút aș/ș'á: ári fund și điasúpra și đîdisúpt; făcî o gáurá la fúndu di sus; ári um_băț cu rotîlă. Bařî pářá s-alégî úntu.

[24. VIII. 1935]

Pávîl Alicsándřu, 61 de ani (S. I.)

(ALRT II, p. 227, r. 20–25)

833 PETRILA

jud. Hunedoara

CUM SE PREPARĂ LAPTELE ACRU

[Se face] d'/gî_lápt'/kě hěrt. Așé-l laș să să-ngădujě pana puót'/kě tîné d'/gîjěztű_jěl, da nú mult. Ș-atúsa bágă d'/gîn lápt'/kěljě covasît o lîngură or d'ôq/ă în hăl² dúlsě și miěstăcă bíně. Ș-ap-ăl c'łópere fajń, să nú să răsě și ăl lăsă ca o žumătă_d'/gě đî or o nuópt'/kě. Atús áre să fîjě covasît.

[8. X. 1931]

Ion Magárl al lui Dan, 45 de ani (S. I)

(ALRT II, p. 270, r. 2–6)

4.2.2. Comparativ cu termenii înregistrați pentru laptele acru/iaurtul din lapte de vacă, atât în ALR I, cât și în ALR II³⁶, *laptele acru de oaie* (chest. 5412 *lapte acru* din ALR II) nu este desemnat prin termeni ca *sămăchișă* și *chișleag*, aceștia, raportați la materialul ALR, fiind specifici pentru laptele acru de vacă. Ceilalți determinanți ai lui *lapte* (*covăsit*, *gros*, *bătut*, *prins*) (vezi harta 3) sunt înregistrați și în cazul laptelui de vacă. *Laptele de puțină*, ce apare în două puncte cartografice, face referire la recipientul în care se păstrează, la fel ca în cazul *laptelui acru din foali*³⁷ (vezi pct. meglenoromân 012 Liumnița (Skra, Grecia)). Remarcăm, printre termenii înregistrați, prezența lui *iaurt* (*iagurt*), a termenului *străgheață*, în varianta *strî•l'ătă*³⁸, la meglenoromâni, și a *laptelui mărcat*³⁹, în 010 Peștera (Bulgaria), la aromâni.

Ca și în cazul preparării laptelui acru/iaurtului din lapte de vacă, și pentru laptele acru de oaie sunt notate, în anumite puncte cartografice, detalii despre modalitatea de preparare (cu sau fără fermenți, reprezentați de smântână, cheag, covăsit, maia etc.; vezi harta 2, Nota din legendă), tipul de lapte din care se face – cu predilecție cel de toamnă, procedeul fierberii unei părți din lapte (vezi și *supra*, 3.2.1.3.) sau recipientul în care se pune pentru păstrare (vezi și *supra*, 3.2.1.1.), dacă acesta nu este făcut pentru consum imediat. Astfel, *covăsit* se face „din lapte cald proaspăt muls, cu maia; dacă s-a răcit, îl fierbe”: 47 Vălceni–TM; „*laptele covăsit* se face cu piatră acră și e fiert mai întâi”: 836 Peștișani–GJ;

lapte acru – „fiert, cu covăseală”: 64 Ineu–AR; „*îl lași să se-ngăduie*”: 219 Prundu Bârgăului–BN; „lapte fiert și lapte nefiert; se lasă să se acrească”: 334 Moftinu Mic–SM; „ca cel de vacă; se amestecă lapte de vacă cu lapte de oaie”: 386 Marginea–SV; „se face toamna, se pune în ceaun, ceaunul se pune în cazanul cu apă și așa fierbe, nu

³⁶ Vezi mai sus, în foto 1, hărțile interpretative 197 și 198 din ALRM II s.n., vol. I, și harta 1, alcătuită pe baza materialului din ALR I.

³⁷ Răspunsul, notat ca atare în ancheta la meglenoromâni efectuată de Th. Capidan, apare și în dicționarul acestuia (vezi Capidan 1935, s.v. *lăpti* (p. 165)); vezi și, la aromâni, *lăptile dit foále* „care e lapte gras de vară (din august), fiert și pus în foi, în burdufi, în care el se tot îngroașă, se încheagă și se consumă după Crăciun – corespunde dr. *lapte de puțină* sau *lapte de iarnă*” (DDA s.v. *lapte*).

³⁸ Consemnat de Capidan 1935, s.v. (p. 277), în var. *strigl'ătă*, cu sensul ‘lapte covăsit’. La aromâni, *străgl'ătă* desemnează laptele încheagat, din care nu a fost extras zerul (vezi DDA s.v. *străgl'ătă*; Pascu 1925, s.v. *cl'ag*).

³⁹ *Mărcat* e înregistrat ca substantiv neutru în DDA s.v., cu sensul ‘iaurt’, făcut din lapte de oaie.

se afumă, apoi *se pune la puțină*”: 414 Cristești–BT; „se pune o linguriță de cheag, se lasă o săptămână”: 431 Recea (Rep. Moldova); „se pune puțin cheag, se lasă o zi să se acrească”: 463 Onițani (Rep. Moldova); „despre toamnă”: 514 Coropcenii–IS; „se face cu smântână drept cuib”: 531 Măgura–BC; „*îl fierbe-n ceun, îl lasă di se răcește și-l pune-n puțină; stă până iarna*”: 551 Pipirig–NT; „*fierbem laptele și dacă s-acrește, îi punem smântână di să năcrește*”: 646 Borceag (Rep. Moldova); „se năcrește el singur dă la el”: 784 Nucșoara–AG; laptele acru – „laptele fiert, îl lasă să se acrească”, iar laptele covăsit e fiert și acrit cu piatră acră: 836 Peștișani–GJ; „*îl punem în găleată sau în boată – vas mai mic de lemn, cu capac – și s-acrește*”: 872 Măceșu de Jos–DJ; „e pentru iarnă”: 4 Ždrelo (Serbia);

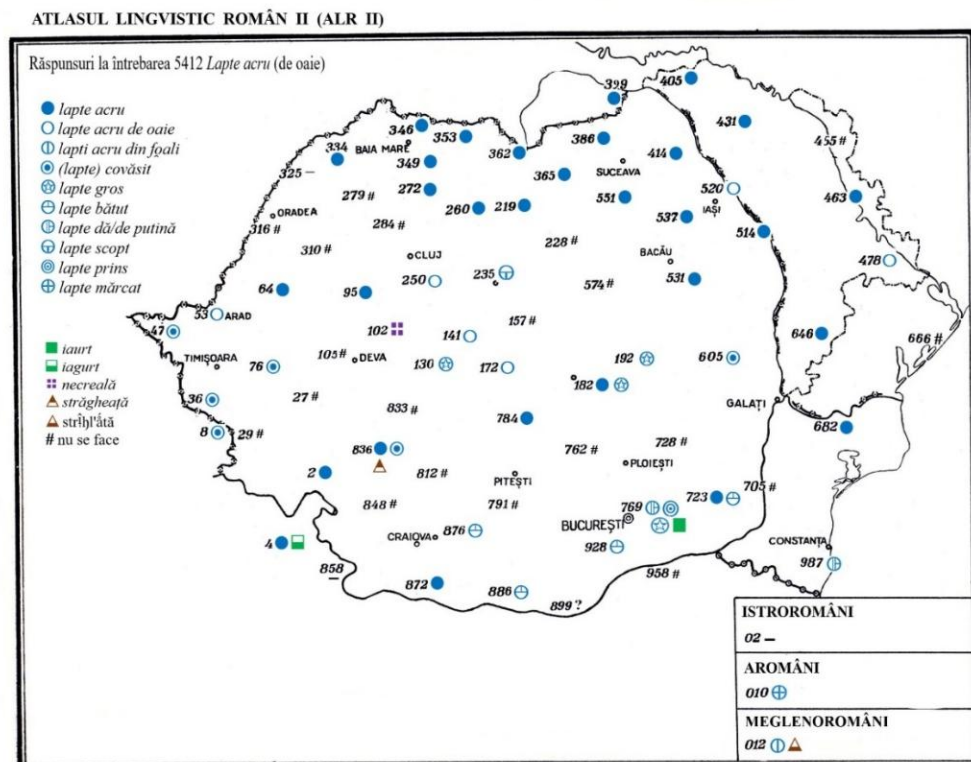
lapte acru de oaie – „stă singur și se acrește”: 141 Micăsasa–SB; „se lasă să se năcrească, se pune smântână pe el”: 250 Petreștii de Jos–CJ; „*pentru iarnă; îl fierbe ș-apu-i dă covăseală – chilșeac ori sământână – , el se-ncheagă*”: 478 Căușanii Vechi (Rep. Moldova); „se face toamna”: 520 Larga-Jijia–IS; „unul fiert și unul nu, unge marginea putinei cu puțin cheag ca să nu se prindă de doagă”: 537 Mircești–IS;

necreală se face „toamna, când e puțin lapte”: 102 Feneș–AB;

laptele gros „nu se smântânește, se fierbe”: 130 Poiana Sibiului–SB; „se mănâncă iarna”: 192 Covasna–CV;

lapte scopt se face „toamna, din lapte de oaie; se pune în el cheag, se mănâncă. Parc-ar fi tot smântână, fiind acrișor”: 235 Voiniceni–MS;

lapte bățut, „cu maia dă lapte”: 886 Izbiceni–OT.

Harta 3. Răspunsuri la întrebarea 5412 din ALR II

Și în cazul acestei chestiuni, o parte dintre răspunsurile detaliate asupra modului de preparare a laptelui acru de oaie au fost valorificate prin publicarea textelor în ALRT II:

605 FURCENII VECHI (FURCEND)

jud. Tecuci.; acum, în jud. Galați

LÁPȚI COVĂȘÍTŪ

Púni únu hěrt și únu níhěrtŭ.

Mai fășim ŭ_șēp disuptŭ, aprŭápi di fundŭ, și mai scuátim dī_zărŭ, dī rāmíni iel bunŭ. Atŭș rāmíni iel grosŭ, di-l tai cŭ cuítu.

[16. VI. 1937]

G'órgi Vizîrjánú, 57 de ani (S. IV)

(ALRT II, p. 219, r. 9–12)

928 GHIMPAȚI

jud. Vlașca; acum, în jud. Giurgiu

LÁPȚE BĂTÚT

Îl mŭlge și-l púne într-o ȝálă mare și-l țíne-ȝo zi ș-o ȝóapte, pínă să prínđe iel. Apáj d-acílea-l púne-m_putínéj șă ál ja la bătút, pínă íése úntu. Apáj ja úntu și rāmíne lăptili; și il púne și mănínca dîn iel.

[21.VI.1935]

Petráke Paraskívu, 65 ani (S. II)

(ALRT II, p. 303, r. 3–8)

5. Analiza materialului oferit de răspunsurile la Chestionarele MLR și de materialul dialectal obținut prin anchete lingvistice directe pentru ALR arată că pe teritoriul dacoromân există o destul de mare varietate a termenilor înregistrați pentru produsul lactat obținut prin fermentația laptelui crud / a laptelui crud amestecat cu lapte fiert / a laptelui fiert.

Răspunsurile la Chestionarele MLR și cele la întrebările din Chestionarele ALR I și II denotă adesea procedee ușor diferite de prelucrare a laptelui sau esențial diferite, fapt reflectat în precizările referitoare la modalitatea de obținere a ceea ce e desemnat prin *lapte acru*, *lapte prins*, *lapte covășit*, *lapte gros*, *lapte închegat*, *lapte searbăd*, *lapte bătut*, *sămăchișă*, *chișleag*, *iaurt* etc., pe teritoriul dacoromân, sau, la meglenoromâni *strî•l'átă*, *lăpti űcl'egát*, *láp̣te slap®*, *lăpti cățat*; la aromâni *lapte mărcat*⁴⁰, *lapte acru*, *puscîlJít*, *lapte gros di țarnă*⁴¹; la istroromâni *kísev láp̣te*⁴².

⁴⁰ În Fișa 2025, p. 1, în varianta *mărcat* (consemnată și de DDA s.v. *mîrcát*), cu același sens.

⁴¹ Termenul *đăp* (*đăru*, *đîrlu*), înregistrat de ALR I, are sensul 'zer', fapt confirmat de exemplele din DDA (s.v. *dzăr*): „dzărlu di dālă l-dăm la cîni (zerul din laptele bătut îl dăm la cîini)”, „ș' mărcatlu scoáte dzăr (și iaurtul face zer)”. Notăm aici și faptul că termenul *dālă*, ortografiat *thală* în Fișa 2025, p. 1 (vezi *supra*, citatul), este înregistrat de DDA (s.v. *dálă*) cu sensul de 'lapte bătut', rezultat în urma extragerii untului, iar termenul *străgl'átă* (vezi DDA s.v.), ce desemnează laptele coagulat din care nu a fost scos zerul, apare în Fișa 2025, p. 1, în forma *străȝiat*.

⁴² Ne referim aici la răspunsurile primite în punctele cartografice în care s-au efectuat anchetele pentru ALR în perioada interbelică.

Analiza datelor lingvistice oferite de ALR duce la identificarea a doi termeni specifici: *sămăchișă* (în zona centrală și nordică a Crișanei, în Oaș, Maramureș și nordul Transilvaniei, după ALR I), respectiv *chișleag* (în Bucovina de Nord, Moldova, Basarabia, nordul Dobrogei, cu unele prelungiri spre partea central-vestică a Transilvaniei, conform ALR I), în cazul laptelui acru de vacă. *Lapte acru* reprezintă una dintre denumirile cele mai generale și se înregistrează atât pentru laptele acru de vacă, cât și pentru laptele acru de oaie, având arii bine delimitate: una în nord-estul Crișanei, nord-vestul, zona de centru și de sud a Transilvaniei și o alta în estul Munteniei, vestul Dobrogei, și, în puncte izolate, în sudul Munteniei, Oltenia, Banat și în Apuseni, pentru laptele acru de vacă, conform ALR I (vezi harta 1), iar pentru laptele acru de oaie, în nordul Crișanei, Maramureș, nordul, centrul și sud-estul Transilvaniei, Moldova, Basarabia, nordul Dobrogei, conform ALR II (vezi harta 3).

Alți determinanți adjectivali ai lui *lapte* (*prins, închegat, gros, covăsit, ori apos, slab, subțire* etc.) descriu consistența produsului și sunt prezenți în arii mai restrânse ori în puncte cartografice izolate.

Lapte băut poate denota un alt procedeu de prelucrare/obținere (vezi *supra*, textul din 928 Ghimpați-GR), iar *laptele de puțină* ori *din foale* indică recipientul în care se păstrează.

Conform datelor din ALR II, termenul *iaurt* rămâne limitat la zona sud-estică a teritoriului dacoromân⁴³, unde apare în 4 puncte cartografice, însă procedeul de obținere a produsului lactat obținut din lapte fiert (cu sau fără covăseală adăugată) este cunoscut în majoritatea localităților din rețeaua ALR II, acesta fiind numit *lapte acru* în zona de nord a teritoriului dacoromân și (*lapte*) *covăsit* în Banat, Oltenia, sudul Transilvaniei, jumătatea de sud a Moldovei.

6. Corelând informațiile furnizate de documentele lingvistice interbelice produse în ancheta pentru realizarea *Atlasului lingvistic român*, respectiv ca răspunsuri la Chestionarele Muzeului Limbii Române, cu cercetările de teren derulate recent din perspectivă etnologică⁴⁴, am putut constata că, datorită fabricării industriale a iaurtului și publicității agresive ce se face prin diferite mijloace acestui produs, termenul s-a răspândit în mod accelerat în ultimele decenii, fiind cunoscut tuturor subiecților noștri, indiferent de regiune. În schimb, *lapte acru*, *lapte covăsit*, *lapte gros*, *lapte prins*, *chișleag*, *sămăchișă* își mențin o circulație regională și, în ariile în care fuseseră atestați în deceniul patru al secolului XX, au chiar tendința de a se restrânge la mediile pastorale sau la locuitorii vârstnici din spațiul rural care cunosc sau/și pun în practică ocazional tehnicile de preparare a acestor lactate. Exceptând localitățile din sud-estul României, majoritatea subiecților țărani interogați de noi continuă să perceapă *iaurtul* drept varianta neologică și urbană a *laptelui acru*, un produs similar, dar nu identic, așa cum face, de pildă, Lucreția Cotul din localitatea Șanț, județul Bistrița-Năsăud:

⁴³ Excepție face punctul 4 Ždrelo (Serbia) din ALR II, vezi harta 3.

⁴⁴ E vorba de cercetări etnologice de teren derulate într-o rețea de 120 de localități de pe teritoriul României și de la comunitățile istorice românești din afara granițelor actuale, în cadrul proiectului PN-III-P2-2.1-PED-2019-5092 *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate (FOODie)*, coordonat de prof. dr. Otilia Hedeșan și implementat de Universitatea de Vest din Timișoara în parteneriat cu Academia Română Filiala Cluj-Napoca, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

„La noi se face lapte de oi, adică ca un fel de iaurt la dumneavoastră, da' nu-i iaurt, că se face... Trebe să avem acreală de la vaci. Să vă spun cum se procedează? [...] Se mulg oile, caprele cu oile laolaltă. Și laptele se strecoară și se fierbe o oră și jumătate-n clocot. O oră și jumătate trebe să clocotească. După aceea se ia deoparte. Acreala aceea, care o avem de la vaci... Acreala de la vaci îi tot on fel de lapte acru, da' de vaci, nu de oi. Acea se opărește, se depune. După ce s-o opărit, se depune pe fundu berbinții, și laptele care... Când îi on pic mai rece, așa ca să suporti degetu... Când bagi degetu, să nu te frigă. Când îi așa, se toarnă piste acreala aceea, și acela-i lapte de oi, nq!⁴⁵”

O reluare a cercetărilor lingvistice de teren în rețeaua de puncte din anchetele ALR (NALR) ar aduce, desigur, o perspectivă mai nuanțată asupra sensurilor și distribuției geografice actuale a celor doi termeni, *iaurt* și *lapte acru*.

BIBLIOGRAFIE. ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

a) Surse

- ALR I = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*. Partea I. Material inedit pentru chestiunea [1067] *După ce s-a luat smântâna de pe laptele prins, ce rămâne?* din Chestionarul ALR I, aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.
- ALR II = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea II. Material inedit pentru chestiunile [5412] *lapte acru*; 5577 *Cum se prepară [laptele acru făcut din lapte fiert]?*; 5578. //covăseală//; *din ce se face covăseala?* din Chestionarul ALR II, aflat în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române.
- ALR II s.n. = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, redactor principal Ioan Pătruț, vol. II, București, Editura Academiei, 1956.
- ALRM II s.n. = Emil Petrovici, *Micul Atlas lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, redactor principal Ioan Pătruț, vol. I, București, Editura Academiei, 1956.
- ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbii Române–Otto Harrassowitz, 1943.
- Capidan 1932 = Capidan, Th., *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria națională, 1932.
- Capidan 1935 = Capidan, Th., *Meglenoromânii. III. Dicționar meglenoromân*, Bucarest, Cartea românească, 1935.
- CHEST. I–VIII = *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române. Chestionarul I–VIII*. [Sub redacția lui Sextil Pușcariu] Muzeul Limbii Române. (I. *Calul*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1922; II. *Casa*, Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1926; III. *Firul*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1929; IV. *Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1930; V. *Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, Cluj, Tiparul

⁴⁵ Inf. Lucreția Cotul (n. 1951), Șanț, jud. Bistrița-Năsăud, înregistrată de Cosmina Timocea-Mocanu, în 6 aprilie 2021. Textul a fost publicat, în transcriere simplificată, și în Cosmina Timocea-Mocanu, „Practici și tradiții alimentare în satul Șanț: documente etnologice și comentarii”, în *Transilvania*, 1–2 (2025), p. 76.

- Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1931; VI. *Stupăritul*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1933; VII. *Instrumente muzicale*, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1935; VIII. *Mâncări și băuturi*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1937).
- Chestionarul ALR I = Pop, Sever, *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, editori: Doina Grecu, I. Mărie, Rodica Orza, S. Vlad, coordonator: I. Mărie, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca–Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.
- Chestionarul ALR II = Petrovici, Emil, *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, editori: Doina Grecu, I. Mărie, Rodica Orza, S. Vlad, coordonator: I. Mărie, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca–Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- DDA = Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) générale et étymologique*, editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, București, Editura Academiei Române, 2013.
- DDI = Neiescu, Petru, *Dicționarul dialectului istroromân*, vol. III *L–Pința*², București, Editura Academiei Române, 2016.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după DA și DLR, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Fișa 2025 = Fișă tehnică pentru înscrierea/actualizarea datelor elementului „Tehnici tradiționale de preparare a iaurtului și funcții culturale asociate acestuia”, disponibil online la: <https://patrimoniul.ro/ro/patrimoniul-imaterial/articles/tehnici-traditionale-de-preparare-a-iaurtului-si-functii-culturale-asociate-acestui-1>.
- Pascu 1925 = Giorge Pascu, *Dictionnaire étimologique macédoroumain. I Les éléments latins et romans*, Iași, Cultura națională, 1925.

b) Referințe

- Cuibus, Lucian, Timocea-Mocanu, Cosmina, „Cercetări pluridisciplinare despre hrană în sprijinul dezvoltării comunităților rurale. GAR 2023–029: ADELIS”, în Ioan Sebastian Brumă, Diana Elena Creangă (coord), *Reziliență și sustenabilitate în sisteme rurale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, pp. 520–531.
- Timocea-Mocanu, Cosmina, „Practici și tradiții alimentare în satul Șanț: documente etnologice și comentarii”, în *Transilvania*, no. 1-2 (2025), pp. 72–82.
- Vlasin, Veronica Ana, „ALRT II – de la anchetă la redactare”, în *Dacoromania*, serie nouă, XXV, nr. 2, 2020, Cluj-Napoca, pp. 149–160.
- Vlasin, Veronica Ana, „ALRT II – tipologia textelor și importanța chestionarului ALR II în culegerea de texte”, în Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan-Mircea Farcaș (editori), *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2021, («La colonna infinita» 14), pp. 1117–1124.

MÂNCĂRURI DE CRĂCIUN ȘI ANUL NOU – PRACTICI RITUALE ȘI VALENȚE SIMBOLICE

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.08>

Christmas and New Year Dishes – Ritual Practices and Symbolic Meanings

The work highlights several significant aspects of traditional Romanian culture, ritual practices and foods during winter holidays, based on responses to questionnaires conducted by Ion Mușlea during the interwar period, found in the Folklore Archive of the Romanian Academy and rigorously transcribed by researcher Cosmina Timocea Mocanu, from the Romanian Academy Institute – Cluj-Napoca Branch.

We focus on those practices that relate to the culinary aspect of winter celebrations, as they largely reflect an ancient aspect of Romanian identity and culture, namely: the preparation of *colaci* – a traditional round shaped braided bagel type of bread (an aliment with strong ritual and symbolic connotations) and the arrangement and order of consumption of dishes on Christmas Eve.

Key-words: *ritual, culinary dimension, winter holidays, symbolic, questionnaire, traditional world, Ion Mușlea*

Modalitatea în care ființa umană își pregătește cele necesare alimentației cotidiene sau sărbătorești, ceremoniale, reprezintă un fapt de cultură, aflat în corelație cu aspecte sociale, economice specifice fiecărei zone geografice și fiecărei epoci din evoluția umanității. Așa cum opinează Ofelia Văduva, modul omului de a se hrăni este un „domeniu generos, incluzând practici și tehnici, simboluri și obiceiuri care, printr-o abordare adecvată, devin mărci culturale distincte”².

În societatea tradițională din spațiul românesc, țăranul care respecta normele morale și obiceiurile practicate de-a lungul veacurilor, „a transmis în timp un sistem alimentar adaptat resurselor locale, în care moștenirea experienței generațiilor anterioare (tehnici și metode de prelucrare, gusturi, comportamente) este mereu prezentă”³. Acest aspect se dovedește relevant, în mod deosebit, în cazul obiceiurilor care marchează momentele semnificative ale existenței noastre (naștere, nuntă, înmormântare) și al obiceiurilor pe care țăranii noștri le practicau la marile sărbători religioase, între care Crăciunul și Anul Nou ocupă un loc deosebit.

Un aspect vizând alimentația țăranilor români, care se cuvine menționat, se referă la dubla valență a acesteia: biologică și spirituală, căci, spune o vorbă, românul mănca „nu doar cu trupul, ci și cu sufletul”. Prin ceea ce făcea, prin practicarea ritualurilor – legate de sfera alimentarului –, oamenii din societatea tradițională încercau să se conecteze la sacralitate, să se afle în intimă coalescență cu divinitatea. Aceasta se întâmpla mai ales în contextul obiceiurilor populare, între care cele legate de sărbătorile de iarnă ocupă un loc deosebit prin valența lor simbolică și încărcătura

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

² Ofelia Văduva, *Pași spre sacru: din etnologia alimentației românești*, București, Editura Etnologică, 2011, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 7.

magică. Originea lor trebuie căutată în vremuri îndepărtate, în precreștinism, când, se știe, la solștițiul de iarnă, se sărbătorea nașterea unor zeități precum Mithra (*Sol Invictus* la persani, care a pătruns și la popoare antice europene), Dionysos și Osiris, Saturn (la romani, care îl celebrau în cadrul *Saturnaliilor*). După pătrunderea și răspândirea creștinismului, 25 decembrie a devenit data sărbătorii Nașterii lui Iisus Hristos. Durata sărbătorilor de iarnă a rămas aceeași, 12 zile, ele deschizându-se cu seara de Ajun a Crăciunului și terminându-se în ajunul Bobotezei, la mijloc fiind Anul Nou, moment al renovării timpului. Conform opiniei lui Ivan Evseev, „cele douăsprezece zile constituiau o perioadă de timp impur, periculos, deoarece se desființează granițele dintre lumea de aici și lumea de dincolo. Este timpul prielnic tuturor actelor de magie agrară, medicală, erotică și actelor divinatorii sau ofrandelor destinate cultului strămoșilor”⁴. Prin urmare, nu întâmplător, acest ciclu de douăsprezece zile „este cel mai important ciclu sărbătoresc popular tradițional, cel mai bogat și colorat prilej de manifestări folclorice”⁵.

Practici rituale specifice perioadei menționate și-au păstrat de-a lungul timpului amprenta mitico-simbolică. Răspunsurile la anchete folclorice realizate în perioada interbelică de Ion Mușlea, prin metoda indirectă, transcrise cu acribie de Cosmina Timoce-Mocanu, păstrate în Arhiva de Folklor a Academiei Române, sunt relevante în acest sens. Obiceiuri și secvențe ritualice păstrate și transmise din generație în generație, în satele românești tradiționale, fără ca țăranul să își pună întrebarea de ce trebuie să facă ceva într-un anumit mod, evidențiază nu doar respectarea normelor cutumiare, ci și o ancorare în gândirea mitică, o puternică legătură cu moșii și strămoșii. De asemenea, obiectele rituale și tot ceea ce este legat de hrană, de alimentație, ne oferă o imagine asupra modului în care membrii unei colectivități (tradiționale) acordă importanță și valoare unui întreg sistem existențial.

Aspectele care vizează dimensiunea culinară în cadrul sărbătorilor de iarnă – pentru că la acestea facem referire – reflectă, în bună măsură, un specific identitar și cultural al românilor. Așa cum observăm din răspunsurile la *Chestionarul I (Calendarul poporului pe lunile ianuarie-februarie)*, *Chestionarul VII: Calendarul poporului pe lunile octombrie-decembrie* și la *Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, *Chestionarul: Crăciunul și Anul Nou*, oferite lui Ion Mușlea, în mod indirect, în perioada interbelică, de respondenți din diverse zone ale țării (Făgăraș, Dolj, Sibiu, Turda, Cluj, Sălaj, Alba, Timiș, Hunedoara, Argeș, Vlaşca – fost județ în vremea Regatului României, cu reședința la Giurgiu), inclusiv din localități aflate astăzi în afara spațiului românesc (Cetatea Albă în Ucraina, Ciutulești în Raionul Florești din Republica Moldova, Jorjinița în Raionul Soroca din Republica Moldova), referințele culinare (ingrediente necesare preparării unor alimente cu un puternic simbolism, cum este colacul și alimente considerate a avea proprietăți magice sau curative) primesc un loc deosebit în imaginarul popular.

Primul dintre alimentele importante în cadrul sărbătorilor de iarnă este colacul, „derivat” al pâinii, cu o conotație puternic rituală, „rezultantă a simbolismului accentuat, înglobat în produsul modelat și ornamentat după sensuri îmbogățite sau sărăcite pe parcurs, dar cantonate în aceeași axiologie pozitivă a pâinii”⁶.

⁴ Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 115.

⁵ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999, p. 45.

⁶ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru: din etnologia alimentației românești*, București, Editura Etnologică, 2011, p. 70.

Răspunsurile formulate cu acuratețe de informatori (intelectuali din lumea satelor: învățători, preoți și tineri care atunci se aflau în procesul educativ: studenți – dintre care unul la Teologie – și mai mulți elevi), într-o limbă clară, presărată pe alocuri, cum este, de altfel, firesc, cu termeni regionali, ne ajută să constatăm că un aliment „metaforă”, cum poate fi considerat colacul, este întrebuințat în aproape toate obiceiurile ce se desfășoară din Ajunul Crăciunului până la Anul Nou (inclusiv). De pe masa pregătită pentru Ajunul Crăciunului, „colacii mari împlețiți cu patru cire (fire)” erau nelipsiți în casele gospodarilor din Ciutulești-Soroca, iar în Sălăjeni – Sălaj, în noaptea Crăciunului se punea pe masă „un colac mare de grâu curat alb”, motivația fiind de natură magică, imaginarul arhaic colectiv atribuind acestui aliment virtuți apotropaice, întrucât colacul ar fi salvat un copil de dracul care voia să îl fure:

„demult umblau dracii și unul a vrut să fure un copil. Dracul i-a pus omului 10 întrebări la care n-a știut să răspundă. A răspuns colacul la toate. A întrebat Dracul: – Ce-i una bună?/Colacul a răspuns:/ – O fântână bună în ocol./ – Ce-s două bune?/ – Cele două mâini ale omului./ – Ce-s patru bune?/ – Roțile carului./ – Ce-s cinci bune?/ – Cinci degete./ – Ce-s șase bune?/ – Șase boi la car care merg după mireasă./ Atunci Dracul a crăpat de ciudă, așa că a scăpat copilul”⁷.

De asemenea, colacul poate semnifica ideea înnoirii, a pășirii într-un alt interval temporal, într-o nouă nouă ordine existențială, marcată de comuniunea cu divinitatea.

În ziua dinaintea Ajunului femeile prepară colacii pentru colindători, care „se fac din aluatul de pâine, unii mai mici, iar alții mai mari, după cum vor fi și colindătorii. Aceștia se fac împlețiți în formă de covrigei și se coc pe vatra cuptorului de pâine”⁸. Micii colindători („copii până la 10-12 ani”⁹) erau răsplătiți, pe lângă colăcei, cu „mere mici sau turte”¹⁰, oferirea darurilor având, cum opinează Petru Caraman, „scopuri magice”, „caracter de vrajă”¹¹, pentru că unui gest cu valoare augurală i se răspundea cu altul. De fapt, darurile alimentare împărțite colindătorilor, „menite să medieze raporturile cu divinitatea, sunt o reflectare a dorinței perpetue a omului de a comunica cu forțele supreme (...)”¹².

Activitatea rituală desfășurată de Crăciun, pentru pregătirea colacilor, relevă un cod simbolic și religios. Potrivit relatării făcute în 1941 de un învățător din Cozia – Hunedoara, gospodinele pregăteau trei colaci mari, care primeau nume: Al lui Dumnezeu, Al lui Sf. Petru și Al gazdei. Numirea face parte din „semantismul” unui anumit comportament ce se impune față de acest aliment pe care mentalul colectiv îl investește cu o forță benefică deosebită. Cei trei colaci, dintre care doi sunt ofrandă pentru forțele celeste, refac simbolul trinității, țăranul imaginând divinitatea coborâtore în imanență stând cu el la masă. Pregătirea acestor colaci presupune nu

⁷ Ms. AFAR 1227 – eleva Florica Tăutu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Sălăjeni-Sălaj, 1948, pp. 1–3.

⁸ Ms. AFAR 1088: eleva Eliza Resteașanu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Coasta-Cluj, 1948, pp. 6–11.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983, p. 371.

¹² Ofeția Văduva, *Pași spre sacru: din etnologia alimentației românești*, București, Editura Etnologică, 2011, p. 121.

doar efort, ci și migală, în raport cu importanța/destinația fiecăruia. Astfel, colacul lui Dumnezeu este cel mai frumos și cel mai mare, se face primul și este „împletit în trei, punându-i-se de jur împrejur o bertelie de aluat. Apoi se face o palmă (o mână) de aluat cu 5 degete și se pune deasupra de colac. Aceasta este mâna lui Dumnezeu. Se lipește bine de colac și se bagă la cuptor. Pe colac va rămâne vizibilă mâna lui Dumnezeu”¹³. „Mâna lui Dumnezeu” reprezintă, ca în întreg spațiul creștin, „simbolul puterii divine supreme”¹⁴.

Al doilea colac, al Sfântului Petru, este împletit în două și cu o cruce modelată din aluat deasupra. Mai mare este colacul gazdei, „cu forme obișnuite”. În afară de aceștia, gospodina face și un colac – dar pentru colindători, „găurit la mijloc”. Ordinea scoaterii din cuptor este aceeași ca a preparării lor, însoțită de gestul ritualic – religios, obligatoriu, al semnelor crucii făcut cu degetele și care marchează captarea bunăvoinței forțelor supreme, care, conform credinței populare, vor asigura protecția și armonia în întreaga dimensiune existențială. Aceasta se confirmă și prin practicile magice complementare, de promovare a rodirii pomilor, a sănătății animalelor. De aceea, în timp ce frământă, gazda merge „cu mâinile încărcate de aluat la pomi și se prinde cu mâinile de ei, scuturându-i și zicând: «Doamne ajută/ Cum sunt mâinile de încărcate/ Așa să fie cleoabele de aplecate!» În felul acesta se crede că pomii vor fi încărcăți de poame, la toamnă”¹⁵. După procesul coacerii, din colacul lui Dumnezeu se iau „câteva firmituri” ce se pun „în troaca de târâte a vitelor”, pentru a le feri de rău și se dau și păsărilor din curte. Țăranii credeau că, printr-un transfer magic, vietățile care le asigurau o sursă de hrană nu vor muri și vor fi protejate „de boli și de orice rău”.

Virtuțile magice sunt evidente și pentru colacul pregătit la Anul Nou, numit Crăciunița și care se împletește „în mai multe bucăți”. Vasul destinat frământării lui „se pune pe fân, care se dă apoi la vite în ziua de Anul Nou”. Acest gest reprezenta pentru mentalul colectiv tradițional un fel de asigurare că „vitele vor fi sănătoase tot anul care vine și vor fi spornice”¹⁶. Toate aceste secvențe ritualice încărcate de magie nu fac decât să potențeze virtuțile unui aliment, simbol al fertilității, al solarității, un aliment, totodată dar și ofrandă.

Din bogata simbolică a colacului nu o putem omite pe aceea care derivă din practicarea unui obicei, în a treia zi de Crăciun. Unul dintre repondenți, o elevă din Coasta, Cluj, într-un *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, în 1948 relatează următoarele: „În casele unde sunt fete mari, cari joacă în horă – joc –, se face pentru fiecare un colac din aluatul cel bun, împletit f. frumos și decorat cu diferite floricele făcute din aluat. Acest colac se duce a treia zi de Crăciun la horă, unde se face o masă comună – toate fetele și toți feciorii. Feciorii duc beaură și muzică”¹⁷. Colacul, pregătit pentru masa comună a tinerilor din sat, așa cum observăm din relatare, are o ornamentație simplă, dar care denotă puritate și delicatețe, asemenea

¹³ Ms. AFAR 1090: învățător Emilian Tetileanu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Cozia – Hunedoara, 1941, pp. 1–5.

¹⁴ Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 282.

¹⁵ Ms. AFAR 1090: învățător Emilian Tetileanu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Cozia – Hunedoara, 1941, pp. 1–5.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Ms. AFAR 1088: eleva Eliza Resteșanu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Coasta-Cluj, 1948, pp. 6–11.

agentului ritual: tână ajunsă la vârsta căsătoriei. Masa comună, masă de sărbătoare, are o evidentă dimensiune socială, devenind un bun prilej pentru (re)confirmarea relațiilor interumane și relevarea solidarității, în spirit tradițional, în cel mai favorabil context: cel al renovării timpului și al revitalizării forțelor cosmice.

Alimentația, cu o profundă conotație rituală, pe lângă colac include bucate diverse, specifice unui spațiu mai restrâns sau, dimpotrivă, unei regiuni și chiar arealului românesc. Prepararea bucatelor specifice ciclului sărbătoresc la care ne referim, așezarea și ordinea consumării lor reflectă un model cultural, un *modus vivendi*. Considerăm că un loc semnificativ îl dețin interdicțiile alimentare (postul), acestea realizând trecerea din sfera profanului, a cotidianului în cea a sacralului, a sărbătorescului. Așa cum consideră Ofelia Văduva, „postul poate fi apreciat ca un factor ordonator al existenței umane (...)”¹⁸, ca un factor purificator necesar intimei coalescențe cu divinitatea.

Este știut că seara de Ajun a Crăciunului reprezintă finalul unei perioade de post de șase săptămâni și este marcată de o masă rituală, la care participă toți membrii familiei. În marea majoritate a satelor românești, bucatele erau consumate după ce, la familiile de creștini, venea preotul și „blagoslovea” masa. În Ciutulești – Soroca, pe masă se puneau două perechi de colaci, grâu fiert (colivă), „răsol (răcitură de pește sărat)” și o sticlă cu vin. Un gest ritualic care putea fi întâlnit în mai multe zone, inclusiv în Bucovina de Nord¹⁹, este cel al aruncării unei linguri de grâu fiert spre podul casei, în timp ce gospodarul spunea: «Să deie Dumnezeu să rodească grâul și să ajungă mare până la pod!»²⁰. Acest aliment depășește sfera nutriționalului, simbolizând renașterea. O explicație privind consumul grâului în Ajunul Crăciunului o întâlnim la Elena Niculiță-Voronca, în *Datinele și credințele poporului român*: „De ajun, de aceea se mănâncă întâi grâu, pentru că, Domnul Hristos, când s-a născut a dat Dumnezeu și a ieșit grâu pe lume și în toate părțile pe unde mergea Domnul Hristos se făcea grâu”²¹.

În Ajunul Crăciunului, comportamentul membrilor familiei și bucatele care se consumau au caracter ceremonial. Paleta bogată a mâncărurilor într-un context al sărbătorescului religios, când atenția se îndreaptă către captarea forțelor benefice, după o perioadă de constrângeri, de renunțări asumate, probează un imaginar culinar destul de bogat și implicarea deosebită a femeii din mediul rural tradițional în buna desfășurare a actului alimentar, prin care ea asigură tot ce este necesar în vederea pășirii în condiții favorabile într-o altă perioadă, cea sacră a sărbătorilor. Astfel, julfă (despre a cărei preparare o repondentă oferă detalii: „Julfă se face așa: se pisează bine sămânța de cânepă, se freacă apoi bine cu apă caldă; apa aceasta se face ca un lapte care se pune pe foc la fiert; se ridică deasupra o spumă groasă care se ia cu lingura și

¹⁸ Ofelia Văduva, *Pași spre sacru: din etnologia alimentației românești*, București, Editura Etnologică, 2011, p. 94.

¹⁹ În Bucovina de Nord, gospodarul arunca în dimineața zilei de Crăciun un pumn de grâu fiert spre pod, iar copiii stăteau cu mâinile întinse să îl prindă. Cf. Nicolae Cojocaru, *Istoria tradițiilor și obiceiurilor la români*, vol. II, București, Editura Etnologică, 2012, p. 54.

²⁰ Ms. AFAR 591: student Ionel V. Zghibartă, *Răspuns la Chestionarul VII: Calendarul poporului pe lunile octombrie-decembrie*, Ciutulești – Soroca, 1934, pp. 10–11.

²¹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, Ediție îngrijită de Victor Durnea, Studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 111.

se pune într-un vas, deoparte. Amestecată cu zahăr, după plăcere, căpătăm *julfa*²²), turtele, turtele cu julfă sau nucă pisată și îndulcită cu miere „curetiul cu păpuși” (varza umplută), „păpușile de curetiu” (sărmașulele umplute cu „păsat” – „porumb alb măcinat mai mare decât făina, cam de mărimea boabelor de orez”²³), coliva, prunele uscate, ciorba cu sămânță de cânepă²⁴ sunt bucate tradiționale, roade ale fertilității pământului, care nu au doar valoare socială, ci și culturală.

O secvență rituală care se înscrie semantismului bogat al acestui moment cu un puternic coeficient magic și care ne atrage atenția este acela al așezării pe masă a nouă feluri de bucate, în Șopot-Dolj. Număr „magico-sacral”, cu valoare rituală în mituri și misterele din Eleusis, „se regăsește în toate formele folclorului românesc”²⁵. Pertinent, Ivan Evseev consideră că „vechiul calendar autohton avea drept multiplu *nouă*”²⁶. Ne putem explica de ce în localitatea menționată a fost creat un astfel de ritual al punerii pe masă și al consumării a nouă feluri de mâncăruri. Potrivit mențiunii făcute de informatoare, „acest obicei este păstrat din tată în fiu, având credința că, de vor avea nouă feluri de bucate în acea zi pe masă, anul ce vine va fi un an îmbelșugat pentru acea familie”²⁷. Prin urmare, așa cum în Bucovina huțului prepară pentru masa din Ajunul Crăciunului douăsprezece feluri de mâncare, corespunzătoare celor douăsprezece luni ale anului, la fel pentru comunitatea din Șopot-Dolj cele nouă feluri de bucate sugerau perioada de mișcare ciclică, spațio-temporală, a universului.

Privind în ansamblu răspunsurile informatorilor din chestionarele lui Ion Mușlea, de acum mai bine de jumătate de veac, observăm că, pentru omul lumii tradiționale românești, actul alimentar se află într-o puternică legătură cu scenariul ritual, dobândind valențe simbolice.

BIBLIOGRAFIE

- Caraman, Petru, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, București, Editura Minerva, 1983.
- Cojocaru, Nicolae, *Istoria tradițiilor și obiceiurilor la români*, vol. II, București, Editura Etnologică, 2012.
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
- Niculiță-Voronca, Elena, *Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Pop, Mihai, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Editura Univers, 1999.
- Văduva, Ofelia, *Pași spre sacru: din etnologia alimentației românești*, București, Editura Etnologică, 2011.

²² Ms. AFAR 1091, învățător Ioan Donisă, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Orbic-Neamț, 1941, pp. 1–3.

²³ Ms. AFAR 1230: eleva Viorica Potra, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Bologa-Cluj, 1948, pp. 2–4.

²⁴ Acest fel de mâncare se gătește în Șopot-Dolj, se numește „lapte de bou” și se consumă numai în Ajunul Crăciunului. Cf. Ms. AFAR 1089: învățătoare Domnica N. Petrescu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Șopot-Dolj, 1941, pp. 1-3.

²⁵ Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 317.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Ms. AFAR 1089: învățătoare Domnica N. Petrescu, *Răspuns la Chestionarul XIV: Crăciunul. Credințe, obiceiuri, povestiri*, Șopot-Dolj, 1941, pp. 1–3.

INTERVIUL – METODĂ DE INVESTIGARE ETNOLINGVISTICĂ A PATRIMONIULUI ALIMENTAR

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.09>

The Interview – A Method for the Ethnolinguistic Investigation of Food Heritage

This paper examines the interview as a methodological tool for the ethnolinguistic investigation of regional food heritage, with particular attention to the ways in which linguistic practices reflect and construct cultural knowledge. Drawing on Dell Hymes's framework of the *ethnography of speaking*, the study approaches the interview not merely as a means of eliciting information, but as a situated communicative event shaped by social norms, cultural values, and interactional conventions. Within this perspective, discourse is analyzed in relation to the broader social and cultural structures that condition its production and interpretation. The interview provides access to speakers' knowledge of traditional food practices, while simultaneously revealing the communicative strategies through which such knowledge is articulated, negotiated and transmitted. By focusing on naturally occurring patterns of speech, the study highlights the dynamic relationship between language, culture and social interaction. In order to analyze the general mechanisms of this type of communication, the paper provides as a case study an interview on traditional food practices, conducted by the author within the project *Digitalization of Cultural Food Heritage. The Bacău Region – eCULTFOOD*.

Key-words: interview, ethnolinguistics, ethnography of speaking, traditional food practices

1. Interviuul ca metodă a etnolingvisticii

În condițiile în care etnolingvistica este disciplina care se ocupă de „studiul varietății și variației limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei comunități”², interviul etnolingvistic reprezintă una dintre metodele fundamentale de acces la vorbire ca practică culturală pusă în act. În spiritul conceptului lui Dell Hymes de „etnografie a comunicării”³, interviul nu reprezintă doar un mijloc de obținere a informațiilor, ci un eveniment comunicativ situat, modelat de norme sociale, valori culturale și convenții interacționale. Sensul nu este conținut exclusiv în mesaj, ci rezultă din interacțiunea dintre vorbitori, din tipul lor de relație lor și din cadrul cultural în care are loc comunicarea.

Interviuul, având ca subiect cunoașterea legată de alimentația tradițională, realizat de un cercetător cu o gospodină recunoscută în comunitate pentru calitățile de bucătăreasă întrunește condițiile unei comunicări naturale care oferă acces la memorie, emoție și valori. Deși are o structură generală gândită dinainte, un astfel de

¹ Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.

² Eugen Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura Știința, 1994, p. 133.

³ D. H. Hymes, „The ethnography of speaking”, in T. Gladwin & W. Sturtevant (Eds.), *Anthropology and Human Behavior*, Washington, DC: Anthropological Society of Washington, 1962, p. 13.

interviu aspiră să aproximeze conversația obișnuită pentru a reflecta limbajul natural, dezvăluind cadrele cognitive și culturale ale interlocutorilor (Savin, 2021: 152).

2. Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar al județului Bacău

Această lucrare își propune să ofere un exemplu de interviu de tip etnolingvistic având ca subiect alimentația tradițională realizat în cadrul proiectului *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD*⁴, care și-a propus să facă vizibilă moștenirea alimentară, prin preservarea sub formă cartografică și informatizată a unui corpus reprezentativ de documente audiovizuale, produse în cercetări de teren efectuate cu subiecți de generații diferite din județul Bacău. Rezultatul acestui demers a fost crearea unei baze de date complexe, care cuprinde rețete culinare tradiționale colectate din 34 de localități din județul Bacău (<http://ecultfood.ub.ro>).

Ghidul de interviu a avut ca scop generarea de cunoaștere privitoare la felurile de mâncare considerate tradiționale. Documentarea legată de patrimoniul alimentar tradițional românesc a avut la bază lucrarea lui Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*⁵, repertoriul inclus în capitolul „Alimentație tradițională” realizat de Narcisa Alexandra Știucă⁶, categoriile delimitate în *Atlasul etnografic român*, vol. III, *Tehnica populară. Alimentația* precum și elementele înregistrate în *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. al IV-lea, secțiunea F. Bucătărie, mâncăruri, băuturi, alimente, coloniale.

Ancheta de teren a combinat interviul cu observația participativă, luând în considerație multisenzorialitatea experienței de cercetare de tipul lecției de gătit. Cercetarea a avut în vedere vizita în casa unei gospodine care a fost de acord cu înregistrarea audio-video a unei situații firești de preparare a unui fel de mâncare, prilej de a povesti și despre alte preparate învățate din familie. Echipa de cercetare a fost alcătuită, de cele mai multe ori, din două persoane, un lider de comunicare și un partener care oferea suport tehnic și intervenea în conversație în funcție de context. Întâlnirea a fost organizată în teren de către un mediator, persoană din sat, cu autoritate, de obicei, cadru didactic, preoteasă, călugăriță, care, de cele mai multe ori, lua parte la situația de anchetă. Este vorba, așadar, atât de practici orale de partajare a rețetelor care sunt pregătite sub ochiul cercetătorului, cât și de practici orale de partajare a rețetelor din memorie. Actul preparării, atingerea, mirosul și gustul mâncării au redimensionat actul comunicării sub aspectul tipurilor de cunoașteri transmise. Bucătăria, ca spațiu de realizare a interviului filmat, a fost nu numai locul

⁴ Proiectul PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390 *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD* a fost coordonat de către Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, director Petronela Savin, implementându-se în parteneriat cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și Asociația Culturală „Artă-Tradiții-Patrimoniu fără Frontiere” din Bacău. S-a desfășurat în perioada 1.10.2016–30.10.2018, fiind finanțat de către Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI).

⁵Narcisa Alexandra Știucă, „Alimentație tradițională”, în Ispas, Sabina (ed.), *Patrimoniul cultural imaterial din România*, Repertoriul 1, București, Institutul de Memorie Culturală, 2009, pp. 131–145.

⁶ Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, prefată de Radu Anton Roman, studiu introductiv și bibliografie de Maria Rafailă, postfață de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, 2000.

firesc în care s-a pus în act practica culinară, ci și spațiul care a permis relaxarea și adoptarea unui comportament natural, specific unei activități uzuale.

3. Interviu cu Maria Budău din satul Galbeni (comuna Nicolae Bălcescu, județul Bacău, România), realizat de cercetătoarea Petronela Savin, pe 21 ianuarie 2017, cu prilejul unei întâlniri facilitate de Petronela Condreț, învățătoare în satul Galbeni, care a participat și la interviu.

Maria Budău, interlocutoarea noastră, este născută în anul 1950, este casnică, a făcut opt clase și locuiește în satul Galbeni din comuna Nicolae Bălcescu, sat situat la aproximativ 15 km de Bacău, pe malul drept al Siretului, la confluența cu râul Bistrița. Locuitorii satului sunt în cea mai mare parte ceangăi de religie romano-catolică. Cei mai în vârstă dintre aceștia sunt bilingvi, vorbind alături de română un grai matern de origine maghiară. Consecința bilingvismului este nesiguranța în folosirea formelor neaccentuale ale pronumelui și în realizarea acordului de gen și număr, elemente prezente și în graiul Mariei Budău pe care am ajuns să o interviuăm pe 21 ianuarie 2017, cu ajutorul învățătoarei Petronela Condreț. Aceasta a ales-o drept interlocutor pentru această cercetare pentru dezinvoltura în comunicare și pentru cunoștințele din domeniul bucătăriei, recunoscute de comunitate. Interviuul pe care îl prezentăm s-a petrecut în bucătăria Mariei Budău, o anexă la casă, alcătuită din două camere, una de dormit și una în care se pregătește mâncarea, având comună soba care servește ambele camere.

Întrucât Maria Budău a fost rugată să ne gătească o mâncare specifică satului Galbeni, aceasta a ales sarmalele cu păsat, motivând că ortodocșii nu fac sarmalele așa. Am ajuns la casa gospodinei pe la ora zece dimineața, iar aceasta invitase să o ajute la sarmale pe nora și pe nepoata sa, ambele purtând numele de Andreea.

Dialogurile transcrise mai jos urmăresc două etape ale întâlnirii, prima etapă este cea a conversației cu Maria Budău în timp ce pregătea sarmalele alături de cele două ajutoare, iar a doua etapă este reprezentată de un dialog structurat cu privire la felurile de mâncare de peste an, realizat în timp ce așteptam să fiarbă sarmalele. Pentru ușurarea lecturii interviului, am ales să prezentăm pe scurt acțiunile întreprinse de Maria Budău pentru pregătirea sarmalelor și să reproducem întocmai discursul său despre diferitele mâncăruri pe care știe să le facă.

❖ [Maria Budău se apucă de cernut păsatul pentru sarmale. Păsatul e o făină de porumb măcinată mare care se folosește ca liant-bază pentru tocăturile din carne. Cernutul păsatului se face pentru a separa făina măcinată mai mărunț de cea măcinată mare care trebuie păstrată pentru sarmale. În timpul cernutului, Maria Budău ne răspunde la întrebări legate de preparatele în care se pune păsat.]

Cum se cheamă mâncarea pe care o s-o facem astăzi?

Astăzi facem niște sarmăluțe din păsat.

Sarmăluțe din păsat... Și ce faceți acuma?

Acuma cern păsatul.

Doamna vrea să știe ce e ăla păsat...

Acuma păsatul e făcută din porumb... la moară...

Și de ce îl cerneți?

De încă ea are și făină... din care se face mămliguță...

Mai puneți păsat și-n altceva, în altă mâncare?

Mai facem lapte... pentru copii... Ți, da' ce de bun! Cu ăsta am crescut copiii. Zece copii. Când fierbe laptele... am pus la fiert laptele, pun și păsatul, atâta îl învârt cu sare, zahăr și atâta îl învârt până când se moaie exact ca mămăliga... și pe urmă le scot în..., cu lingura... ție, ție, ție, la toată gașca.

Și cum se cheamă mâncarea asta?

Lapte făcut din păsat.

Și la chișcă puneți cumva?

Da... tot la fel, și la chișcă punem tot la fel. Chișca se face tot la fel, din plămânul porcului, din ceapă, o bucățică de carne dat prin mașină și de-acolo, [...], și, pe urmă, punim oleacă la muiet într-oleacă de ulei, jumătate din ceapă și jumătate din morcov, și-l amestecăm, piper, boia, contimente în toate, sare și chișca a ieșit.

Și de fapt puneți păsatul în loc de orez sau cum?

Orez separat facem la chișcă. Aici băgăm o mână de orez, să deie un gust mai bun..., că dor na...

Deci și cu orez și cu păsat. Înainte, pe vremuri, se făcea numai cu păsat?

Da, da... atuncea, bătrânii acum vreo optzeci de ani... bunică-mea așa l-am găsit-o, nu mai știa de orez, ei făceau cârnați⁷ din carne... și din păsat, atâta tot. [...]

Nu știam la câte lucruri folosește păsatul... Și este o moară aici-șă care macină așa mare?

Da, chiar fecioru meu o făcut.

❖ [A doua etapă a pregătirii păsatului este spălarea acestuia. Maria Budău spală păsatul în mai multe ape, învârtindu-l cu mâna în ligheanul cu apă caldă și apoi scurge apa împreună cu resturile de coajă de porumb care plutesc deasupra.]

Spălați păsatul... De ce-l spălați?

Fiică mai are... din ea iesi... să spun așa... mizeria ceea care el are alb, coaja ceea a porumbului i s-a băgat în tot aicea... da' aicea, la făină, nu mai are că s-a băgat în partea astalaltă, da' cu spălatu iese totu... și pe urmă începem...

Dar asta-i apă caldă ce puneți?

Da... apă caldă... Apă caldă punem. Să mi se umfle un pic, când începe să fiarbă, atuncea nu se sfarmă. Nu iese din frunză.

❖ [În timp ce Maria Budău spală păsatul, cele două fete care o ajută, nepoata și nora, taie legumele pentru sarmale: ceapă, morcov, ardei, țelină, păstârnac, varză crudă, pătrunjel verde. Noi continuăm conversația despre alte preparate cotidiene.]

Dar faceți vara ardei umpluți tot așa cu...

Ardei, da' cum să nu! Facem ardei umpluți. Faceam un rând de ardei umpluți, punim un rând de sărmăluțe, iar facem... Dacă nu, alții fac altfel: într-o cană pui numa ardei, într-o cană pui numa sărmăluți. Ie, când pui pi masi, pui trei-patru sărmăluți și-un ardei. Da' eu m-am obișnuit, de undi iei ardei, iei și sarmalele.

Ziceați că atunci când aveți afară cuptorul făceați mălai. Cum făceați mălai?

Pitan, da... noi îi spunem pitan. Da, pitan sau ghițman.

E același lucru?

⁷ Din explicația care urmează, e clar că Maria Budău se referea la chișcă, dar pentru că folosește limba română doar în afara familiei, apare o anumită nesiguranță în privința unor cuvinte pe care le folosește mai rar.

Ghițmanu se face din lapte acru. Prima și prima dată se încălzește laptele acru, fierbinte; pe urmă se cerne făina cum am cernut-o acum. Se face o groapă în mijloc, se bagă laptele acru fierbinte și începe a-l amesteca [descrie cu mișcări circulare, cum se amestecă], până când se amestecă toată făina în ligheanu respectiv. Pe urmă, lăsăm o oră să să-ncingă cu laptele acru cu... îi amândoi, îl acoperim și-i lăsăm o oră. În timpul ăsta, ardem cuptioru. [...]. În ora asta, arde cuptioru că trebui, că mălaiu se face măcar de două degete... ghițmanu cela sau mălaiu, indiferent. Da', în ghițman, punim lapți acru, în mălai, nu. După ce o stat o oră, punim zahăr, punim vanilii, punim sarea și-l amestecăm iar din nou. Din care ungim tăvili și punim într-un lighean, băgăm un kilogram de făină albă, în care se puni apă caldă și sare... și ungim deasupra... După ce l-am uns deasupra, scoatem jaraticu, băgăm la cuptior, mai stă încă o oră. Și-atunci avem ghițmanu.

Trebuie să ne povestești și mălaiu. Sau cum îi ziceți dumneavoastră?

Pitan... pitan. [râde]. Noi, pe ungurește, zicem pitan! „ – Bunica ai făcut pitan... ăsta... sărmăluțe cu păsat? – Dacă veniți și m-ajutați, vă fac, dacă nu... n-am ce să vă fac... Eu singură... cât... doi dinți, de-acum la șaizeci și șapte de ani...”. Acuma ne vine rândul la mălai... pitan. [...]. Pitanul, tot la fel. Punem apa la clocotit, iar cernem făina în lighean, făina. Când clocotește apa, cu sfeclă de zahăr... Dacă punem sfecla de zahăr în apa clocotită, iese un pitan, de nu se poate! De acolo, iar facem o groapă în mijlocu făinii și turnăm cu totu, și apa, și sfecla de zahăr, făcute bucățele [...]. Mai lăsăm o oră să se înmoaie în apa ceea caldă și cu sfecla de zahăr [...]. Lăsăm o oră, după ce-am lăsat, tot la fel, facem focu în cuptior, îl încălzim, punem... Vedem ce gust o dat sfecla de zahăr. Ne convine ca să mai băgăm zahăr sau nu, punem sarea, un pic de lapte, nu mult, puțin, puțin, puțin de tot. Făina de grâu cernem și, ce ne iese pufu cela, îl amestecăm în mălai, ca să ne deie, să zic așa, moale și bun gust la malai. După ce am făcut treaba asta, aranjăm, punem în tăvi, ungem tăvile, iar facem încăleacă de făină albă, îl punem deasupra cu sare, băgăm la cuptior.

❖ [Conversația e întreruptă. Maria Budău se apucă de călirea legumelor pentru sarmale. În tigaia cu ulei se pune jumătate din cantitatea de legume, ceapă, ardei, morcov, varză crudă, dată prin răzătoare. În legumele care se călesc se adaugă puțină sare.]

Deci acum căliți jumătate din legume?

Da. La prăjală punim oleacă de sare ca să se-nmoaie mai repede.

Și ziceați că punem cam jumătate din cantitatea de legume.

Jumătate îl prăjim, jumătate îl punim neprăjit. Prăjala îl punim pe deasupra celui care nu-i prăjit ca să se moaie...

Și de ce prăjiți numai jumătate din ele?

Nu dăunează la stomag. Că dacă prăjim totu, îndată simți... că dacă are omu ulcer, are gastrită, are ceva, nu poa să-l mănânce, îi vine greață, una-alta... Da' așa...

Pătrunjelul se pune direct în umplutură?

Da, da. Nu... nu mai [călim], ca pătrunjelu să rămână verde în sarmale.

❖ [În timp ce legumele se călesc, continuăm conversația despre alte mâncăruri pe bază de legume.]

Și cum faceți mâncărica de roșii? Ziceați că faceți...

Mâncărica de roșii facem așa: punem ulei, punem sarea, o ceapă, tăiat roșii și verde și roșu, când îi toiu lor. Facim când avem în grădină că ceilalți is injectați...

[râde]. Și ne-apucăm. Am pus în ulei sarea cu [...] ceapa, lăsăm cam zece minute ca să se moaie ceapa, în timpul ăsta am tăiat roșiile cubuleț, am băgat în... unde am făcut noi treaba ceea... Gata... punem și-o căniță de apă ca să fiarbă, să fiarbă roșiile că-s tari, ce să facem... și lăsăm acolo câteva minute și-am văzut că s-o muiet și s-o fiert roșiile, băgăm un ou peste ea... Și mămăliguța caldă și ne-apucăm să mâncăm. Și vinetele tot la fel.

Numai că puneți vinete...

Vinetele tocănim, tot la fel, sare, ulei, ceapă, copt... Vinetele coacem. Îl curățăm, îl coacem, și când s-o făcut, ăsta, ceapa și cu sarea și ulei, băgăm în ea și tot un ou, și mămăligă caldă și: „Na copii, mâncați-!”

❖ [În acest moment al conversației Maria Budău scoate o lingură de jumări din borcan și o pune în tigaia cu legumele care se călesc.]

Ce puneți acum?

Acuma pun jumeri.

Jumeri? Și cum ați făcut jumerile?

Jumeri am făcut... Am avut de la porc slănină. O rămas de la burtă, de la șunca care e lăsată... Am tăiat bucățele, am pus într-un ceaun și am făcut din ea jumeri, din slăcina respectivă și am dat-o prin mașină. Jumeri am dat-o prin mașină, după ce am dat-o prin mașină, am lăsat să se răcească, [...] și-am bagat-o în călderușă și pun acuma... și-n mâncare și... unde trebui.

Și la ce mâncăruri puneți în afară de sarmale?

În afară de sarmale, dacă vreau să fac oleacă de fasole în tigaie, varză călită, și un ou peste ea și mănânci cu mămăligă caldă, di... di crăpi.

Și cum faceți fasole prăjită cu jumeri? Ne povestiți?

Bag jumeri, că în jumeri pun și oleacă de sare când..., bag jumerile, mi se moaie, după ce mi s-a muiet, bag... ăsta... fasolea. După ce am băgat fasolea, pun oleacă de bulion peste fasolea aceea. Fac iar pâine, mămăligă, ce e, și ne apucăm și stăm la masă.

Și mai spuneți că faceți cu jumeri și varză...

Varză călită. Vă povestesc... De exemplu, tai o ceapă, pun oleacă de apă să fiarbă, pun jumeri, după ce le-am pus jumeri, în timpul ăsta tocănesc varza călită, pusă oleacă în apă, că îi cam sărată... Și să putem mânca că dor degeaba fac dacă... Scot din apa ceea, îl bag peste jumeri și peste ceapa aceea, o lăs vreo câteva minute ca să se amestece și să se moaie ei împreună, văd că dacă mai are oleacă... dacă nu are untură, ceva, mai bag ulei. După ce mi s-a înfierbântat ulei, bag ulei peste și oleacă de piper... „Haideți copii la masă!”

❖ [Între timp, nepoata și nora pregătesc compoziția pentru sarmale. Peste păsat adăugă legumele crude, tăiate mărunt, morcov, varză, ceapă, țelină, pătrunjel verde, peste care întind toată prăjeala din legumele călite, apoi adăugă carnea tocată, amestec de porc cu vită, sare, piper, zahăr și cimbru dat prin sită. Maria Budău mai adăugă două linguri dintr-un bulion de ardei și roșii și trei linguri dintr-un bulion de morcovi cu roșii și verdețuri, ambele făcute de ea. Cu acest prilej, cerem rețetele de bulion.]

Acuma trebuie să ne povestiți cum ați făcut bulionul de ardei și roșii.

Punem așa: după cantitatea care îl avem de roșii și ardei. Dacă am o căldare de roșii și dacă am o căldare de ardei [...], pun la un loc, îl tai roșiile, îl tai ardeii, în ceaun bag oleacă de ulei, un pahar de ulei, pe care răstorn și ardeii și roșiile. Din zama

lor ce iese mi se face o pastă deasupra ca apa. Îl acoper un pic, lăs vreo câteva minute la foc mic, pun oleacă de sare, că sarea mai scoate oleacă de zeamă dintr-însa, iar îl acoper, fac focu mic și lăs să clocotească până când mi se moaie și împreună ei. După ce am văzut că s-au acomodat unu cu altu, se face cum e acuma. Mai rămâne vreo bucatăică, da' dor din ea e făcută. Lăs să mi se răcească, li bag la borcan, îl astup, și-oleacă de zahăr, și puțin zahăr. Fără zahăr nu poți să faci nimic.

Ne povestiți cum ați făcut bulionul cu morcovi?

Morcovul, tot la fel, ulei, oleacă de ardei, dat prin răzătoare morcovu, băgat pătrunjelu și lăsăm să călească în uleiu și sarea și zahăru... Când s-a muiet, lăsăm la răcit și băgăm în borcane... Gata.

❖ [Nora pregătește frunzele pentru învelitul sarmalelor. Taie de jur-împrejurul cotorului și scoate frunzele din căpățâna de varză murată.]

Dintr-o frunză cam câte sarmale trebuie să iasă?

Trei sărmăluțe tre să iese. Da, da, da... Care, dacă are frunza mai mare, tre să iese patru, dacă ai frunza așa, potrivită, tre să iese trei. Nu le facem cât pumnul! Sau dacă nu, facem un rând de aluat și un rând de sarmale... [râde]. Când scoatem afară, tăiem cu cuțitu. Ție una, ție una, și băgăm... Fiecare să mănânce cum vrea!

Faceți o mâncare cu zeamă de varză?

Cu zeamă de varză se face costiță. Zeama de varză, de exemplu, pun costița la fiert, ceapă, morcov, ardei, dacă am roșii, pun și roșii, dacă nu, pun bulion, indiferent. Le-am fiert, costița-i deja pusă la afumat, îl spăl frumos, aranjez, ca afumătura aceea să nu meargă așa... Le pun la fiert, după ce le-am pus la fiert, bag furculița în costiță, dacă costița s-a fiert, că putem [lăsa] să mai clocotească oleacă zama de varză. Pun zeama de varză, după gust, pun vreo patru-cinci cartoafe, tăiate în feliuțe și fierb în aia. Când am făcut, am văzut că cartofii s-au fiert, s-a amestecat și apa, s-a amestecat și zeama de varză, am văzut ce gust are, pun cimbru, oleacă de... ăsta... pătrunjel verde, ca să nu zică că nu-i cum trebui, și pun la răcit. Mămăligă, pâine, și: „Haideți toți la masă!”

Este pește pe-aici? Prindeți? Și ce pește este în lacul de aici?

Caras și belniță, somn.

Trebuie să ne povestiți cum faceți peștele.

Peștele, de prima dată, se curăță, se taie capul, se despică în două, scoatem mațele, mizeria cât are în ea, tăiem coada. Coada n-o băgăm, că coada-i cam periculos, totdeauna eu nu pun coada niciodată a peștelui, eu tai coada, n-am treabă cu ea, îți dau la mătă.

Dar de ce?

Acolo se află ceva... secretu peștelui e în coadă. Se împutește de la cap la coadă, și la coadă se oprește. Și am învățat treaba asta, și nu pun coada. După ce am curățat, am aranjat, pun oleacă de sare peste el. Până când curăț ceapa, tai bucățele, pun un rând de ceapă, pun peștele, iar un rând de ceapă, bulion, piper și oleacă de ulei, ardei. Dacă am ardei iute, bag un ardei iute, două-trei bucăți pe deasupra, și pun apă și începe să fiarbă.

Cum îi ziceți la mâncarea asta?

Pește cu ceapă.

Dar borș cu pește faceți?

Face fiică-mea, da', prima și prima dată, pune legumele, ceapă, morcov, ardei și pătrunjel. Ce mai bagă? Cam așa, depinde de pește, dacă face una-două sau face de

ăla mărunț, bagă mai puțin, dacă zice: „da cât mîncăm, o strachină două”, bagă mai puțin legume, dar totuși, jumate de ardei, jumătate de morcov, jumătate de... Mai are obiceiul că bagă o șuviță de cartof în borșu cela, că cartofu se fierbe de tot cu legumele și dă un gust foarte bun când bagă borșu. Pune sare, pune borșu, pune oleacă de... Gineru, moartea lui verdețurile. Indiferent vara, indiferent iarna, el tre să-și vadă deasupra borșului verdeață... Taie mărunț, mărunț, că și el e bucătar, și ea e bucătăriță. Da, aicea, la aviație. El e cu avioanele, zboară, au permisiuni, una-alta, da' ea-i la bucătărie. Da' el așa de repede taie... Zic: „– Măi Ionuț, nu-ți tai mîna? – Nu, mamă-soacră, taci din gură că fac io!”. Așa de mărunț și presează peste borșu cela. „– Hai să mîncînci! – Mie nu-mi trebuie, mulțumesc frumos, dacă-i făcut cartoful pai, io mîncînc din ăla...”. Asta e borșu cu pește.

❖ [Maria Budău se oprește din povestit pentru a pregăti fundul oalei în care se vor pune sarmalele. Pune un rînd de tulpini de cimbru și un strat de cotoare de varză murată, rămase de la frunzele pentru învelit, adaugă o lingură de untură și puțin ulei.]

Eu am mîncat din varza asta și trebuie să-mi ziceți cum ați făcut varza murată că este ușor și pipărată, e altfel...

Poate-i cam sărată, dar m-am gândit să nu mi se moaie, am băgat mai multă sare, da' acuma dacă mi s-a înghețat, gheața ceea acuma și cu apa mi-o scos și sarea... O făcut cum mai trebuie.

E foarte bun. Cum ați pus varza asta la murat?

Varza? Am pus în felu următor: am curățat varza, pe dedesuptul butoiului am băgat două știulete de porumb. De la porumb, am băgat rădăcinoase, de exemplu, mărar, cotor de mărar, întreg cu floare cu tăț, rădăcină... ceea cum aveți voi în grădină... țelină, cu frunze cu tăț, spălat, frumos aranjat. Am început să bag varza... Să nu uităm hreanul, și hrean. Am pus un rînd de varză, iar un rînd de țelină, un rînd de cotoare de mărar. Am pus sfeclă roșie, tăiată-n felii, între ele, iar varză, varză, tot la fel. Când am ajuns că mai trebuia încă-un rînd, am spălat hreanul, am tăiat în patru dacă-i mare, dacă nu, în două, și am pus peste varză. Când am pus-o peste varză, iar am pus varza. După ce am pus varza, iar cotoare de mărar, că m-a învățat preotu cu care am făcut la Vili. [...]. Am fost cu bucătaru adus din oraș și m-a învățat multe, foarte multe am învățat... Când am terminat, că mi s-o umplut butoiu, am pus iar cotoari, am pus țelina, am pus hreanu. Apa... Am umplut-o câtă apă îmi trebui în butoi, după ce mi s-a umplut varza și toati celi, scot apa afară, în alt lighean și știu ce cantitate de sare tre să bag... Dacă mi s-a pus două căldări sau trii căldări di apă, în butoi înainte de sari, știu ce cantitate de sare tre să bag în lighean și bag înapoi apa. Și de asta spun, că cantitatea de apă știu. Mi-a intrat trei căldări, două kilograme și o sută. Dacă văd că am pus două kilograme și o sută în apa respectivă și am gustat-o, am lăsat-o să se limpezească, că se mai lasă mizerie din sare, că asta este... Dacă văd că nu-mi place, îmi mai trebuie oleacă de sare, mai pun. Decît să mi se-nmoaie varza, mai bag încă trei-patru linguri. Două kilograme jumate, gata, atît. Când îl vîntur prima oară, am să văd ce are sarea cu varza, cât o luat varza, câtă sare mi-a rămas în apă. Dacă mai cere apa oleacă de sare, mai bag, dacă nu-mi cere, lăs o săptămână, dar în fiecare zi îl vîntur o dată, dacă nu seara, dimineața, dacă am uitat, merge noaptea, nu contează la mine. Într-o săptămână, după o săptămână, am văzut că mi s-a acomodat și sarea, mi s-a făcut și varza. Asta e tot secretu.

❖ [Învățătoarea Petronela Condreț și cele două fete se apucă de învelit sarmalele pentru oala mare. Între timp, ceaunul mic cu sarmale e gata și Maria Budău îl pregătește de pus la fiert: acoperă sarmalele cu cotoarele de varză murată, cuprinde sarmalele cu apă, acoperă totul cu o pungă de nailon peste care pune o farfurie. După ce pune sarmalele la fiert, profităm de ocazie și continuăm discuția în camera de dormit.]

Să știți că noi vă ostenim pentru că un povestitor mai bun eu n-am găsit...

Eu am dat silința să învăț. Pe unde mergeam, eu umblam și la nunți...

Ce mâncăruri se făceau la nunți?

Venea femeia și mă chema, în felu următor: „Poți să-mi vii de vineri sau de sâmbătă ca să mă ajuți?” „-Da!”. M-am dus și la preuți care cari spuneau prima liturghie, m-am dus și la nunți.

Ce mâncăruri făceați la nuntă?

La nuntă, de exemplu, prima și prima dată s-a făcut sarmăluțele, pe cari li băgam la cuptor. Da' erau femei, chiuiau și făceau câte și mai câte... În timpul ăsta, eu ardeam focu, până ei umpleau cănille cu sarmale. După ce o umplut cănille cu sarmale, îl puneam apa. Îmi aducea încoace, cu mașina, cu căruța, indiferent, nu conta.

Și la nunți tot sarmali cu păsat făceați?

Nu. La nuntă, cu orez.

Și ce mai faceți pentru nuntă?

Borș din carne de vită sau de porc.

Și cum faceți borșul pentru nuntă să fie cel mai bun borș, să-l aprecieze toată lumea?

Cel și cel mai bun borș pentru nuntă se face în felul următor: Se taie carnea, se bagă în apă, iese sângele, se spală de vreo trei ori, patru ori, până nu iese sânge din ea... Că, na dacă-i carne, atunci tăiat, de vită, mai are... Pe urmă, avem o oală de două sute de kilograme, pe deasupra acestui cazan băgăm un kilogram de ulei. Băgăm carnea, îl acoper cu capac, carnea aceea în ulei și-oleacă de sare. Vedem că iese abur, că nu se lipește din cauza uleiului de cazan, avem o lingură mare de lemn cu care începem să-nvârtim. [...] Am și de-ăla. Să pozați și lingura! Ca să știți cum se face. L-am descoperit, începem să-nvârtim. Atâta-l învârtim până uleiul cela se bagă în carne. După ce s-a băgat uleiul, am văzut că s-o acomodat și s-o muiet oleacă carnea cu sarea și cu uleiul, băgăm apă până la carnea respectivă care-l avem cantitate, o căldare, două, trei... De două sute de kilograme are cazanul care-l împrumutăm pentru nunți. Lăsăm carnea cu apa, fierbe, iese spuma din carni. Când o ieșit spuma ceea, punem mâna și luăm jos cu lingura cea mare. Îl punem separat, îl aranjăm, iar îl lăsăm să se mai clocotească. Dacă mai rămâne un pic de spumă, dor din carne o ieșit și se acomodează cu legumele. Dar grosul o luăm jos, spuma ceea, ca să ne deie gust bun carnea ce rămâne în ceaun. După ce-am făcut treaba asta punem o căldare de apă. Când am pus căldarea cea de apă, în timpul ăsta se taie ceapă, trei-patru străchini, un lighenaș, un lighenaș de ceapă, un lighenaș de ardei, morcov, pătrunjel, mărar, tot, tot, tot, ce ne trebui în borșul cela. Când am văzut că ni s-a scăzut apa, colocotește carnea, până când putem noi să fiarbă și roșiile, una alta, în apa ceea, băgăm peste. Dacă l-am băgat peste și am văzut că cum îi treaba, că nu ne-ajunge apa, că poate mai ia condimentele respective, mai băgăm o cană sau două. Nu mult, fiindcă apa o ia toată bunătatea din legume și carne. Gata, asta s-o făcut. Ne uităm, băgăm furculița, carnea s-a dus, putem mânca [...]. Dacă se ia jos de pe os, gata. Băgăm borșu. După ce am băgat borșu, băgăm și fideaua sau șpagheti, cari... După ce-am băgat șpaghetili cu

borșu, începe să clocotească. Borș băgăm două-trei căldări, că, dacă sunt la o nuntă două sute de persoane sau o sută cinzeci, li trebui borșu, dacă ceri mai mult, n-ai di unde să le dai. [...] După ce am făcut treaba asta, am băgat borșu, am băgat șpaghetili, una, alta... După ce s-au băgat toate astea, în timpul ăsta, avem o oală de tuci, un ceaun, băgăm un kilogram de ulei. După ce am văzut că s-o nferbântat oleacă uleiul, băgăm niște pastă de roșii. Lăsăm să clocotească în uleiul cela până când vedem că s-o muiat spaghetile în borș și-o clocotit și borșul. După ce s-a clocotit borșu și șpaghetili s-au înmuiet, în timpu ăsta s-a făcut și bulionul cu uleiul, scoatem din zeamă de borș, băgăm peste roșiile celea, care-au fost cu ulei, pasta ceea. Îl amestecăm bine, bine, bine... Atâta scoatem din oala ceea borș până vedem că s-a făcut, s-o muiet până e ca apa. Când s-a muiet, răsturnăm peste oala de două sute de kilograme. Pe urmă, numai ăl gustăm, dacă-i trebui sare, mai punem, dacă nu trebui sare, nu mai punem.

Am pățit eu la o nuntă că aicea, vecină, fosta poștăriță, o făcut nuntă la fiică-sa și am făcut borș așa cum v-am spus... O venit un vecin a doua zi: „Măi Cătălina, nu ți-o rămas două linguri de borș în fundul ceaunului? – De ce, măi Luca? – De asta, că și azi-noapte am visat ce borș am mâncat.” Da’ nu m-am dus?! Borșul s-a dus... ce-o fost pe deasupra câinii, o mai rămas vreo câteva bucăți de carne. Am amestecat și-am făcut un borș tot ca ăla.

L-ați mulțumit. Ia ziceți-ne și despre friptură!

Friptura. Se taie carnea în bucăți, se bagă într-un lighean, depinde de persoanele cât are. Acuma, dacă are cinzeci de perechi, pune o sută de bucăți, dacă are două sute, pune patru sute de bucăți, că la fiecare trebuie o bucățică ca să simtă că a fost la nuntă, că dă bani. Una, din care ne apucăm, după ce am tăiat, am amestecat carnea în lighean, băgăm condimentele.

Ce condimente puneți?

Băgăm usturoi, băgăm oleacă de piper, băgăm asta, cum se spune, legumele în care băgăm în borș la fiert... Avem în pungulițe, anume pentru friptură... Îl amestecăm, și sare. Stă cât timp mi se arde cuptioru, o oră. După ce mi s-o ars cuptioru, am văzut că iese scântei când dăm cu cociorba în cuptior și iese scântei, punim în tavă carnea. După ce am pus în tavă carnea, băgăm: un pahar de apă, un pahar de ulei și-un pahar de vin. Vinul îl ține moale, apa cu uleiul îl ține să nu se lipească de tavă. ăsta e secretu. Băgăm la cuptior, stă o oră. După o oră, îl învârtim pe partea cealaltă. ăsta se rumenește. Adunăm trei, patru femei. Eu le scot din cuptor, ele învârte. Cum învârte, așa le bagă înapoi, iar și iar, și când l-am pus toate cele înapoi, mai lăs încă o oră, și mi-a ieșit friptura.

Deci dumneavoastră sunteți, cum se numește, bucătăreasa satului...

Eu, cine mă cheamă, nu refuz.

Deci asta înseamnă că sunteți recunoscută pentru cât de pricepută sunteți.

Eu am făcut și duminică friptură, duminică. Și, nu vă spun, asta e friptura. După ce scoatem afară, îl băgăm într-o oală de cinci-zece kilograme, depinde și cât se mai retrage carnea, și zeama respectivă o turnăm peste ea... din tavă, care ne-o rămas. Și o ține cald până îl pune pe masă la fața omului. Lângă carnea aceea se face ori castraveți murați, ori gogoșari, ori varză dat pe rozătoare, oțăt, ulei și sare.

Și la nuntă coaceți, dați și copt... cozonaci?

Da... facem și cozonaci. Câți cozonaci am făcut! Am făcut: cinșpe-cinșpe-cinșpe și încă o dată cinșpe. Holu mare aveam numai de cozonaci, am holu unde stă fata, patru rânduri de cozonaci am făcut la o nuntă pentru un verișor de-al meu, la un băiet.

Ziceți-ne cum faceți un cuptor!

O porție de cozonaci. Băgăm cînșpe kilograme de făină, în cînșpe kilograme de făină băgăm, două kilograme jumate de zahăr, în care, încălzim laptele un pic și băgăm zahărul, îl amestecăm cu laptele. Lăsăm să se mai lese oleacă zahărul, iar amestecăm să se facă o pastă. În timpul ăsta, facem în mijloc o mică gaură în alea cînșpe kilograme. Facem drojdia: un pic de zahăr, drojdie și apă. Lăsăm să se coacă ea singură în mijlocu cozonacului. Când am văzut că s-o ridicat, noi, în perioada asta, am încălzit și laptele cu zahăr, am bătut și separat albușul de celălalt. Una face una, cealaltă face alta. Lapte acru, băgăm în alea cînșpe kilograme de făină, băgăm patru kilograme de lapte acru. Când am băgat unt, băgăm un pachet, îl punim la muiet, băgăm în lapte, zahăr, tot ca să fie acomodat toate celi. Când am adăugat toate ăstea, mai adăugăm niște untură, vreo cinci linguri de untură, punim la încălzit, se încălzește untura. Cât timp noi frământăm cozonacul, untura asta s-a răcit un pic, ca să nu se mai strângă. Una dă peste mîna celei care frământă cozonacul. Nici nu se lipește aluatul, se amestecă cu făina. Punem sare, tot, tot ce... Albușul nu se pune în cozonac, punem în nucă. În nucă se pune albușul de ou. După ce vedem că untura e caldă, și vedem că untură am băgat și cozonacu nu ne place cât îi de moale, și vedem că, dacă tragem cozonacu și nu-i bun, se rupe... atuncea cel mai și bun-bun cozonacu când se întinde... iar mai dăm o dată. Schimbăm femeia, că de-acum a obosit ea. Mai dă o tură bună la cozonac și lăsăm să crească. Și acuma, așteptăm, focu arde, ungem tăvile, băgăm cozonacu și crește până când... Da.

Păi acum am înțeles de ce sunteți așa meșteră și la organizare, și la gătire.

Da, nu vă spun, eu știam de la tata, mă ducea... Dacă eu eram cea mai mare la părinți, când tăia tata ceva: „Măi Maria, ține aici, măi Maria, trebui de tăiat aici, trebui de tranșat așa, trebuie de ridicat sus, legăm cu sfoara, legăm cu una, legăm cu celălalt, tragem sus ghițăul, punem de picior.” Eu eram...

Erați băiatul de ajutor...

E o vorbă: „Dacă știi, îl înveți și pe alții”. De exemplu, copiii, am băieții: „Mama, așa trebui, așa trebui!”. Nu tre să aduci pe nimeni, tu dac-ai știut și ai văzut că ce se face, cel mai bun, nu te știe nimeni, nu te... Și la porc, la fel: „Așa trebuie, mamă, așa trebui... prima dată capu, picioarele, pui porcu pe burtă, tai șunca, scoți una, scoți alta, aranjezi...”.

Povestiți-ne cum faceți porcul!

Prima dată sunt patru bărbați, trei, care bagă cuțitu în el... [râde], ca să nu cumva să fugă, că dacă fuge cu cuțitu, atuncea nu ajunge nimeni... [râde]

E adevărat că ei trebuie să ia o dușcă ca să fie...

Da, prima dată, rachiu, prima dată cinstim porcu cu un păhărel de rachiu. După ce l-am cinstit, ia oleacă de putere, coraj: „Hai să prindem!”, și, care de ureche, care de coadă, care de picior. Leagă cu funia, gata, au tăiat, au băgat cuțitu. Scoatem sângele, sângele punem la chișcă...

Da? Nu știam!

Da, punim la chișcă. Jumătate opărim, jumătate nu, din sânge... Da. Jumătate da, jumătate nu. Punim paie peste el, chibrit și aprindem pe porc. După ce se arde paietele cela, numai dacă vedem... am curățat cu cuțitu frumos, aranjat [...]. Facem câte-o gămălie și le punem la picioare... Porcu la spate îi prăjit, pârlit cu paietele celea, da' punem la picioare ca să se ieie și picioarele dedesubt cu câte o gămălie. La patru picioare, patru gămălii. Verificăm, aranjăm cu cuțitu, ne uităm... După ce am făcut treaba asta, ne apucăm și întorcem porcu. Iar punem paie peste porc, pe burtă, vedem,

iară chibrit și dăm foc. Se duce păru cea jos de pe porc, am văzut că-i gata, am aranjat-o, se pune pe o masă. Se pune pe o masă, după ce am pus pe masă, sare, făină, amestecat cu sare și făină, unge porcu peste tot, face o frecție bună, un masaj pentru porc, îl acoperă cu pătură și stă porcu până când se mai ia oleacă de vin, rachiu, ce e, celor care o muncit. După ce au văzut... că sarea îl mai înmoaie, porcu, spatele, una, alta. În timpu ăsta, avem apă caldă, apă rece, perie, și la frecat. Îl freacă până când îi face ca palma. Frumos, aranjat, urechile, picioarele, tot, tot, tot, tot. Și-apoi, după ce i-a făcut treaba asta, zic băieții: „– Ce mai facem, mamă?” „– Tăiem capu!” „– Pune-i numele, Gheorghe, Costică, Mihai, ce vrei...” Taie capu-n mijloc, face o cruce. „– Costică ești tăiat, te mâncăm cu poftă!”. Mai facem câte o glumă... Taie capu, după ce-o tăiat capu, pe urmă, taie picioarele ca să pună pe masă. Spală masa, aranjează ca să fie curat, mai iese oleacă de mizerie, sânge, una, alta... După ce a făcut treaba asta, taie picioarele de aici [de la genunchi] ca să poată pune pe masă ca să nu cadă jos și începe a tranșa: spatele, o ia jos șunca pe ambele părți, pe masa ceea, pe urmă, scoate carnea dulce de pe spate, șuvițele, c-are două cărni... Da' noi zicem pe ungurește, da' io zic șuvițele de pe spatele porcului, se ia jos, din care s-o luat și carnea, s-o luat oleacă și șunca, se taie de sub burtă, se bagă într-o covată... Despicăm porcu... După ce am despicat porcu, scoatem mațele. După ce am scos mațele, femeile se apucă la curățat mațe, bărbații la tranșat. Care punem așa, care taie picioarele jos din față, taie pe ăia din spate, taie porcu în două, depinde cum ai... Eu zic așa: două coaste, două coaste, două coaste, două coaste. Pe ălea le agățăm și le afumăm. Na.

Am înțeles...

Că de multe ori tre să fii și femeie, și bărbat. Că tre să ne acomodăm, tre să învățăm unu pe altu. Poate bărbatu știe într-un fel, tu știi altfel, dar luăm părerea fiecăruia care-i bună.

❖ [În acest moment, Maria Budău merge să verifice dacă sarmalele sunt fierte. Cum sarmalele nu sunt gata, profităm de ocazie și continuăm discuția despre mâncărurile de zi cu zi.]

Știi ce nu mi-ai povestit... Ai avut vaci? Mai țineți vaci cu lapte?

De când s-a măritat Gabi și am plecat în oraș, c-am aut grijă de două fete a lu Cristina un an de zile, n-am..., patru ani de-acu.

Dar când țineți, trebuie să-mi povestiți ce făceați din lapte...

De exemplu, nu vă spun, fierbeam și copiii mâncau. Fiert, la ceaun [...] și îl foloseam, cel puțin când erau copiii mici, îl foloseam foarte mult. Că poate brânză vreodată făceam, că dacă aveam patru-cinci copii la un ceaun, de unde? Dacă dădea patru kilograme sau trei kilograme, depinde de mâncare care îl mânca sau poate de tainu care-l dădeam. Că dacă dădeam tain, îmi dădea trei-patru kilograme, da' mai lăsam și la ghișal [...], că totdeauna spuneam: „Măi Johnny, două țate ale mele, două ale tale” [râde]. ăsta era vișlul. Dacă-mi dădea trii kilograme, un kilogram, să zic așa, îl mai puneam, făceam lapte acru, mâncam mult.

Cum puneți laptele acru la prins?

Lapte acru: se strecoară laptele dulce, se pune la borcan. [...]. Și, nu vă spun, punem în borcanel, depinde de cât lapte mi-a rămas, un kilogram, jumătate, cât mi-a rămas de la copii dimineață când plecau la școală sau unde plecau la muncă, îl puneam într-un borcanel și puneam oleacă pe sobă. Puneam dedesubt o scândură ca să nu se încălzească de tot, numai un pic, după ce mi s-a încălzit, luam jos, puneam pe masă, până disară era lapte acru. Mie, boala mea am avut că eu beam lapte acru mult. Eu

când puneam borcanu la gură, din două guri, asta era [...]. Dacă aveam mai mult lapte și nu mâncau copiii, puneam, un kilogram jumate fierbeam, și un kilogram, nu. Și puneam pe plită, și mai puneam un pliculeț pentru a se strânge laptele dulce cu ăla calduț, rece, cu cald. Și învăteam, învăteam, învăteam până când se făcea brânza. Zăru rămânea într-o parte... Am făcut din pânză făcută de mama o pușculiță și turnam în ăla, și agățam în cui, și dedesubt puneam o căldare, curgea zăru, scoteam brânza. Aveam oleacă de deasupra borcanului ce-aveam de la laptele acru, smântâna, îl amestecam și sare și mămăligă caldă. „Mâncăți copii!” Și asta...

Vaca o fost bună, da' nu vă spun, după ce am plecat, am stat la fată, am vândut că n-am lăsat la nimeni ca să zică că i-am dat de lucru. La văcărit, ca să păzești două ori pe lună, venea rându, pe cine să-l oblig?

Aici n-aveți văcar? Face fiecare cu rându?

Nu, nu, nu avem, nu. Fiecare face cu rându.

Trebuie să ne povestiți, însă, primăvara, dacă găsiți pe aici urzici...

Aleu, urzici să nu găsec? Și la porci dădeam!

Dar ce mâncare faceți din urzici?

Din urzici, primăvara, prima și prima dată urzici mâncăm... și melci.

De-amândouă trebuie să ne povestiți.

Urzicii, când le avem atâtica, prima și prima dată mergem și strângem. După ce le-am strâns, venim acasă, curățăm, aranjăm totu. După ce le-am aranjat, avem apă pusă pe plită, clocotește, băgăm urzicile în ea. După ce mi s-o opărit urzicii în apa aceea, scoatem afară, îl punim într-o strachină, din care lăsăm oleacă de zeamă din urzicii ceea ce s-au clocotit în apa ceea, răsturnăm apa, gata, nu ne mai trebuie ceaunu. În timpul ăsta, punim într-o tigaie oleacă de ulei, ceapă, mărunt, mărunt, mărunt, mărunt, băgăm în ulei oleacă de sare, îl facem tocăniță urzicile celea [...]. Băgăm peste ceapă, ulei, cu sare, urzicii, lăsăm vreo zece minute, cînșpe minute. Băgăm și-oleacă de zeamă din care am scos urzicii. Lăsăm ca zama ceea să se fiarbă cu urzicii, cu ceapă, cu ulei și cu sarea, băgăm un ou, mămăligă caldă, piper: „Poftim!”

Și melcii?

Melcii ce facem... Alții le place, altora... la ginerii nu prea le place, la Gabi, da. Primăvara, când începe să tune, atunci iesî melcii. Dacă nu tună, nu iesî melcii. Eu am obicei, dacă mă duc după melci, dacă-s acum singură, douăzeci de melci mi-ajunge. Cât îl găsec, și mărunte, și mai mare, depinde... Dacă găsec douăzeci mari, mai dau și la alții. Mă duc, le strâng, îl adun, lăs cam două-trei ore ca să iasă mizeria din ei, pus în pungă, legat, agățat: „Aicea stați două ore! Stați acolo că stați liniștiți, nu ieșiți afară!”. Sau dacă nu, pun într-o cană și acoper, stau acolo o oră, două. Mai fac și eu treburi, prin grădină, una-alta, trece timpul. „Ia să fac cî mi foame de-acum, zic, să fac melcii”, zic. Pun de apă caldă într-un ceaun, scot melcii, de-acuma am văzut că îs curați, gata, le spăl și le bag în apa ceea caldă. Cum am băgat în apa ceea caldă, îndată-l acoper. Ei sî opăresc, cam fierb o juma de oră, ca să știu că îs făcute și iese toate cele... Când am făcut, scot afară, le curăț, iau jos căpăcelu, scot afară ce e bun dintr-însa, îl spăl cu sare de vreo patru-cinci ori, fără căpăcel, fără nimic. Am spălat cu sare, apă, am făcut [...]. După ce fac treaba asta, iar pun ceapă, ulei, dacă am și ardei, încă și mai bun! Bag oleacă de ardei, sare, ceapă, una, alta. Dau cu securica, pac, pac, pac, îl tocănesc ca pe-o tocăniță. Și bag peste ei, când am băgat peste ei, lăs să se fiarbă acolo... Se acomodează cu ceapa, cu ulei, pun piper și-un ou: „Asta-i mîncărica, hai să mâncăm!”

Ați auzit aici de hasmațuchi?

Ce e hasmațuc? Nu-i o floare galbenă? Gata... hasmațucu [...] din ala se face tot așa, tocăniță... Se curăță de frunze hasmațucu, se pune în apă caldă, se scoate exact ca urzicile [...] se scoate afară, se face exact ca urzicile.

Borș de lobodă faceți?

Un borș de lobodă, de exemplu, facem așa: Dacă avem lobodă roșie sau albă, le amestecăm, nu-i problemă. Iar punem ceapă, ardei, tot la fel, ulei, băgăm borș, băgăm cartofi, punem la fiert. După ce l-am pus la fert, ferbem loboda și s-o fiert și cartofii, mai băgăm două-trei firișoare de paste din astea de care punem în borș, ca să avem și de una, și de alta, ca să avem mâncăruri bune. După ce s-a făcut treaba asta, punem borșu. Când am pus borșu, lăsăm să clocotească, după ce a clocotit, băgăm oleacă de pătrunjel, ca să rămână verde, fără verdeață nu se poate, oleacă de mărar ca să deie un gust bun, și pe urmă, punim cimbru, și când am văzut că s-o clocotit, batem un ou într-o strachină, scoatem din borșu cela și turnăm peste ea, și când s-o făcut toate cele, am văzut c-o mai clocotit de câteva ori, lăsăm să se răcească, cumpărăm o pâine: „Haideți la masă!”. Sau mămliguță, și-o ceapă mare zdroghită... [râde]

De Paști ce faceți special? Ce gătiți de Paști?

De Paști, prima și prima dată facem ouă.

Cum faceți ouăle de Paști?

Ouăle, de exemplu, avem ceapă uscată. Îl punim în apă cu o zi mai înainte ca să se-nmoaie. După ce s-a muiat ceapa ceea într-o oală sau un ceaun, depinde în ce punim, cumpărăm un pliculeț roșu, un plic pentru ouă, pe roșu, pe albastru depinde de preferința fiecăruia. Eu din roșu fac, eu nu mai fac acomodări din galben... eu nu fac. Cumpărăm pliculețu, băgăm în apa ceea, băgăm și câte ouă, depinde, zece-douăzeci. Cam mă gândesc, la ăsta tre să dau patru, ăsta patru, ăsta patru, ăsta câți sânt? Depinde de cuibu fiecăruia, câte persoane sunt în casă. Am băgat la foc, focu puțin numa ca să nu crăpe, că se crapă dacă fierbe tari. Lăsăm să fiarbă până când, o oră-două, depinde. Dacă e focu tare, crapă toate, da' așa la foc mai potrivit, cam o oră tre să fiarbă, ca să nu fie moale când ai spart... Scoatem un ou și spargem și vedem. Dacă s-au fiert, scoatem afară. Avem o cârpă cu niște untură, și-l învărtim în untura ceea, în cârpă și-n untură, să lucească ouă când îl pui pe masă, în farfurie... Și asta-i tot.

Există vreun obicei la dumneavoastră, de dimineața când te trezești?

În dimineața Paștelui băgăm în căldare un ou roșu și ne spălăm din căldare, din apa ceea. Așa am obișnuit eu de la bunica. Când venea Paștele: „Mamă, să știi că-i Paște, bagi un ou în căldare și ne spălăm de aicea.”

Și ce mai gătiți de Paște?

De Paște, mai gătim și cozonac, sarmale, oleacă de borș dacă avem carne, dacă nu... da-l facem tot posibilu să avem. Sărmăluțe, borș, cozonac... Acum s-a obișnuit lumea că cumpără... Eu mai fac plăcintuțe... cu brânză.

Cum faceți?

La rolă. Ș-acuma am făcut nouă bucăți. Da, o dată trei, o dată trei și o dată încă trei... și încă trei. Da, că îmi încape șase, șase – doișpe. Cum fac? Fac tot la fel ca la cozonac... Făina, aranjez ca la cozonac, cât, ce trebuie să fac, ulei, zahăr, tot, tot, tot ce trebui. Fac, îl întind și tai în patru. Am tăiat în patru, aici bag o lingură, aici una, aici una, aici una. Gabi a meu face ca o florică, da' eu ce fac, strâng și ridic sus, bag în tavă, o strâng, o ridic, o-l bag... Și cu ouă, cu brânză, și asta e.

Alte dulciuri la copii mai făceați?

Nu... la noi era... în loc de covrig spuneam prețca [râde]. Făceam niște colăcei mici din aluat...

De Anu Nou sau când făceai?

De Paști. De Anu Nou făceam colăcei din ăia învârtiți. Și făceam colăcei, atuncea nu erau covrigi, nu erau toate dulciurile ca acum, făceai... Da' eu am pățit și, [...] atunci când am văzut eu, că mă duceam la colindă noaptea, mai vedeam că erau garduri cu haraci, agățau copiii colacii pe haraci: „Da' ci, asta am meritat eu!”. Dacă nu dădeau bani, da' nici bani n-aveau atuncea. Dacă vedeai cinci lei, văleu, cât de mult am! Am bani în buzunar. Da' acum...

Știți ce vreau să vă întreb dacă faceți din prune...

Majiuni.

Cum faceți?

Aducem prunele, le culegem, aducem acasă, le spălăm [...]. Bunica mea, întotdeauna, „povilo”, așa se spune pe ungurește. Noi spunem acum majuni, s-o schimbat legea și s-o schimbat și limba. Nu vă spun că majuni facem așa: strângem prunele – din prune se face și rachiu – spălăm, scoatem sămânța, dăm prin mașina de tocat. După ce am dat prin mașina de tocat, presăm oleacă de zahăr pisti ea, lăsăm o oră-două... să se strângă oleacă de zamă din majune, una, alta. Punem la fiert într-un ceaun mare de patru căldări de apă, de tuci, ca să nu se lipească. Băgăm lingura cea mare în ea, și-l învârtim, lăsăm un foc mic, clocotește până când zeama ceea..., până când se fierbe prunele cu zahărul, ce s-a adunat din zeama respectivă, până când nu rămâne decât... când ridici cu lingura să curgă oleacă din ea. Să nu fie chiar țeapăn că nu-i prea bun. Zic, măcar dacă pun pe pâine să mi se-ntindă. Să văd eu zeama aceea, să am gustul cela de prune! Și cu ăsta, îl băgăm la borcan, chiar vă dau să gustați. [râde]

Ziceai că faceți din prune și...

Rachiu... Cum cântă ăla... Mătu Stoian. Facem la rachiu și țâne paharu-n mână! Ah, cât îi de bun și dulce că-i făcută din prune! Lăsăm la dospit prunele. Strângem, [...] punem la dospit prunele. Cam tre să steie o lună, două, ar putea să să steie și o iarnă, depinde de când poți să-ți faci, că nu se strică, nu pătește nic. Eu am zamă de curcudele și acum ca primăvara să le fierb la oleacă de rachiu. Fierb și rachiu când îi vorba... Cât am fiert, dacă s-ar strânge! Hă! Hă! Punem la dospit, nu spun, ținem o lună-două, o iarnă, depinde când avem timp să-l facem. Dacă-i dulce, nu băgăm zahăr, dacă nu-i dulce, mai băgăm vreun kil de zahăr să iese rachiu bun și mult... Punem la fert în cazan, punem țeava, facem focu, așteptăm să ne curgă rachiu, bem, ne distrăm și ciocnim paharu.

Și vin tot dumneavoastră faceți?

Da, în cadă, da. Dăm la morișcă. Aducem poama, băgăm în morișcă, punem în cadă, dăm cu morișca jos, lăsăm două trei zile să fiarbă ce-am băgat acolo... Dacă vrem să facem vin alb, punem numai alb, dacă vrem roșu, punem roșu, punem separat. Dacă facem un amestec, carcalete, facem carcalete acolo încât... Gineru ăsta acum o făcut alb separat, roșu separat. Și i-am spus: „–Mamă, dar nu-l amesteci? – Cum spui mata carcalete, nu fac treaba asta”. Io am făcut, nu vă spun, io am făcut la un loc, împreună cu ei, într-o cadă, am dat jos... Am făcut și-a doua, am făcut și de-a întâia – cam mai puțin de-a întâia c-așa s-o-ntâmplat. De-a doua am făcut oleacă mai mulțisor, am făcut și de-a treia, să fie acolo... Că dacă oleacă-i acru și bei în loc de apă, vinul, tot mai bun ca apa! Și asta e!

Pe vremuri se uscau fructe?

Voțcor... la noi, voțcor. Se băga în cuptior. Noi zicem voțcor la peri mai mărunte.

Vă referiți la pere...

La pere mă refer... Am strâns, am făcut un pic de foc în cuptior, am scos afară jaraticu, am băgat vreo cinci șase căldări de perișori, pere de-aia mici în cuptior și am lăsat acolo până când s-au strâns. Când s-au strâns, am deschis și sus, și jos, ca să aibă aer ca să nu se strângă definitiv și să ardă, am lăsat un pic, am scos afară, am pus în covată, am lăsat să se răcească. Când s-au răcit, am dus în pod, puneam hârtii și puneau perișorii ceia. Stăteau acolo! Când aveam de gând să fac ceva, aduceam în casă, fierbeam. Și ce de buni erau?

Cum făceați mâncare...

Nu mâncare, fierbeam perișorii exact cum fierbim acum merele. Făceam un compot...

Și mere uscate făceați?

Mere uscate puneam, știți cum, tăiam în felii și băgam cu acu în mijloc și puneam la uscat... și la soare și în casă. Și se uscau, și tot fierbeam și făceam compot.

Și coarne?

Coarnele, tot la fel, în cuptior, făceam. Tot la fel sau dacă nu, le uscam. Alții au anume pentru coarne și prune... făcute ladă din șipci... Bagă un pic de foc înainte de a pune coarnele, lasă jaraticu, pune o tablă ca să nu bată direct jaraticu ca să se ardă. Pune pe urmă coarnele sau pune prunele. Se uscă-n sinea lor. Când s-au zbârcit, scoate jaraticu afară, lasă prunele, se răcește. Pune în pod tot la fel, întins. Face și fasole cu ea, face și ăsta... costițe cu ea, cu perje uscate... Ce de bun!

Faceți așa ceva?

Coarne și costițe, ăsta: coarne uscate, perje uscată, costiță și două linguri de fasole băgat... Ai de capu neu, cum mănâncăm!

Și ați făcut iarna asta coarne cu coaste afumate?

Eu n-am făcut, da' am mâncat la Monica, făcea că ea avea obiceiul... mâncăruri țărănești.

Și știți cum se face?

Da cum să nu! Puniți la fiert costița, spălați, puniți la fiert costița. În costiți tăiați o ceapă, ardei, verdețuri ce vă trebuie, lăsați să iese spuma ceea, că din costiță mai iese, luați jos, aranjați, lăsați zama, cu ceapa, cu una, cu alta. Băgați coarne uscată, perje uscată, și fasolea să fie fiartă, două linguri de fasole. Nu trebuie mai mult în aia. Lăsați să clocotească, când o clocotit oleacă puneți un sfert de borș, nu mult, ca să nu fie prea acru, că vedeți și perjele și celălalt mai acrește oleacă... un sfert de borș și puneți un ou peste ea. Cu pâine mâncați... Mai ziceți: „Oare nu mai am?”

❖ [Nepoata Andreea o cheamă pe bunică să se asigure că sarmalele au fiert. Sarmalele sunt gata, iar nora le pune în farfurii. Gustăm din sarmale, care ni se par gustoase. Păsatul se simte pregnant și dă un gust dulceag sarmalelor.]

Bunică, ne povestești pe scurt cum ați făcut sarmalele?

Prima și prima dată se spală păsatul. După ce s-a spălat păsatul, se taie condimentele într-însa, ardei, ceapă, varză, pătrunjel, mărar, carne. În care... jumătate din condimente se prăjește, jumătate, nu. După ce am făcut treaba asta, băgăm bulionu de ardei, bulionu de roșii, piperu și încă, dacă ne mai cere, sare. Din care îl amestecăm, îl facem și gustăm. Dacă ne mai cere... bun, dacă nu mai cere... și ulei, și oleacă de

ăsta... jumeri. Băgăm și jumeri, băgăm și ulei, și le-amestecăm, și gustăm, și-apucăm de făcut. Le-am înfășurat în varză murată...

Am văzut că le-ați pus într-un fel în oală...

Dedesubt băgăm vrejuri de vie sau de măr, pe care punem oleacă de cotoare de varză, începem să punem sarmalele, apă, acoperim tot cu cotoare și-o bucată de nailon, și-o farfurie peste ea și începe a fierbe.

Și-asta-s sarmalele noastre care aburesc...

Astea-s sarmalele noastre...

4. Observații asupra situației de comunicare

Întâlnirea cu Maria Budău s-a desfășurat sub semnul preparării *sarmăluțelor din păsat*, fel de mâncare pe care povestitoarea a ales să-l gătească pentru noi. De fapt, întreaga conversație a avut loc pe durata pregătirii sarmalelor, adică într-un răstimp de aproape trei ore. Sarmalele cu păsat au fost prezentate în două feluri: pe de o parte, printr-un discurs concomitent cu actul preparării, deseori eliptic și substituit prin act și printr-un discurs rezumativ realizat la finalul preparării. Pentru ușurarea lecturii interviului, am ales să prezentăm pe scurt acțiunile întreprinse de Maria Budău pentru pregătirea sarmalelor, descriind succint gesturile acesteia, și să reproducem întocmai discursul povestitoarei legat de diferitele mâncăruri pe care știe să le facă. Rețetele au acroșat, inevitabil, și fapte de viață, ele fiind raportate, de cele mai multe ori, la familie și la comunitatea din care face parte.

Faptul că povestitoarea a ales să gătească sarmale cu păsat, ca fel specific pentru satul ei, dovedește că ea conștientizează caracterul local al preparatului. Am avut prilejul să vedem rețeta făcută sub ochii noștri, dar am și ascultat-o pe gospodină spunând-o pe scurt, la final. Acest lucru ne-a dat prilejul să reflectăm asupra diferenței dintre ceea ce povestitoarea consideră relevant de spus și ceea ce face de fapt. Povestind pe scurt, la sfârșit, cum a făcut sarmalele, Maria Budău a prezentat în primă instanță doar etapele principale ale realizării umpluturii: spălarea păsatului, pregătirea legumelor, călirea unei jumătăți din cantitatea de legume, amestecarea ingredientelor. Însă, prepararea sarmalelor sub ochii noștri ne-a confirmat faptul că, în povestire, gospodina operează o selecție a informațiilor pe care le consideră importante. Astfel, începând să prepare sarmalele, am văzut că Maria Budău cerne păsatul înainte de a-l spăla, fapt neprecizat în rețeta din memorie, apa cu care îl spală este caldă, motivând că „atuncea, sarmalele nu se sfarmă”. De asemenea, gătind, ea dă detalii suplimentare legate de motivația acțiunilor sale: când călește legumele, pune numai jumătate din cantitate pentru că „nu dăunează la stomac”, și adaugă „oleacă de sare ca să se moaie mai repede”. Spre deosebire de rețeta umpluturii redată din memorie, la gătit, Maria Budău a adăugat în compoziție cimbru dat prin sită și puțin zahăr. Utilizarea zahărului în multe dintre rețetele Mariei Budău se datorează credinței sale că zahărul îi face bine. Este clar că memoria a reținut ingredientele și etapele considerate indispensabile sau, poate, general valabile, dar actul de găti dezvăluie cu adevărat tehnica și gustul gospodinei.

Discuția purtată cu Maria Budău despre sarmalele cu păsat ne-a condus către conturarea contextului social în care astfel de mâncăruri se mai pregătesc. Povestitoarea face sarmale cu păsat mai ales când poftesc copiii sau nepoții. E semn că aceștia nu fac la ei acasă, dar amintirea bucatelor din familie îi îndeamnă să ceară. Nora n-a făcut sarmale cu păsat în familia din care provine, dar face la soacră pentru că soțului ei îi plac. Așadar, astfel de mâncăruri, pentru generația tânără, nu fac parte

din meniul obișnuit, dar amintirea le învie interesul pentru ele. Toate preparatele cu păsărit pe care Maria Budău le prezintă, *sarmalele cu păsărit, laptele cu păsărit și chișca cu păsărit* par să se schimbe odată cu generațiile. Laptele cu păsărit este o rețetă pe care Maria Budău o făcea copiilor și pe care n-a mai făcut-o de atunci, sarmalele și chișca cu păsărit le mai face încă, dar acum mai pune și o mână de orez, spre deosebire de părinții care le făceau doar cu păsărit. Înainte, în chișcă se punea obligatoriu sângele care curgea la tăiatul porcului, în rețetă, Maria Budău nu-l mai amintește. E de analizat coexistența celor două ingrediente care au același rol, păsăritul și orezul. Considerat mai nobil, orezul, înlocuiește astăzi păsăritul în majoritatea preparatelor, dovadă că la sarmalele de nuntă, Maria Budău folosește doar orez. Totuși, în Galbeni, la fel ca și în alte sate cu populație ceangăiască pe care le-am investigat, păsăritul a rămas ca ingredient în sarmale, chiar dacă alături de orez. Motivul credem că este caracterul conservator al acestor comunități care păstrează obiceiuri culinare moștenite ca semn al propriei identități. Din aceeași categorie, fac parte și copturile precum *pitanul* și *ghițmanul*, copturi pe bază de făină de porumb, pe care Maria Budău le mai face încă la cererea copiilor. Rețeta lor este încă vie, dovadă că bunica adaugă la pitan și puțin lapte și zahăr, iar în ghițman, vanilie, ca semn de adaptare la gusturile generației tinere. Așadar, vorbim de o familie alcătuită din mai multe generații, dar care rămân încă legate de gusturile de la bunica, chiar dacă și acestea suferă schimbări sub presiunea prezentului.

În momentele de răgaz în care Maria Budău nu trebuia la sarmale am avut ocazia să aflăm rețetele mâncărilor pe care le prepară în viața de zi cu zi. De cele mai multe ori, ea folosește resursele pe care le oferă fiecare anotimp, gătind cu ce crește în grădină și cu ajutorul conservelor pe care le prepară. Pune toamna *varză la murat*, își face *bulionurile de ardei și roșii, de morcov și pătrunjel*, face *magiun din prune*. Pe vremuri, *usca mere, coarne*, făcea *pere la cuptor* și *afuma prune*. Prepara din aceste fructe un soi de compot sau le pune în mâncăruri, mai rar, copiii le mâncau ca atare. Maria Budău povestește cu cea mai mare plăcere despre mâncărurile pe bază de legume, adaptate în funcție de anotimp: *mâncărică de urzici* sau *hasmațuchi, mâncărică de roșii* sau *de vinete*. Toate sunt drese la sfârșit cu un ou și se mănâncă cu mămăligă caldă. De remarcat este și *tocănița de melci* pe care o prepară cu prăjeală de ceapă, melcii fierți și tocați și dreseală cu ou. Preparatele pe bază de carne pe care le amintește sunt cele cu carne de porc, *chișca cu păsărit, costiță cu zamă de varză, costiță cu fasole și coarne*. Din carnea de porc pregătește *jumeri* pe care le folosește peste an drept grăsimi pentru mâncărurile de zi cu zi, mai ales la *varză călită, sarmăluțe cu păsărit și fasole*. Chiar dacă satul Galbeni e renumit pentru lacul cu același nume, povestește cu plăcere doar despre *peștele cu ceapă*, despre *borșul cu pește*, mărturisind că nu-i place. Despre preparatele din lapte, în afară de *laptele cu păsărit* pe care îl făcea pentru copii, Maria Budău ne spune o rețetă de *brânză de vacă* și una de *lapte acru*.

Trăsătura definitorie a acestei gospodine este interesul constant de a învăța despre lucrurile de folos. De pildă, de la tatăl său a învățat să tranșeze animale, știe care e rânduiala la tăiat porc, la tăiat vițelul. De la bucătarul din oraș, tocmind la una din sărbătorile bisericii, a învățat cum să dea aciditate și culoare verzei la murat, punând știuleți de porumb, țelină, hrean și sfeclă roșie. De la fiica sa știe cum se face borșul cu pește, chiar dacă ei nu îi place. Maria Budău crede în învățătură pentru „că de multe ori tre să fii și femeie, și bărbat”, iar „dacă știi, îl înveți și pe alții”. Cunoașterea pe care o deține o pune în slujba propriei familii și a comunității,

respectând principiul potrivit căruia trebuie să știi să faci tot ce ai nevoie: „Nu tre să aduci pe nimeni, tu dac-ai știut și ai văzut că ce se face, cel mai bun, nu te știe nimeni”.

Maria Budău are cunoașterea necesară și suficientă. Acum, că e singură, are un repertoriu destul de restrâns de preparate pe care le face acasă, dar nu refuză să-și arate priceperea gătind pentru nunți și alte sărbători. De ritmul cuptorului ei depind copturile, fripturile și sarmale pentru sute de persoane. Responsabilitatea pentru această sarcină importantă se reflectă și în acuratețea cu care ne prezintă rețetele pentru *cozonac*, *friptură*, *borș cu carne*, în termeni de cuptoare, căni, ceaune. Sărbătorile satului par să însemne mai mult pentru Maria Budău decât sărbătorile anuale precum Crăciunul și Paștele, pentru care pregătește un meniu pe potriva nevoilor unei persoane care, trăind singură, se mulțumește cu o *plăcintă cu brânză* în rolă și bucatele specifice. Cu multă precizie și nuanțat ne prezintă însă și tehnologia de preparare a *vinului* și *rachiului* în gospodărie, dovadă importanța pe care o acordă băuturilor de care se ocupă alături de familie. Vorba ei: „Că dacă oleacă-i acru și bei în loc de apă, vinul, tot mai bun ca apa!”.

Din interviul înregistrat cu Maria Budău se desprinde profilul unei gospodine apreciate de comunitate pentru cunoașterea legată de organizarea meselor de sărbătoare și care, acasă, gătește feluri de învățate din familie, întrebuițând resurse obținute, în cea mai mare parte, în propria gospodărie. Discursul generat cu prilejul acestui interviu confirmă faptul că practicile orale de partajare a rețetelor culinare permit exprimarea întregului, reprezentând un discurs al vieții. O experiență comună împărtășită, de majoritatea indivizilor, actul de a arăta sau a zice cuiva cum să facă un preparat culinar este o interacțiune comunicativă pe cât obișnuită, pe atât de valoroasă pentru cercetarea relației dintre alimentație și comunicare, relație care se poate dovedi o cheie de înțelegere omul în general. Interviul reprezintă, așadar, o resursă metodologică valoroasă pentru documentarea și interpretarea patrimoniului cultural imaterial, întrucât permite surprinderea limbajului în uz, în contexte comunicative autentice. Acesta contribuie la o înțelegere mai profundă a modului în care cunoașterea culinară tradițională este codificată lingvistic și înrădăcinată social.

BIBLIOGRAFIE

- AER III = *Atlasul etnografic român*, vol. III. *Tehnica populară. Alimentația*, coordonator Ion Ghinoiu. București, Editura Academiei Române, 2008.
- ALR s.n. IV = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. IV., București, Editura Academiei, 1965.
- Coșeriu, Eugen, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura Știința, 1994.
- Hymes, D. H., „The ethnography of speaking”, în T. Gladwin & W. Sturtevant (Eds.), *Anthropology and Human Behavior*, Washington, DC, Anthropological Society of Washington, pp. 13–53, 1962.
- Ghinoiu, I (ed.), *Atlasul etnografic român*, vol. III. *Tehnica populară. Alimentația*. București, Editura Academiei Române, 2008.
- Goffman, E., *The presentation of self in everyday life*, Doubleday & Company, Inc., Garden City, NY, 1959.
- Lupescu, M., *Din bucătăria țaranului român*, prefață de Radu Anton Roman, studiu introductiv și bibliografie de Maria Rafailă, postfață de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, 2000.

- Savin, P., *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească*, Iași, Institutul European, 2018.
- Savin, P., *Oral Practices for Sharing Recipes*, în „Transylvanian Review”, vol. XXX, 2021, Supplement 2: MultiTrack Research on Food. Building the Romanian File (eds. Otilia Hedeșan, Cosmina Timoce-Mocanu), pp. 151–162, 2021.
- Știucă, N.-A., „Alimentație tradițională”, în Ispas, S. (ed.), *Patrimoniul cultural imaterial din România*, Repertoriul 1, București, Institutul de Memorie Culturală, 2009, pp. 131–145.

Recenzii

Cristina Florescu (coordonator), *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), autori: Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Ciobanu, Cătălin Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu, Gabriela-Ana Azanfirei, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 841 pag. + 4 hărți

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.10>

La prestigioasa editură a Universității Babeș-Bolyai, Presa Universitară Clujeană, a apărut în cursul anului 2023, în condiții grafice deosebite, impresionantul volum coordonat de Cristina Florescu, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC). Acesta reprezintă o apariție inedită nu numai în România, ci și în întreaga Europă, constituind una din puținele lucrări dedicate limbajului astronomic și prima care abordează lingvistic domeniul fenomenelor cosmice.

Autorii volumului formează un grup interdisciplinar, care aduce alături opt lingviști consacrați de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippi” al Academiei Române – Filiala Iași (Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu), un tânăr doctor în filologie de la același institut (Maria-Marilena Ciobanu), un profesor de matematică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” și astronom la Observatorul din Iași (Cătălin Galeș), un student-doctorand al acestuia (Gabriela-Ana Azanfirei) și un informatician doctorand (Claudius Teodorescu), printre altele, colaborator la dicționarul-tezaur și la CLRE. Componenta a fost impusă într-o anumită măsură de abordarea contrastivă în care a fost concepută cercetarea terminologiei științifice (**T_s**) și populare (**T_p**) a astronomiei, domeniu în care există o fină și permanentă întrepătrundere între aparent, real și virtual, ceea ce face posibilă identificarea unei realități terminologice științifice, populare și regionale mult mai complexe și mai diverse decât s-ar putea crede.

Volumul a fost realizat în cadrul proiectului UEFISCDI PN-III-P4-IDPCE-2020-1277, desfășurat între anii 2021 și 2023. El arată preocuparea constantă a acestui colectiv de cercetători (rămas aproximativ același peste timp) de a oferi specialiștilor și publicului larg, în tradiția școlii ieșene, contribuții terminologice fundamentale, așa cum este cazul cu o altă lucrare valoroasă anterioară, *Terminologia românească meteorologică (științific vs. popular) a fenomenelor atmosferice* (TMFA), publicată în 2015 la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (vezi recenzia noastră din revista *Diacronia* 5, 23 martie 2017), care a primit, în același an, premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române.

Opera cercetătorilor ieșeni are o structură complexă, echilibrată și logică, deschisă prin *Cuvântul autorilor* (p. 7-8). Ea se continuă cu o foarte utilă *Introducere*, însoțită de rezumate în franceză și engleză și semnată de coordonatoarea proiectului, Cristina Florescu, reputată cercetătoare, redactor și revizor a șapte volume din *Dicționarul limbii române* (DLR) și colaboratoare, printre altele, la proiectul franco-german *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom).

Partea centrală a lucrării o constituie *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (DAFOC), care ocupă 492 de pagini de dicționar propriu-zis, cuprinzând, de fapt, literele A-K (p. 271-737) și o anexă alcătuită din opt articole aparținând literelor următoare (p. 739-763). La acestea,

trebuie adăugate încă 11 pagini (p. 259-269) cu *Normele DAFOC* (realizate de Cristina Florescu) și cele 73 de pagini care conțin bibliografia, „gestionată” de Daniela Butnaru (p. 763-826). Așadar, numai o parte a termenilor românești care se referă la fenomenele atmosferice, obiectele cosmice și constelații, aproximativ jumătate („cca 1200 de articole [...] din cele 2500 preconizate pentru întreg dicționarul”, p. 271, nota 1), și-au găsit locul în dicționar, date fiind întinderea deja foarte mare („cca 815 pagini tip”, *loc.cit.*), limitele proiectului și imensul volum de muncă. Totuși, așa cum spuneam, pentru a da o imagine a secțiunii lipsă, autorii au inclus încă opt articole, și anume: LUNĂ¹, LUNĂ², METEORIT, NEBULOS, -OASĂ (cu varianta *nebuloz*, -ă), NUTAȚIE (cu variantele *nutațiune* și *nutăciune*), PIROSTRIILE, SCORPIONUL, URSUL și ZODIAC. Ne exprimăm speranța că, într-un viitor nu prea îndepărtat, vor fi găsite resursele pentru publicarea întregului dicționar, mai ales că mare parte a materialului este deja pregătit, după cum rezultă, indirect, din diverse afirmații ale autorilor.

Dicționarul primește un plus de valoare datorită celor opt studii lingvistice și articolului despre istoricul cercetărilor astronomice care îl precedă (p. 25-238), precum și *Indicelui de cuvinte și variante* (p. 239-257), foarte important la rândul său, deoarece cuprinde *toți* termenii astronomici identificați în limba română, care, chiar dacă nu apar în dicționar, au făcut obiectul studiilor amintite.

Studiile, repartizate pe cinci secțiuni, sunt semnate, în ordine, de Laura Manea (I. *Fenomenele atmosferice. Probleme generale*, p. 25-62), Cristina Cărăbuș (I.1. *Efecte ale fenomenelor atmosferice*, p. 63-70), Cristina Florescu (I.2. *Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: AN, LUNĂ² și denumirile lunilor anului*, p. 71-97), Daniela Butnaru (I.2.1. *Lexicul care desemnează momente și perioade ale unei zile*, p. 99-114), Alina-Mihaela Bursuc (II. *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română*, p. 115-136), Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu (II.1. *Obiectele cosmice – asteroizi, comete, meteoriți*, p. 137-150), Elena Isabelle Tamba (III. *Denumirile de constelații în terminologia astronomică românească*, p. 151-193), Florin-Teodor Olariu (IV. *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale*, p. 195-225) și Cătălin-Bogdan Galeș (V. *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei*, p. 227-238). Ele se bazează nu numai pe cercetările intensive ale temelor tratate, ci și pe analizele lexicografice ale DAFOC, precum și pe Corpusul de citate TAFOC conceput electronic și gestionat de drd. Claudiu Teodorescu, dar realizat, prin fișare, de toți membrii echipei. Fiecare studiu are la final o bibliografie și câte un rezumat în franceză și engleză.

Volumul se încheie cu două anexe, realizate de profesorul Cătălin Galeș și de drd. Gabriela Azanfirei (*Lista stelelor cu nume proprii, având magnitudinea vizuală aparentă între 3 și 6, vizibile de pe teritoriul de limbă românească și care, pe hartă, sunt marcate prin indexul lor și Lista stelelor cu nume proprii, având magnitudinea vizuală aparentă mai mică decât 3, vizibile de pe teritoriul de limbă românească și care, pe hartă, sunt marcate prin numele lor*, p. 827-830), cu informații privind diseminarea proiectului (p. 831-837) și cu prezentarea autorilor (p. 839-841). De asemenea, sunt atașate patru hărți ale cerului nopții vizibil de la noi, din diferite momente (egal determinate) ale celor patru anotimpuri, care servesc la ilustrarea celor două anexe imediat mai sus amintite.

Contribuțiile valoroase ale dicționarului sunt scoase în evidență încă din *Cuvântul autorilor*. Printre acestea se numără: „identificarea și selectarea unei suite inedite de termeni utilizați în limbajul științific *T_s* și în cel popular – comun / uzual

sau dialectal T_P , care cuprinde și cuvinte regionale nestudiate până acum” (p. 7), alăturarea inedită la numele comune a „numelor proprii de obiecte cosmice și de constelații, antrenate într-o suită impresionantă de construcții fixe” (*loc.cit.*), analiza, iarăși inedită, a fenomenelor cosmice, „împăcarea” viziunii geocentrice, exprimată în termenii populari și dialectali, cu cea heliocentrică, vizibilă în terminologia științifică, prin alăturarea, în multe cazuri, a două tipuri de definiții, una pentru T_P , cealaltă pentru T_S , precum și alăturarea celor patru hărți astronomice ale teritoriului de limbă română, „primele de acest tip în întreaga literatură astronomică și lingvistică” (*loc.cit.*).

Trebuie subliniat, însă, că demersul cercetătorilor ieșeni era, până la data apariției lucrării, unic în peisajul științific european, cel puțin „fără precedent la nivelul limbilor romanice” (p. 10), atât în sfera lingvisticii, cât și în cea a astronomiei, autorii realizând o studiere intensivă a bibliografiei domeniului publicată în limbile romanice, în engleză, dar și în alte limbi de pe continent.

În *Introducere*, ca și în cazul TMFA, Cristina Florescu prezintă cadrul general al proiectului, echipa de lucru și face cuvenitele precizări terminologice, metodologice și de structură, necesare înțelegerii contextului, obiectivelor și surselor lucrării.

Foarte importante sunt precizările referitoare la delimitarea obiectului de studiu, terminologia științifică și populară a astronomiei, o disciplină extrem de specializată, „matematizată”, dar cu elemente supuse observației directe a întregii omeniri din cele mai vechi timpuri. Terminologia astronomică se deosebește de alte terminologii [cum ar fi cea toponimică, cu care a fost comparată de Domnița (Ichim) Tomescu în 1984 și în 1998], printr-o serie de factori, între care se numără: „i) întemeierea disciplinară pe matematică și fizică; ii) caracterul infinit al referentului; iii) relația realitate / virtualitate / aparență; iv) relația științific / dialectal este, în majoritatea cazurilor, disjunctivă (termenii dialectali nefiind preluați de terminologia științifică, (cum se întâmplă parțial cu cei meteorologici – n.n., vezi și nota 5); v) dihotomia de tip special a raportului nume comun / nume propriu; vi) fenomenologia cosmică” (p. 11). Totuși, circulația termenilor dinspre nucleul așa-zis „dur”, strict specializat, spre o zonă a suprapunerilor terminologice și către lexicul comun, fenomen datorat în special rolului jucat de mass-media, a impus, și în acest caz, o cercetare contrastivă: științific vs. popular. Mai mult, a fost nevoie de o atenție deosebită acordată raportului **aparent vs. real vs. virtual**, raport care apare arareori în sfera altor discipline, în sensul că experiența concretă a cunoașterii se realizează foarte puțin prin verificare directă în domeniul astronomiei. Complexitatea problemei decurge și din „ciocnirea” vechii teorii geocentrice cu cea heliocentrică actuală, ceea ce permite și o bună ilustrare a raportului în discuție, precum și din faptul că, în multe cazuri, „cunoașterea reală a parametrilor de studiu depinde de forța unor principii / teorii / legi matematice și / sau fizice caracteristice, care îmbină, cu o complexitate ieșită din comun [...], proiecția aparentă pe virtuala sferă cerească a parametrilor unui obiect «din cer», în comparație cu poziția reală a unui obiect ceresc, cu situarea lui efectivă în Cosmos” (p. 12).

Practic, în lucrarea de față, tratarea terminologiei astronomice se plasează între științific, uzual și dialectal (cf. p. 15).

Termenii astronomici, în ansamblu, se împart în trei „grupuri lexicale”, cu ramificațiile lor:

I. a) denumirile obiectelor cosmice; b) denumirile constelațiilor; c) denumirile proceselor, legilor, fenomenelor care se desfășoară dincolo de atmosfera terestră;

II. denumirile strict tehnice ale instrumentarului (observatoarelor astronomice și al astronauticii), precum și denumirile obiectelor cosmice create de mâna omului (rachete, sateliți, stații spațiale etc.);

III. structuri lexicale și semiotice (cuvinte, sintagme, formule, grafice etc), care constituie elemente specifice ale teoriilor matematice, fizice ș.a. conexe.

Dintre acestea, doar primul grup, cu cele trei subdomenii ale sale, constituie obiectul lucrării de față. Totuși, fiindcă elemente ale categoriilor II și III interferează cu denumiri din prima categorie, s-a recurs la „completarea explicativă” (p. 13) a unor definiții, citate etc. prin intermediul notelor. Acestea nu sunt același lucru cu notele explicative, prezente și ele în număr mare și necesare introducerii unor termeni conecși care să permită receptarea cât mai clară a termenilor aflați în studiu. În acest context, mai trebuie subliniat, în legătură cu aspectele inedite și inovatoare ale cărții, că „denumirile fenomenelor astronomice (adică subdomeniul I.c – n.n.) reprezintă exegetic o întreprindere care nu a mai fost luată niciodată, în nicio formă, în discuție din punct de vedere lingvistic” și că, din acest motiv, el reprezintă „unul din punctele de maximă dificultate” în privința obiectului de studiu (p. 12).

Bibliografia consultată a fost deosebit de bogată, incluzând atât lucrări tipărite, cât și în format electronic ori site-uri, deopotrivă lucrări cu caracter lingvistic și astronomic, dicționare românești și străine de diferite tipuri (generale, teaur, etimologice, enciclopedice, specializate etc.), atlase dialectale și culegeri de texte dialectale, de etnografie și folclor, manuale, monografii, lucrări de popularizare a astronomiei, selectate cu ajutorul specialiștilor astronomi, opere literare din toate etapele literaturii române etc. De adăugat că fiecare studiu are propria bibliografie, care nu se regăsește în totalitate în bibliografia generală a volumului.

Selectarea termenilor a pornit de la o bază inițială/„listă inițială de termeni DAFOC” (p. 13) și s-a extins pe parcurs, pe măsură ce a devenit evidentă varietatea categorială a terminologiei studiate. Astfel, de exemplu, s-a observat clar la un moment dat că *timpul*, aflat în strânsă legătură cu *spațiul*, trebuie discutat ca termen astronomic (cf. compusul *an-lumină*, s.v. *an* sau *sintagma densitate stelară*, s.v. *densitate*). Pe de altă parte, fiind necesară o selecție, s-a renunțat la cuvinte cu circulație lingvistico-terminologică ne semnificativă și care nu îndeplineau anumiți parametri diastatici, diacronici sau diafazici (de exemplu, când cuvântul nu era atestat decât la nivelul limbajului poetic sau figurat). Probleme au pus, în special, selecția termenilor de origine engleză, adaptați în diferite grade și, mai ales, absenți din textele științifice românești, dar cunoscuți specialiștilor, precum și numeroasele denumiri științifice în latină (de exemplu, „termenul științific oficial latinesc, în cazul constelațiilor”, p. 14), folosite în mod frecvent chiar și de nespecialiști (cf. *Cancer* și *Rac*, *Aries* și *Berbec*). Dată fiind frecvența mare a acestor denumiri oficiale latinești (ceea ce nu se întâmplă, de pildă, cu denumirile oficiale ale animalelor sau plantelor), i-a făcut pe autori să le includă în dicționar, dacă sunt relevante ca prezență în textele astronomice, deși nu este vorba, propriu-zis, de termeni românești, când nu sunt adaptați sistemului lexico-gramatical al românei.

Dificultăți au rezultat inclusiv din raportul nume comun/nume propriu atât de prezent în terminologia astronomică și, în consecință, de prezența astrinimelor, „nume proprii de obiecte cerești și de constelații” (DAFOC s.v.), al căror studiu nu este încă foarte bine sistematizat. Astfel, unii termeni, prin restricție sau generalizare, pot face parte fie din categoria numelor proprii, fie din cea a numelor comune (cazuri foarte la îndemână: *Lună/lună*, *Soare/soare*, *Luceafăr/luceafăr* etc.). Apoi, polisemia,

destul de bogată (de exemplu, pentru lunile anului există 93 de denumiri organizate sinonimic, dintre care aproximativ o treime denumesc mai multe luni, în funcție de zona dialectală) și, uneori, surprinzătoare (de exemplu, chiar în cadrul strict științific al limbajului de specialitate, un semnificant numește mai multe elemente astronomice), a pus, la rândul său, probleme, dată fiind organizarea DAFOC, dicționar etimologic, după modelul DA/DLR, și nu după cel al dicționarilor enciclopedice. Soluția a constat în aducerea sub același semnificant a semnificațiilor diferiți având același etimon, ceea ce reprezintă singura soluție justă pentru un dicționar etimologic.

Compusele și sintagmele, inclusiv ale numelor proprii, au fost înregistrate „sub un termen determinant” (p. 17): de exemplu, compusul *Baba-cu-paiele* „Calea-Lactee”, s.v. *baba*; *Aldebaran cel Roșu*, s.v. *Aldebaran*; iar sintagmele *astru ceresc*, *boltă cerească*, *corp ceresc*, *mecanică cerească* etc., s.v. *ceresc*, *-ească*, dar s-a făcut trimitere și la articolul reprezentat de centrul de grup („v. a s t r u” etc.).

Organizarea articolelor DAFOC aduce câteva elemente de noutate (unele folosite, totuși, și în *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, DFA). Astfel, în afară de precizarea sferei diastratice (T_s sau T_p), se include, atunci când este cazul, direcția circulației diastratice/evoluției lexicale, dinspre limbajul popular către cel științific ($T_p T_s$) sau invers ($T_s T_p$). Dată fiind dinamica accelerată a descoperirilor astronomice, precum și a corectărilor și reinterpretărilor din acest domeniu, autorii DAFOC au introdus, alături de indicația „învechit” și pe cea specifică acestui dicționar, de „inactual”. Etimologia directă, cu sursele indicate în paranteză, este însoțită, pentru numele proprii, și de etimologia indirectă, completată de note cu caracter enciclopedic. Pentru numele proprii provenite din apelative se indică, de asemenea în paranteză, etimologia indirectă. Nu în ultimul rând, pentru sintagme sunt date, tot în cadrul unor note, corespondentele din principalele limbi europene. Toate acestea largesc categoriile de public cărora li se adresează și sporesc caracterul educativ și de popularizare al dicționarului.

Ca și DFA, DAFOC cuprinde, în afara substantivelor, adjective și verbe, ceea ce le deosebește de alte dicționare terminologice.

Studiile, complexe și valoroase prin bogăția documentării și profesionalismul sintezelor oferite, completează în mod fericit caracterul parțial al dicționarului, în sensul că foarte multe articole, însoțite de notele aferente, din secțiunea L-Z a manuscrisului dicționarului servesc ca exemplificări ale diferitelor aspecte metodologice în cadrul studiilor.

Normele DAFOC (p. 259-269) sunt clare și detaliate, fiind, în consecință, deosebit de utile pentru înțelegerea arhitecturii articolelor. O soluție ingenioasă pentru diferitele excepții de la regulă care pot apărea o constituie sistemul de mențiuni adoptat. Printre normele cele mai importante se numără: neprecizarea genului pentru numele proprii (conform tradiției lexicografice), precizarea ariei de circulație diastratice (T_s sau T_p) în ordinea circulației diacronice a fiecărei unități, folosirea genului proxim de *asterism* pentru grupările de stele diferite de cele 88 de constelații consacrate, adăugarea abrevierilor internaționale pentru constelații, formularea definițiilor potrivit registrului căruia îi aparține termenul, plasarea citatelor ilustrative în ordine cronologică, redarea site-urilor (prescurtat) cu majuscule urmate de data consultării (URSEANU, 09.10.2022, de exemplu), indicarea zonei dialectale pentru elementele T_p , când aceasta este evidentă, ordonarea zonelor dialectale abreviate în sensul mișcării acelor de ceasornic, începând cu Maram., punerea în evidență a surselor dialectale, după toate celelalte surse ordonate cronologic, introducerea, ca

inovație, a parantezei de circulație („Inactual”), renunțarea la indicația gramaticală din DLR „– Pl.: ?”, punerea variantelor lexicale ale cuvântului-titlu în ordine diastatică, diacronică și diatopică, indicarea explicită a etimologiei elementelor de substrat, reconstruirea formei protoromane pentru formele moștenite potrivit normelor DÉRom, corelată cu forma latinească scrisă și citată conform normelor acestui dicționar (când articolul există), tratarea la note de subsol marcate special a etimologiei sintagmelor, redarea „semnăturii” fiecărui autor prin inițiale la sfârșitul fiecărui articol etc.

Deși, din păcate, timpul de care s-a dispus, volumul mare de muncă și complexitatea problemelor au făcut ca dialectele românești sud-dunărene să nu poată fi incluse în această cercetare, „lucrarea de față este prima analiză contrastivă lingvistică (T_s versus T_p) a terminologiei astronomice românești” (p. 20) și cuprinde lexeme care desemnează fenomenele, obiectele cosmice și constelațiile. Abordarea interdisciplinară lingvistică-astronomie a condus la clarificări terminologice și de substanță (de pildă, se evidențiază cele două sensuri distincte pentru *constelație*, se face disocierea corectă a zodiilor din punct de vedere astronomic în relație cu disocierea astrologică a acestora, atât de populară prin intermediul horoscopului, se argumentează înțelegerea timpului ca fenomen astronomic, se aduc clarificări în domeniul bogatei sinonimii populare, este pusă în evidență bogăția lexicului românesc din acest domeniu etc.). Strict lingvistic, cercetarea contrastivă clarifică anumite aspecte ale specificului lexicului românesc în plan romanic și stabilește corespondențe lexicale corecte între terminologia populară și cea științifică (de exemplu *Chirostriile*, formă dialectală pentru *Pirostriile*, echivalează în T_s cu constelația *Casiopeea*), identifică o serie de prime atestări, în funcție de sens, pentru lexeme precum: *astronom*, *astronomie*, *astru*, *Bouarul* ș.a.

„Pentru prima oară în astronomia și lingvistica românească, este identificat și studiat astronomic *conturul specific T_s al porțiunii de boltă cerească delimitată de limba română*” (subl. aut. C.F.) (cca 800 de stele, dintre care aproximativ 300 cele mai luminoase și mai vizibile, cu declinația cuprinsă între –47 de grade și 90 de grade) (p. 21).

TAFOC adoptă o perspectivă ce presupune întrepătrunderea informațiilor cu specific astronomic, cu cele lingvistice (de factură lexicală, etimologică etc.) (v. p. 170). DAFOC reprezintă un instrument valoros nu numai pentru lexicografi (în special pentru redactorii noii ediții a dicționarului academic), ci și pentru astronomi. Echipa interdisciplinară a dicționarului a reușit adeseori să realizeze disocieri semantice, terminologice pentru situații ambigue (v. p. 190). Autorii DAFOC au optat nu numai pentru indicarea etimologiei directe (de exemplu, apelativul de la care provine numele propriu), ci și pentru redarea etimologiei indirecte (în acest caz, originea apelativului de la care s-a format astronimul). Terminologia astronomică românească actuală, deci preponderent științifică sau cu tendință de trecere către registrul popular, este strâns legată de terminologia astronomică internațională, în limba engleză. În plus, articolelor le-au fost atașate numeroase note care detaliază etimologiile complexe, aduc informații cu caracter enciclopedic sau oferă „povestea/legenda” unui anumit astronim, rezultând o foarte mare complexitate a acestora.

În concluzie, o lucrare valoroasă cu care cercetarea lingvistică românească se poate mândri!

Primul studiu, semnat de Laura Manea, poartă titlul *Fenomenele atmosferice. Probleme generale* (p. 25-62). Autoarea subliniază faptul că, în cazul terminologiei fenomenelor astronomice, dat fiind faptul că ele se petrec dincolo de atmosfera terestră și, uneori, în afara percepției umane directe, asistăm la o prevalență a denumirilor științifice, dintre care multe au migrat spre lexicul comun datorită interdisciplinarității, adică prin intermediul unor discipline și domenii care le-au folosit, precum: fizica, matematica, chimia, geografia, geodezia, meteorologia, radiocomunicațiile, navigația ș.a. Pe de altă parte, a cunoscut o continuă dezvoltare desemnarea, delimitarea și definirea fenomenelor astronomice, datorită unor științe conexe astronomiei, cum sunt: astrometria (care se ocupă de mișcarea aparentă a obiectelor cerești, echinocții, solstiții etc.), mecanica cerească (mișcarea reală a corpurilor cerești, legea atracției universale, marea etc.), cosmologia (proprietățile fizice, structura și evoluția Universului, Big Bang, radiațiile cosmice, formarea galaxiilor, a stelelor și planetelor etc.), radioastronomia (studiul obiectelor cerești pe frecvențe radio), cinematica sistemului solar (mișcarea și fazele Lunii, eclipsele de Lună și de Soare etc.), astrofizica (energia radiantă, luminozitatea, strălucirea, efectul Doppler, radiația corpului negru etc.). Progresul științei spațiale în ultimele decenii și dezvoltarea fără precedent a tehnologiei au dus la numeroase descoperiri și, implicit, la necesitatea denumirii noilor realități.

Nu există o definiție științifică propriu-zisă pentru termenul *fenomen astronomic*, dar autoarea consideră că acesta „desemnează, diacronic, un eveniment astronomic identificat și, apoi, studiat în cursul a mii, sute sau, actual, zeci de ani, funcție de evoluția teoriilor în fizică și în matematică, precum și a tehnologiei” (p. 28). Practic, „astronomia începe cu studierea fenomenelor observate pe bolta cerească” (p. 27). Fenomenele atmosferice se află în atenția omenirii încă din mileniul al doilea î.Hr., iar descoperirile din acest domeniu făcute de-a lungul timpului au rămas, în mare parte, valabile și astăzi.

Inventarul românesc al termenilor care denumesc fenomene astronomice este deosebit de bogat, dar nu ca termeni simpli, ci ca „termeni pilot” pentru sintagmele și îmbinările stabile de cuvinte în care apar. În general, este vorba de împrumuturi lexicale și calcuri (doar din engleză, pentru epoca modernă, în cazul terminologiei științifice), consecință a sincronizării terminologiei românești cu terminologia astronomică internațională. Definirea lor pe înțelesul publicului larg și cu rigorile unor articole de dicționar a fost deosebit de dificilă, deoarece majoritatea termenilor sunt extrași din manuale și cursuri unde sunt tratați, uneori, pe mai multe pagini (ca și în dicționarele de specialitate) sau le sunt dedicate capitole întregi. Terminologia populară, bazată de asemenea pe împrumuturi, are caracter uzual și este rodul acțiunii de „popularizare” și de „culturalizare a maselor” realizate de cărturari în secolele trecute.

Autoarea a identifica 94 de termeni, științifici (cei mai mulți) și populari, care denumesc fenomene astronomice, cu precizarea că unii apar doar în construcții lexicale. Reținem câțiva: *activitate solară*, *apus*, *conjuncție*, *corn(ul Lunii)*, *crai(-nou)*, *echinocțiu*, *eclipsă*, *gravitație*, *hipernovă*, *întunecare*, *marea*, *ploaie (de meteoriți)*, *radiație*, *rază*, *rotație*, *scăpătat*, *solstițiu*, *vânt (solar, stelar)*. Aceștia au făcut obiectul

unei taxonomizări realizate pentru prima oară de Laura Manea și care cuprinde: 1. fenomene care definesc mișcări (aparente sau reale) ale corpurilor cerești, a unor aglomerări stelare sau a unor componente ale acestora (exemple: *deplasare aparentă a stelei, mișcare anuală a Pământului, mișcare de rotație, mișcare geocentrică, nutație, precesie luni-solară, revoluție, rotație galactică* etc.); 2. fenomene rezultate în urma mișcărilor (aparente sau reale) ale corpurilor cerești (simple sau în combinație cu fenomene astronomice fizice) (ex.: *echinocțiu, echinocțiu de primăvară, formarea anotimpurilor, isonihtă, marea, solstițiu, solstițiu de iarnă* etc.); 3. fenomene rezultate din cursul mișcării diurne a unui astru (ex.: *apus, asfințit, culminație, răsărit, scăpătat, Soare-apune* etc.); 4. fenomene rezultate în urma mișcării orbitale a corpurilor cerești (ex.: *crai-vechi, fazele lunii, lună ascuțită, lună în două coarne, lună tânără, lunație, revoluție sinodică a Lunii, ultimul pătrar* etc.); 5. fenomene care stabilesc poziția astrilor pe bolta cerească (*conjuncție, culminație, opoziție*); 6. fenomene care se produc când un corp ceresc trece prin fața altuia (ex.: *acoperire, eclipsă, întunecare, faza centrală, faza inelară, tranzitul planetelor inferioare* etc.); 7. fenomene astronomice fizice (ex.: *atracție, gravitație, fuziune nucleară, reflexie, refracție astronomică* etc.); 8. fenomene de coliziune (ex.: *cădere de meteori sau meteoriți, ciocnire cu o cometă* etc.); 9. fenomene care apar pe suprafața sau în proximitatea astrilor (*activitate solară*); 10. fenomene care se referă la modificări la nivel de corp ceresc sau la modificări ale cosmosului (ex.: *Big Bang, expansiunea Universului, Explozia inițială* etc.); 11. fenomene care indică un proces cosmologic (ex.: *formarea galaxiei, formarea planetelor* etc.); 12. fenomene rezultate în urma pătrunderii în atmosfera terestră a unor corpuri cosmice (ex.: *curent meteoric, ploaie de stele, roi meteoric* etc.), cercetate, din alte perspective, și în alte două studii; 13. fenomene care se referă la răspândirea luminii, la eliberarea de energie în cosmos sau la emisia radiațiilor în spațiu ori la strălucirea corpurilor cerești (ex.: *dispersia luminii, luminozitate, propagarea luminii, radiație solară, raze cosmice galactice, scânteiere, strălucire aparentă, vânt stelar* etc.); 14. fenomene care conduc la modificări ale unor corpuri cerești (*marea galactică*); 15. fenomene cu rol important în studierea mișcării corpurilor cerești, cercetate și în funcție de efecte în alt studiu (*efect Doppler, efect Zeeman*). În afara acestei taxonomii, dar având o importanță deosebită se află: 1. legile care stau la baza identificării unor fenomene astronomice (*legea atracției universale, legea gravitației, legile lui Kepler*); 2. corpurile cerești care produc fenomene astronomice, cercetate și dintr-un alt punct de vedere (ex.: *binare fotometrice, novă, nove rapide, stele binare, stele variabile eruptive, supernovă* etc.); 3. anumite intervale de timp în care au loc fenomene astronomice (ex.: *crepuscul astronomic de dimineață/de seară, perioadă orbitală, revoluție siderală* etc.); 4. noțiunile care denumesc metode folosite pentru determinarea distanței până la un obiect cosmic inaccesibil (ex.: *paralaxă, paralaxă geocentrică, paralaxă heliocentrică, paralaxă seculară* etc.).

În continuare, sunt explicate regulile care au stat la baza redactării articolelor din această secțiune, pornind de la faptul că, exceptându-i pe *eclipsă* și pe *explozie*, toți termenii sunt monosemantici. Pentru termenii care definesc fenomene astronomice (de fapt, pentru toate categoriile de termeni), s-a ales „cuvântul prototipal, pentru a înlătura ambiguitățile semantice, apărute mai ales la nivel sintagmatic [...] și pentru a putea urmări sinonimia la nivel $T_S - T_P$ ” (p. 31). Definițiile sunt urmate, când este cazul, de sintagme dintr-unul sau din mai multe registre posibile (T_S , $T_S T_P$, $T_P T_S$ și T_P), precum și de sinonime din celălalt registru

fundamental, dacă nu cumva chiar definiția constă dintr-un astfel de sinonim. Așadar, s-a recurs la mai multe modalități de definire: definire explicativă, definire prin sinonime, definirea unei/unor sintagme sau compuse, pentru cuvintele-pivot (prototipale) care nu apar decât sintagmatic.

Urmează studiul ilustrativ al „ploilor de meteoriți”, de fapt curenți de meteori, care, dintre toate fenomenele astronomice, alcătuiesc un subgrup aparte.

În total, Laura Manea a studiat și definit 76 de termeni din registrul științific, din care 21 de lexeme care definesc curenți de meteori, 18 termeni care țin de registrul popular, 10 termeni care aparțin registrului științific și popular (T_ST_P) și 6 termeni care fac parte atât din registrul popular, cât și din cel științific (T_PT_S).

Categoriile lexicale includ: cuvinte simple (substantive), sintagme construite cu acestea, sintagme independente (după identificarea sintagmei prototipale), variante lexicale (ilustrând oscilațiile în alegerea unei forme literare, precum în cazul cel mai spectaculos al lui *echinocțiu*: *echinox*, *echinops*, *ecuinox*, *ecvinocție*, *ecvinopție*, *echinocț*, *echinopție*, *echinopțiu*, *echinoxiiu*, *ecuinopț*, *ecuinopțiu*, *ecuinocție*, *ecuinocțiu*, *ecvinopț*, *ecvinocțiu*, *ecvinoxiu*, *ecinocțiu*, *ecinopțiu*, *ecuinoapte*).

Din punct de vedere gramatical, au fost identificate substantive (69 feminine, 2 masculine și 21 neutre), plus 20 de nume proprii, și numeroase sintagme (323, v. p. 32), organizate în 13 tipuri de structură, precum și 18 îmbinări de cuvinte cu un grad mai scăzut de stabilitate (precum: *expansiunea Universului*, *formarea planetelor*). Nu este foarte clar de ce *Big Bang* e trecut doar la substantive neutre, nu și la substantive proprii, ca și *Soare*, *Lună*. Se pare că, deși scris cu inițiale majuscule, nu este considerat nume propriu în limba română (v. DAFOC s.v.).

Foarte valoroasă, ca în cazul tuturor studiilor din volum, de aceea nu vom reveni, este secțiunea dedicată categoriilor etimologice, pentru că, dat fiind volumul mare al surselor consultate, s-a dat o mare atenție căilor de pătrundere a termenilor și, de aceea, unele etimologii au fost reinterpretate. Din acest punct de vedere, 24 de termeni au etimologie simplă (directă), 42, etimologie multiplă, cu o contribuție importantă a celei franceze; 9 termeni sunt moșteniți, iar 29, formați în română, prin toate procedeele, mai puțin prin prefixare (doar *exnovă*). Interesantă este precizarea, care privește 21 de termeni, că, deși au anumite etimoane, fixarea lor în limbajul astronomic s-a datorat unor termeni din alte limbi, la care se trimite prin „cf.” (de exemplu, *rezonanță* < fr. *resonance*, cf. eng. *r e s o n a n c e*). De asemenea, interesantă, utilă și inedită este „etimologia sintagmelor” (v. p. 56-60), adică, așa cum precizează autoarea, indicarea structurilor echivalente (în general, mai ales din franceză și engleză) după care s-au creat calcurile totale sau parțiale din română.

Deși a avut de descris un domeniu foarte abstract, guvernat mai ales de legi fizice și matematice și ajuns în atenția publicului larg abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea încoace, autoarea a surprins complexitatea și frumusețea acestui domeniu al terminologiei astronomice, lăsând să se întrevadă preocupări viitoare legate de această temă, precum categorii dialectale, sinonime, prime atestări, studii de caz.

Cristina Cărăbuș, deși se referă la același domeniu de referință, se plasează în altă perspectivă în studiul său, *Efecte ale fenomenelor atmosferice* (p. 63-70).

Rezultă o complexă analiză semantică, morfologică și etimologică a termenilor care alcătuiesc câmpul lexical al efectelor fenomenelor atmosferice.

Inventarul supus analizei, aparținând doar terminologiei științifice (Ts), extras din dicționare generale ori de specialitate sau din lucrări științifice, este foarte precis și destul de bogat, alcătuit, mai precis din doi termeni nominali (*efect* și *antigravitație*) și din 46 de sintagme științifice/îmbinări de cuvinte mai mult sau mai puțin stabile (dintre care, exemplificăm cu câteva mai „cunoscute” nespecialiștilor: *deplasarea polilor cerești*, *efect Coandă*, *efect de latitudine*, *efect de seră*, *efect Oberth*, *efectul bulgărelui de zăpadă* etc.). Câteva dintre acestea formează perechi sinonimice, precum: *efect Einstein* = *decalaj gravitațional*, *efect geomagnetic* = *efect de latitudine*, *efect Hubble* = *deplasare spre roșu*. Alte 13 sintagme care apar în lucrările unor specialiști (ca: *efectul mișcării Pământului în jurul Soarelui*, *efectul materiei în spațiu* etc.), la recomandarea specialistului astronom, nefiind clar definite, nu au fost luate în considerare. Unii termeni se suprapun cu: meteorologia (*efect de seră*), geofizica (*efect geomagnetic*), radioastronomia (*efect fotoelectric*), cu astrofizica (*efect Einstein*, *efect fotoelectric* etc.), cu aeronautica (*efect Coandă*), cu astronautica (*efect Pogo*).

Se recunoaște în structura tuturor sintagmelor elementul comun *efect*, definit ca „urmare sau consecință a unui fenomen astronomic” (p. 69), urmat de substantive proprii, de substantive comune precedate de prepoziție sau în cazul genitiv și de adjective.

Ca etimologie, dacă *efect* se remarcă printr-o etimologie multiplă (franceză, engleză și germană), iar *antigravitație* este compus în română, cu intervenția fr. *antigravitation* (pentru care se trimite spre comparație), sintagmele provin, prin calchiere, fără excepție, din franceză și/sau din engleză, în majoritate făcându-se trimitere la structuri echivalente din ambele limbi.

Cristina Florescu se oprește asupra unei fațete complexe și foarte discutate de către specialiști din diferite domenii: *Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: AN, LUNĂ și denumirile lunilor anului* (p. 71-97).

Autoarea mărturisește, de la început, limitele pe care trebuie să și le impună un lingvist atunci când discută despre o noțiune care poate fi definită (relativ) precis numai într-un cadru de strictă specialitate (matematic, fizic, astronomic). Chiar definiția noțiunii-cheie, extrasă din *Dicționarul de astronomie și de astronautică* (publicat de Călin Popovici și colaboratorii în 1977, dar rămas în continuare cel mai utilizat și în prezent), oferă o imagine a complexității ei: „timp: formă fundamentală de existență a materiei în mișcare, exprimând simultaneitatea și coordonarea succesivă logică a evenimentelor obiective” (ap. p. 72), deosebită de celelalte mărimi fundamentale prin caracterul său ireversibil și prin imposibilitatea realizării unui etalon material de timp. Totuși, oamenii și-au creat câteva puncte de reper temporal, orientându-se după mișcarea aparentă a Soarelui (de fapt, după mișcarea de revoluție a Pământului) și de fazele lunii, și astfel au apărut *anul* și *luna*. Acestea fac, în special, obiectul studiului de față, mai precis, modul în care ele sunt reflectate în terminologia populară și în cea științifică românească.

Mai întâi, analiza se concentrează asupra lexemului *an*, moștenit din latină ca, de altfel, și celelalte componente importante ale calendarului (*lună*, *săptămână*, *zi* etc.) și impus prin „**autoritatea calendarului latin**” (subl. aut., p. 72), care a înlocuit sau unificat vechile calendare ale babilonienilor, fenicienilor și vechilor greci.

În noianul de sensuri și sintagme în care se află implicat *an* (dar și alți termeni temporali), pare că se pierde amprenta de fenomen astronomic a timpului, dar este o impresie înșelătoare, pentru că „orice disociere a timpului are implicații sociale” (p. 73).

În registrul popular și dialectal, cuvântul vine cu o suită de sintagme intrate dinspre limbajul religios și liturgic (precum: *an bisericesc*, *Anul Domnului*, *Anul Nou* etc.) ori apărute ca expresii ale unor nevoi socioadministrative (cum sunt: *an bugetar*, *an gregorian*, *an sabatic* etc.).

În limbajul științific, *an* a fost definit prima oară de matematicianul N. Coculescu, în 1929: „anul fiind [...] intervalul între două reveniri ale Soarelui la un același solstițiu” (ap. p. 74), dar după ce înaltul prelat Amfilohie Hotiniul, în secolul al XVIII-lea, și profesorul Ioan Genilie, în secolul următor, îl folosiseră într-un efort conștient de popularizare și cultivare a limbii. Și în T_s , sunt înregistrate mai multe sintagme (de ex.: *an galactic*, *an luni-solar*, *an marțian*, *an venusian* etc.), prin care *an* „a pătruns dincolo de granițele limbajului astronomic” (p. 75).

Lună, disociat semantic între „corp ceresc” și „interval de timp”, a provocat unele discuții cu privire la originea celui de-al doilea sens, deși opinia dominantă în lingvistica românească este că ambele sensuri sunt moștenite din latină, protoromane, dar există și opinii mai noi care îl consideră dezvoltat în română. Admițând originea protoromană a ambelor sensuri, autoarea a considerat necesară analiza lexemului sub forma a două omonime: $LUN\check{A}^1$ și $LUN\check{A}^2$, dintre care doar cel de-al doilea, cu sens temporal, constituie obiectul articolului de față.

Rețin atenția construcțiile populare *lună (luni) de zile* (specifică numai limbii române între limbile romanice, dar neîntâlnită nici în alte familii de limbi), *de lună* (în *ridichi de lună*, de exemplu) sau *crugul lunii* „ciclu lunar, de 19 ani”, care dă mărturie despre începuturile unei astronomii populare. În T_s , apar sintagme, precum: *lună siderală*, *lună sinodică*, *lună solară* etc.

O altă fațetă importantă a studiului o reprezintă denumirile lunilor anului, caracterizate printr-un grad înalt de sinonimie și prin utilizare inclusiv în sfera analizelor și definițiilor astronomice explicite.

Prin bibliografia consultată, care se apropie de exhaustiv atât în domeniile lexicografic și lingvistic, cât și în cel etnografic, studiul Cristinei Florescu asupra acestei teme și articolele corespunzătoare din DAFOC pot fi considerate cel mai cuprinzător demers de până acum. La această concluzie contribuie și anexa de circa trei pagini, care cuprinde nu numai toate denumirile românești ale lunilor anului (termenii, nu și variantele), ci și structura sinonimică a câmpului lexical respectiv (p. 93-96).

Denumirile literare oficiale ale lunilor se află la limita dintre terminologia populară și cea științifică ($T_P T_s$), dar variantele lor dialectale au constituit împreună cu denumirile propriu-zis dialectale și populare (peste 80 de termeni) o rețea complexă din punct de vedere diacronic, diastratic și diatopic. Cei mai frecvenți termeni populari care denumesc lunile anului sunt, începând cu ianuarie: *căldindar*, *făurar*, *mărțișor*, *prier*, *florar*, *cireșar*, *cuptor*, *secerar*, *râpciune*, *brumărel*, *brumar* și *îndrea*. „Fiecare termen oficial trece prin câte două sau trei etape de adaptare dinspre structurile preluate din slavonă mai ales (dar și medio- sau neogreacă), spre cele modificate sub influența latinei neologice” (p. 93).

În continuare, este analizat fiecare din cei doisprezece termeni literari, dintre care *mai* și *a(u)gust* sunt moșteniți, avându-se în vedere descrierea ierarhiei

taxonomice complicate și arborescente care se produce pe diferitele paliere ale limbii române (v. p. 81 ș.u.). Urmează analiza denumirilor dialectale ale lunilor, care, de asemenea, sunt angrenate în relații sinonimice uneori greu de explicat. Din punct de vedere etimologic, rețin mai întâi atenția termenii moșteniți sau, potrivit terminologiei DÉRom, „termeni de sorginte protoromană” (p. 87) (din latina secolelor I-III ale primului mileniu), cvasigenerali în limbile romanice: *agust*, *făurar*, *mai*, *marț*, *prier*; sau caracteristici numai limbii române: *răpciune*, cu o polisemie dialectală impresionantă: „august; septembrie; octombrie; noiembrie; decembrie”, *îndrea* „decembrie” și *vinimeriu* „septembrie”, urmași de termeni împrumutați din germană și/sau maghiară ori doar din maghiară, precum: *aprilis*, *apriluș*, *augustuș*, *cireșeag*. Urmează creațiile interne, pe terenul limbii române, foarte numeroase, încărcate de expresivitate, ca diminutive sau augmentative, cu valoare metonimică, sinecdotică sau metaforică. Unele desemnează numai luni ale anului, precum: *crăciunar*, *făurică*, *gerar*, *vinicer* etc. Altele reprezintă resemantizări, extinderi semantice de la cuvinte deja existente: *cireșar*, *ghețar*, *măselar* (de la *măseaua* coasei, deci luna când se cosește), *neios*, *ningău*, *ploiier*, *pomar* etc. Alături de *răpciune*, discutat mai sus, mulți termeni populari și dialectali denumesc mai multe luni, în funcție de distribuția diacronică, primii, și, mai ales, de cea diatopică, cei din urmă. Reținem spre exemplificare pe: *florar* „aprilie; martie; mai; iunie”, *călindar/cărindar* „ianuarie; iunie” și *îndrea* „decembrie, ianuarie; septembrie; octombrie”. Această polisemie, uneori surprinzătoare, poate să se datoreze, după Cristina Florescu, mai multor cauze: diferențierile stilistice ale calendarului ortodox, nuanțele climaterice ale vremurilor trecute, amintirea unei clime ancestrale, înmagazinată în memoria arhaică a locuitorilor de pe aceste teritorii, creativitatea subiectului-vorbitor în cadrul anchetelor dialectale etc. Oricum, resemantizările ulterioare „ascund”, potrivit autoarei, sursa etimologică reală (v. p. 91).

Sinonimia bogată apare, de asemenea, la denumirile dialectale. De exemplu: *mai* = *cireșar*, *florar*, *frunzar*, *prăzar*, *decembrie* = *crăciunar*, *gerilă*, *ghețar*, *îndrea/undrea*, *luna lupilor*, *neios*, *ningău*, *răpciune/răpciun*. În seriile sinonimice, dialectale intră și diferitele variante împrumutate ale denumirilor oficiale (ca: *aprilis*, *apriluș*, la *aprilie*, întâlnite în subdialectul crișean).

În final, înaintea concluziilor, denumirile românești ale lunilor sunt transpuse într-un cadru mai larg, romanic, mai precis, autoarea prezintă rezultatele unui studiu al său comparativ cu situația din franceză a acestor denumiri. Spre deosebire de română, franceza moștenește tipurile generale romanice, cu foarte numeroase variante fonetice și lexicale, dar sinonimia la nivel dialectal este extrem de săracă, fie și pentru că dialectologii nu au fost prea interesați de aceasta, consideră autoarea. Cadrul socio-cultural deosebit a condus către aceasta. Mai precis, așa cum arată Cristina Florescu: „Pentru română, dubletele arhaice protoromane versus elementele slavone oficiale au putut forma, în sistemul de denumire a lunilor anului, posibilitatea unei «evaziuni» terminologice creative inexistente în sistemul exclusiv latin al francezei” (p. 93).

Daniela Butnaru se ocupă într-un dens articol de *Lexicul care desemnează momente și perioade ale unei zile* (p. 99-114). După un preambul în care autoarea face o digresiune asupra rolului luminii și întinericului în viața omului și prezintă stadiul cercetărilor, trecând în revistă contribuțiile valoroase din domeniu ale lui B. P. Hasdeu, T. Frâncu și G. Candrea, Sim. Fl. Marian, T. Pamfile, V. Bogrea, R.

Vulcănescu, Simina Frîncu și Cristina Cărbuș, se fac precizări cu privire la obiectul de studiu.

Ca în toate subdomeniile terminologiei astronomice, și în cel de față pot fi găsite toate cele trei categorii de fapte lingvistice repartizate diastatic: termeni științifici, utilizați exclusiv de specialiști, termeni populari, comuni, cei mai numeroși, și termeni care aparțin ambelor registre, înregistrându-se și aici interferențe firești cu alte domenii înrudite, precum al meteorologiei și al fenomenelor atmosferice.

Referindu-se la structura lexicală, autoarea abordează mai întâi terminologia științifică, după care se ocupă de cea populară, alegând în ambele cazuri o dispunere (crono)logică a faptelor de limbă tratate. Este vorba nu numai de o conturare, în cazul terminologiei științifice, a unei schițe de istorie a constituirii acesteia începând cu secolul al XIX-lea, ci și de o analiză a termenilor în ordinea momentelor zilei.

Din T_s, care s-a bazat la începuturi, dar se bazează și în continuare pe cuvinte aparținând fondului comun, reține atenția structuri precum: *zi mijlocie*, *zi solară adevărată*, *miezul nopții mijlociu/mediu*, *crepuscul (de dimineată/de seară)*, *oră civilă*, *oră medie la amiază* etc. Se remarcă folosirea unor termeni care aparțin ambelor registre, ca: *amurg*, *dimineată*, *momentul apusului*, *seară*, *zori*, dar mai ales: *amiază*, *crepuscul* și *zi*, utilizați, uneori intens, de specialiști. Aparțin T_p numeroase cuvinte, simple sau compuse, locuțiuni, expresii și sintagme, rezultate din experiența milenară a „trăirii” timpului de către strămoșii noștri, în strânsă legătură cu ciclul lumină-întuneric.

Ca orice bun gospodar, autoarea se pornește la treabă de dimineată! De aceea, își începe demersul analitic cu termeni cu circulație regională sau arhaică, printre care: *astămâneată*, *dis-de-diminecioară*, *desniță*, *zor de zi(uă)*, *crăpui de ziuă*, *crepetul zilei*, *gură de ziuă*, *mijitul zilei*, *faptul dimineții*, *amurgul dimineții*, *la mânecus*, *la cântători*, *cu noaptea-n cap* ș.a. Dovadă a imaginației și creativității populare sunt verbele și expresiile verbale referitoare la răsăritul Soarelui, numit și *soare răsare* sau *răsărita Soarelui*: *a se crăpa de ziuă*, *a se sâmcela de ziuă*, *a se omizi de ziuă*, *a ieși zorii*, *a se îngâna ziua cu noaptea*, *a intra alba în sat*, *a veni alba la fereastră*, *a se îngena*, *a se înzori*, *a se crăcăna de ziuă* etc.

Și celelalte momente ale zilei sunt bine reprezentate: *amiaza oilor*, *(a)prânzul (cel) mic* (între zori și mijlocul zilei), *amiaza mare*, *miez de zi*, *prânzul boieresc/păcurăresc*, *crucea-amiezii*, *crucea zilei*, *răscrucile cerului* (la jumătatea zilei), *după-masă*, *după-prânz*, *la chindie*, *cina mică*, *la toacă*, *la asfintea Soarelui*, *în amurg*, *la amurgit*, *în capul murgului*, *la scăpățiș* (până la lăsarea serii), *la căderea serii/nopții*, *pe înserate*, *în capul nopții*, *în puterea nopții*, *cumpăna nopții* etc. Verbele sunt, de asemenea, bine reprezentate pentru celălalt moment „spectaculos” al zilei, apusul Soarelui: *a se lăsa seara/întunericul* (și, cu alt sens secundar, aparent, *a se lăsa Soarele*), *a intra/veni murga în sat*, *a se întuneric*, *a se îmbezna* ș.a.

Unii termeni populari trimit la momente diferite ale zilei, în funcție de surse. Astfel, *proor* desemnează momente care cuprind primele ore după miezul nopții, primele ore ale dimineții, vremea prânzului sau chiar tot intervalul de dimineată până la prânz. La fel de interesante sunt din acest punct de vedere *cântatul cocoșilor* și *la toacă* (v. p. 109).

Structura gramaticală a câmpului lexical analizat evidențiază numărul mare de substantive, simple sau compuse, uneori diminutive, și a sintagmelor substantivale. Mai puține sunt adjectivele și adverbele, dar reține atenția numărul mare de locuțiuni adverbiale (formate din substantive precedate de prepoziții, mai ales),

care lipsesc în celelalte subdomenii ale TAFOC sau sunt foarte puține. Foarte numeroase sunt verbele, locuțiunile și expresiile verbale.

Etimologia este, la rândul său, analizată în funcție de cele două registre. Cum era de așteptat, pentru terminologia științifică, este vorba de împrumuturi sau calcuri după franceză și engleză, în primul rând, iar pentru cea populară, se întâlnește toată varietatea etimologică a lexicului comun: moștenire, împrumut, derivare, compunere, conversiune.

Bogăția lexicală cea mai mare o cunoaște terminologia populară (v. p. 110-111). Cele mai multe expresii și sintagme populare au legătură cu lumina Soarelui (*revărsat de zori, a se lumina de ziuă*), cu poziția acestuia pe cer (*la răsărită Soarelui, în crucea zilei, la zăvărnirea Soarelui*), dar și cu activități ale oamenilor (plecatul de dimineață: *pe mânecate*, timpul mesei: *aprânz, cinioară, la ujină*, timpul când ciobanii duc oile în țarc: *la țarcători*), cu practici religioase (*la utrenie, la vecernie*) ori cu obiceiuri ale păsărilor (*la cântători, la cântatul cocoșilor*).

Alina-Mihaela Bursuc se ocupă de *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română* (p. 115-136), mai precis de „terminologia propriu-zisă a categoriilor de obiecte cosmice și nomenclatura acestora la nivel științific (T_s) și popular (uzual și dialectal) (T_p) [...] cu focalizare pe obiectele cosmice majore” (p. 115), obiectele cosmice minore făcând obiectul studiului următor.

Autoarea, care consideră demersul său ca având caracter enumerativ și parțial, descriptiv, bazat pe un material terminologic bogat (cf. p. 134), face, pentru început, o necesară trecere în revistă a bibliografiei de referință, cu precădere anglo-franceze, dar și românești. În vreme ce numeroase grupuri de lucru de sub egida Uniunii Astronomice Internaționale (IAU) se ocupă de liste terminologice și criterii de clasificare a obiectelor cosmice nou-descoperite, „amprenta onomastică” a acestor obiecte este destul de redusă. Aflăm cu interes despre bogatul studiu referitor la numele stelelor al astronomului amator american Richard Hinckley Allen, *Star-Names and their Meanings*, publicat în 1899, dar rămas actual, urmat, în 1977, de nu mai puțin impresionanta lucrare a latinistului francez André Le Boeuffe, *Les Noms latins d'astres et de constellations*. Pentru spațiul românesc, de referință rămân studiile: *Astronimele, subclasă onomastică*, publicat de Domnița Ichim-Tomescu în 1984¹, *Nume de astre. Studiu onomastic al denumirilor populare și științifice*, din 2000, semnat de Daniela Nedelcuț și, ca lucrare de referință, monografia de mitologie astronomică românească a profesorului Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, publicată pentru prima oară în 1907 și tradusă de curând în engleză.

În cadrul contrastiv T_s/T_p, se fac mai întâi precizări cu privire la aspectele gramaticale ale terminologiei, care cuprinde, în mod firesc, substantive, dar și adjective și verbe. Se continuă cu precizări de natură lexicală, distingându-se un „microcâmp lexical”, format din nume comune, și un „macrocâmp terminologic”, alcătuit din diferite grupe de nume proprii ale diferitelor obiecte cosmice. La nivel empiric, microcâmpul lexical elementar este alcătuit din *soare, lună și stea*. Unicitatea lor le poate învesti cu funcție onomastică: *Soarele, Luna, Pământul, Galaxia*. Se discută, de asemenea, câteva aspecte diacronice: pe măsură ce capacitatea umană de

¹ Ar trebui rectificată trimiterea de la p. 116: „cf. Ichim-Tomescu 1998”; *Gramatica numelor proprii în limba română*, apărută în 1998, este semnată Domnița Tomescu; sursa apare corect la bibliografia studiului, dar nu apare deloc la cea generală.

cunoaștere a Universului s-a mărit, s-au produs reorganizări ale categoriilor de obiecte cosmice. Astfel, Pământul, odată cu apariția teoriei heliocentrice, a fost considerat planetă, Pluto, considerat odinioară planetă, a retrogradat la plutoid (?planetoid), *Steaua Dimineții* și *Steaua-Ciobanului* s-au dovedit a fi planeta Venus, *nebuloasa Andromeda* de altădată a devenit *galaxia Andromeda* etc.

Aspectele etimologice sunt, în general, cele valabile pentru toate categoriile de termeni astronomici: cuvinte din fondul vechi (moștenite, împrumutate și formate în română) pentru terminologia populară, și cuvinte împrumutate mai ales din franceză sau/și engleză, precum și sintagme cu proveniență dublă, anglo-franceză, pentru terminologia științifică. Totuși, așa cum precizează Domnița Ichim-Tomescu (ap. p. 119): „sistemul astronomic științific (livresc în sens mai larg) cuprinde nume proprii străine (parte a vocabularului internațional) și nume proprii românești (traduceri sau adaptări ale numelor proprii străine...)”, de obicei mitonime greco-latine, preluate prin franceză și engleză.

O contribuție importantă a DAFOC o reprezintă, în cazul numeroaselor denumiri populare de obiecte cosmice, „distincția dintre denumirile compuse reale și structurile reconstituite explicative” (p. 119).

Urmează descrierea denumirilor categoriilor de obiecte cosmice (circa 170 de structuri, fără ca lista să fie exhaustivă), bazate pe un nucleu de termeni din care fac parte: *stea*, *planetă*, *satelit*, *nebuloasă*, *galaxie*, *roi*, *novă*, *exonovă*, *quasar* (p.119).

Autoarea trece în continuare la o analiză riguroasă a denumirilor obiectelor cosmice majore, din care fac parte: a. termenii generici ai categoriei astronomice a obiectelor cosmice (*astru*, *corp cosmic*, *obiect cosmic* sau *corp ceresc*/înv. *trup ceresc*, *obiect ceresc*), unde se face și o pledoarie pentru impunerea sintagmei *obiect cosmic* ca generică, fiind mai cuprinzătoare decât *corp ceresc*, pe de o parte, și *obiect ceresc*, pe de altă parte, atât la nivelul determinatului, cât și la cel al determinantului; b. termenii generici pentru categorii de obiecte cosmice (*galaxie*, *nebuloasă*, *planetă*, *satelit*, *stea*, cf. termenii-nucleu amintiți mai sus), oferindu-se bogate informații etimologice, de atestare, privitoare la subcategorii și relații de sinonimie; c. nume proprii de obiecte cosmice²: termenul generic *astronim*, numele celor opt planete din sistemul nostru solar, nume de sateliți (naturali, ai planetelor, stelelor, galaxiilor și chiar asteroizilor)³, nume de stele (sunt cunoscute denumirile oficiale românești pentru cele mai strălucitoare stele din 23 de constelații, dar și pentru stele de strălucire mai mică, angrenate în relații de sinonimie cu denumiri populare, toate reținute în DAFOC)⁴, nume de galaxii, nebuloase și roiuri de stele (asimilate în trecut cu nebuloasele și pentru care, în multe cazuri, s-a apelat la cataloagele internaționale, ca și în cazul stelelor); d. denumiri populare și dialectale (rețin atenția numele planetei Venus, asimilată cu o stea, al Căii-Lactee, precum și ale unor stele mai strălucitoare, desemnate ca și Venus prin compuse cu cuvântul *luceafăr*).

² Cu precizarea că, datorită numărului mare al acestora, există cazuri de sinonimie astronomică (nume proprii „multivoce, dar monovalente”; de ex., *Ara* denumește, deopotrivă, o constelație, un asteroid și un roi de stele).

³ Bineînțeles, sunt avuți în vedere sateliții cei mai importanți ai planetelor; de ex., din cei 146 de sateliți cunoscuți în prezent ai lui Saturn, au fost reținute doar numele primilor 18.

⁴ Nu au fost avute în vedere numeroasele denumiri bazate pe sisteme alfanumerice de denotație – J. Bayer: de ex., *α Lyrae/α Lyr/Alpha Lyrae*, pentru steaua Vega din constelația Liriei; sau J. Flamsteed: de ex., *80 Ursae Majoris/80 UMa*, pentru steaua Alcor din constelația Ursa-Mare.

Un interesant studiu de caz privește situația denumirilor referitoare la *Calea-Lactee*, numită și *Galaxia* (p. 131-133). Reflexia ei pe cerul nocturn le-a inspirat strămoșilor noștri peste 100 de denumiri populare și/sau regionale, majoritatea compuse, bazate în general pe lexemele: *brâu*, *cale*, *car*, *cărare*, *crug*, *crâng*, *cunună*, *dără*, *drum* etc., grupate în două sfere noționale: una, liniară, de „drum”, cel mai bine reprezentată (cf. lat. *via lactea*), iar cealaltă, circulară, de „crug” (cf. lat. *lacteus circulus*, calchiat după greacă). Sunt răspândite și alte denumiri, simple: *Coromâsla* „cobiliță”, *Rarița* „unealtă agricolă”, aici, probabil după cele trei stele din constelația Orion, dar și *Greblături*, *Pleaznă*, *Toace*, care, alături de *paie*, prezent în multe compuse (*Baba-cu-Paiele*, *Calea-cu-Paiele*, *Carul-cu-Paiele*, *Carul-de-Paie*, *Cărarea-Paielor*, *Drumul-cu-Paie* ș.a.), indică o altă sferă noțională, a „paielor și puzderiilor” din sfera muncilor agricole de vară.

Terminologia referitoare la *galaxia Calea-Lactee* sau la *Galaxia noastră*, dar și la orice altă galaxie, parțial observabilă, se folosește și de metonimie și sinecdocă, adică „se construiește pe raportul parte/întreg/generic (prin extindere, restrângere, generalizare), marcând o zonă de suprapunere parțială terminologică și noțională” (p. 132). Foarte interesante sunt considerațiile cu privire la apariția în română a denumirilor *Calea-Lactee*, *Calea-de-Lapte*, *Calea-Laptelui*, *Calea-Lactată*, *Calea-Lăptie/Calea-Lăpție*, *Calea-Albă*, ca traduceri și adaptări ale fr. *voie lactée* și lat. *via lactea*, aceasta din urmă rezultată prin contaminarea dintre *via caeli regia* și *lacteus circulus*, dar și cu privire la valoarea simbolică, arhetipală a ideii de „drum”, care fie este moștenită de la romani, fie reprezintă „o intuiție universală generată de proiectarea pe cer a drumului terestru (concret sau legat de viață și moarte) ori de utilizarea ca semn pe cer de orientare pe drumul terestru” (p. 133).

Se remarcă, în domeniul terminologiei obiectelor cosmice majore, o predominanță a terminologiei științifice față de cea populară în ceea ce privește denumirile de stele, o variație diatopică bogată privitoare la *Calea-Lactee*, „succesiunea sistematică a unor procese semantice (parte/întreg/generic)” și „codarea nonlingvistică cu efecte asupra uzului terminologic (desemnări astronomice alfanumerice precum α *Centauri* – *Alpha Centauri*, uzul prescurtărilor, de tip OTN – obiecte transneptuniene, sau uzul prescurtărilor și reliteralizărilor: *quasar* < eng. *quasar* < QSR < Quasi Stella Radio Source)” (p. 133).

Denumirile oficiale ale planetelor reprezintă stratul terminologic cel mai vechi în ambele registre terminologice, iar „nodul contrastivității T_s vs T_p ” îl reprezintă numele stelelor observabile cu ochiul liber. Se consideră caracteristice T_p „multitudinea de nume date unei stele”, iar pentru T_s , „denumirea oficială internațională a unei stele (preluată cu grafia și pronunția din limba de origine sau anglizate) și denumirea alfanumerică sau denumirile sateliților” (p. 133).

Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu se ocupă, în completarea studiului anterior, de *Obiectele cosmice* – *asteroizi*, *comete*, *meteoriți* (p. 137-150), așa-numitele obiecte „mici” din sistemul nostru solar, dar extrem de numeroase⁵.

Pentru început, autoarea precizează obiectul de studiu, oferind definițiile categoriilor avute în vedere, prime atestări ale termenilor generici (pentru *cometă*, cea

⁵ Aflăm, potrivit informațiilor NASA, preluate de autoare, că asteroizii sunt peste 1 300 000, cometele, mai mult de 3 800, iar meteoriții descoperiți pe Pământ depășesc 50 000.

mai veche, secolul al XVII-lea, pentru ceilalți doi, secolul al XIX-lea), variante (precum *cometă/comit/comită* etc.), ca și sinonimele totale sau parțiale ale acestora (rețin atenția sinonimele populare ale lui *cometă*: *stea cu coadă*, *stea cu plete*, *stea cu păr*, *stea comată* etc.). Ca în toate subdomeniile TAFOC, și aici se impune o comparație între T_s și T_p .

În continuare, se descriu caracteristicile sistemului denominativ al celor trei categorii de obiecte, cu obișnuita variație între termen simplu, termen compus și „sintagmă terminologică”. Astfel, asteroizii poartă nume de eroi din mitologia greacă, romană, egipteană sau feniciană, de astronomi, de teritorii etc. precedate de un indicativ astronomic numeric (1 *Ceres*, 2 *Pallas*, 4 *Vesta*), cometele sunt denumite după descoperitor/descoperitori (uneori, aceeași cometă a fost „redescoperită”) ori după astronomi celebri, dar au și ele diferite indicative, conținând, de obicei, anul descoperirii (*Cometa lui Cesar* sau *C/-43 K1 Cometa lui Cesar*, *Daimaca* sau *C/1943 R1 Daimaca*, *Hale-Bopp* sau *C/1995 O1 Hale-Bopp*, de exemplu), iar meteorii și meteoriții (meteorii care cad pe Pământ, sau pe un alt astru, devenind *stele căzătoare* în reprezentarea populară), ca părți ale unei formațiuni comune, primesc nume colectiv după constelația în care pot fi observați: *Aquaride* (*Aquarius/Vărsătorul*), *Arietide* (*Aries/Berbecul*), *Capricornide* (*Capricornul*), *Cetide* (*Cetus/Balena*), *Draconide* (*Dragonul*) etc. Autoarea dă suficiente indicații tehnice pentru înțelegerea sistemului denominativ (v. și p. 146).

Termenii generici intră și în componența unor sintagme specifice, alături de lexeme care sunt, de asemenea, definite în DAFOC: *brâu principal de asteroizi*, *centură de asteroizi*, *familie de asteroizi* etc.; *capul cometei*, *coada/coama cometei*, *cometă bătrână*, *cometă periodică*, *comete gemene* etc.; *crater meteoritic/de meteoriți/meteoritic*, *curent meteoritic/de meteori*, *furtună de meteori/meteorică*, *ploaie meteorică*, *roi meteoric* etc. (Autoarea nu le dă decât pe cele cuprinse în dicționar, până la litera k.)

Urmează o riguroasă și foarte utilă pentru nespecialiști taxonomizare a obiectelor cosmice minore – asteroizi, comete, meteoriți – realizată cu sprijinul nemijlocit al astronomului Cătălin Galeș, numai în registru științific pentru asteroizi și în ambele registre pentru celalalte două categorii. Foarte incitantă este posibilitatea clasificării asteroizilor și cometelor după criteriul vizitării lor de misiuni umane!

De asemenea, sunt analizate categoriile de denumiri în relație cu originea acestora: este vorba, de obicei, de împrumuturi, de cele mai multe ori, multiple, efectuate mai ales din franceză și engleză. Totuși, există nume de asteroizi și comete care poartă nume românești, de la personalități sau toponime: asteroizi: *Brâncuși*, *Eminescu*, *Enescu*, *Grebenikov*; *Danubia*, *Moldavia*, *România*, *Transylvania* și comete: *Daimaca* și *van Gent-Peltier-Daimaca*. Nu există termeni dialectali pentru niciun astfel de obiect cosmic.

Ca și în cazul celorlalte subdomenii, există elemente de interdisciplinaritate, cu matematica, fizica, chimia, geografia, meteorologia și chiar cu astrologia, strămoașa astronomiei.

Elena Isabelle Tamba aduce sub lupă, într-un studiu amplu, *Denumirile de constelații în terminologia astronomică românească* (p. 151-193). Aceasta remarcă existența din cele mai vechi timpuri în toate limbile Pământului a unor termeni astronomici și răspândirea fără precedent a informației astronomice în zilele noastre. De asemenea, subliniază dihotomia dintre realitatea de pe bolta cerească și aparența

imaginii pe care și-o fac oamenii despre aceasta. Schimbarea de perspectivă, trecerea de la vederea în două dimensiuni la cea tridimensională face să sporească impactul viziunii științifice asupra constelațiilor. Denumirile constelațiilor, grupuri de stele, au cunoscut o mare variabilitate în timp, dar au devenit stabile după congresul Uniunii Astronomice Internaționale (IAU) din 1922, când s-au stabilit cele 88 de nume oficiale în latină ale constelațiilor cunoscute și delimitate precis, prin coordonate matematice, aparținând celor 88 de regiuni/zone convenționale în care a fost împărțită bolta cerească, numite chiar *constelații*. Așadar, se impune pentru acest termen o nouă semnificație de „regiune precis delimitată a bolții cerești”. Constelațiile, în sensul vechi al cuvântului, au fost luate mereu ca puncte de reper, în navigație, de exemplu, ele fiind relativ fixe o lungă perioadă de timp. Impresia deplasării lor este datorată tocmai deplasării planetei noastre.

Acest subdomeniu astronomic este cel mai studiat dintre toate, de aceea necesită o atentă analiză diacronică. Documentarea este foarte amplă, pe baza corpusurilor de texte pentru dicționarul-tezaur, inclusiv cea pentru ediția a doua, precum și a altor baze de date, ceea ce a permis identificarea a 430 de denumiri românești de constelații [„cuvinte simple (astronime – nume proprii)” și „unități frazeologice (astronime – sintagme, astronime – cuvinte compuse)”, p. 154, n. 8], cel mai bogat inventar stabilit vreodată (spre comparație, DA/DLR, ca și I. Otescu, rețineau circa 100 de nume). Acești termeni încep să fie atestați încă din dicționarele secolului al XVII-lea (Dictionarium c. 1650 și Teodor Corbea 1691-1697) și prezintă o mare stabilitate (nu se mai dau denumiri noi constelațiilor existente, iar alte constelații nu s-au mai descoperit).

Instructivă și deosebit de interesantă este „istoria” constelațiilor. Tiparul/forma grupurilor de stele cunoaște diferențe firești, depinzând de poziția observatorilor umani și, mai ales, de realitatea înconjurătoare a acestora (natură, civilizație, nivel cultural etc.). Astfel, aflăm etapele succesive ale „descoperirii” constelațiilor (de la cel 12 „zodiacale” ale babilonienilor, la cele 48 de „constelații antice” ale lui Ptolemeu pînă la cele 14 „moderne” descoperite în emisfera australă de francezul de Lacaille etc.), precum și procesul de fixare realizat în 1922 de IAU și definitivat în 1930 prin lista publicată de E. Delporte. Din cele 88 de denumiri oficiale, 12 sunt zodiacale, 28 boreale și 48 australe; ele redau, „în mare, 42 de nume de animale, 29 de obiecte neînsuflețite și 17 oameni sau personaje mitologice” (p. 157).

Foarte utile sunt imaginile și tabelele atașate, printre care cel cu denumirile internaționale și cu corespondentele oficiale românești extrase din lista furnizată de Observatorul Astronomic „Amiral Vasile Urseanu” de la București.

Raportul dintre realitate și aparență este foarte clar conturat în discuția despre conceptul de ‘constelație’: „Până la începutul secolului al XX-lea, înțelesul acestui termen era același în limbajul uzual / dialectal, ca și în limbajul științific: un grup de stele (fixe) având forma unei figuri imaginare. Astăzi, semnificația acestui termen diferă, deoarece în limbajul științific accentul este pus pe realitate, în timp ce în limbajul comun (uzual) / popular (dialectal) este încă pus pe aparență.” (p. 159). Definirea conceptului în română și în arealul romanic (dar nu numai) indică diferențe între specialiști și publicul comun. Pentru cei dintâi, sensul obișnuit, comun de „grup de stele având o formă specifică”, rezultatul imaginației colective, este atribuit termenului *asterism*, în vreme ce *constelație* desemnează „una din cele 88 de regiuni în care este împărțită bolta cerească” (de ex., asterismul *Carul-Mare* face parte din

constelația *Ursa-Mare*). Definiția DAFOC reușește să aducă împreună cele două accepții și să le armonizeze, indicând și diferitele sinonime.

Autoarea continuă cu o trecere în revistă a exegezelor dedicate numelor de constelații, între care se remarcă cele pentru limba română ale lui I. Otescu, T. Pamfile, mai vechi, și al Danielei Nedelcuț, cel mai recent (2000), care nu conțin, însă, informații aprofundate de natură astronomică. Se adaugă numeroase studii și articole lingvistice, dicționare generale, manuale și dicționare de astronomie, traduceri ale unor lucrări de astronomie importante, numeroase site-uri (printre care, valoroase și de încredere sunt <http://www.astro-urseanu.ro> și <http://www.astro.ro/cnra/>, de la noi, precum și <http://nasa.gov> și <http://iau.org>).

Analiza lingvistică din diferite perspective se deschide cu o listă completă a celor 430 de termeni, deopotrivă populari/dialectali și științifici. O mică nedumerire ar putea apărea din cauza faptului că unii termeni par că se repetă în această listă (*MUSCA*, *ORION*, *PHOENIX*). Nu este vorba de o repetiție, ci de faptul că, în aceste cazuri, denumirea oficială românească și denumirea oficială internațională sunt identice. O altă observație, care poate ar trebui să se afle mai cu seamă în atenția autorilor *DOOM*, ține de scrierea cu sau fără cratimă a denumirilor compuse. Nu credem că s-a dorit o delimitare în funcție de gradul de coeziune internă a grupului, ci, s-a făcut, probabil, o raportare la ortografia sursei și, așa cum arată chiar autoarea, la recomandările dicționarului ortografic. Totuși, pare improbabil să se fi scris cu cratimă în atât de multe cazuri, când chiar lista denumirilor oficiale (Tabelul 1, p. 157) conține relativ puține cazuri de folosire a cratimei, uneori cu inconsecvență (cf. *CÂINELE-MIC*, dar *LEUL MIC*). Autoarea face precizări în acest sens în paragraful 3.1. (p. 184), redând o recomandare din *DOOM 2021* (p. 60), potrivit căreia „cele mai multe nume compuse de corpuri cerești se scriu cu cratimă: *Calea-Laptelui*, *Carul-Mare*, *Cloșca-cu-Pui*”. Dar, ca și în recomandare, nu au fost scrise cu cratimă toate, ci numai cele mai multe nume de constelații? Ar fi de dorit o generalizare a scrierii cu cratimă, care să vină dinspre lingviști, așa cum s-a propus pentru numele compuse de plante, de insecte sau de animale, iar dacă nu, să se realizeze o aliniere la denumirile oficiale internaționale, pentru care, firește, nu se folosește cratima!

Cele două registre sunt relativ echilibrate ca inventar: pentru cei 233 de termeni din secțiunea A-K, 97 aparțin doar *T_s*, 83 se întâlnesc numai în *T_p*, iar 53 sunt specifici ambelor limbaje, cu direcții diferite de pătrundere (p. 173).

Tipologia denumirilor de constelații, realizată cu aceeași rigoare, aduce în atenție aspecte interesante. Astfel, din punct de vedere semantic, rolul jucat de metonimie este pregnant și observăm că imaginația umană (colectivă pentru denumirile vechi, dar în fond tot individuală la început, ca pentru denumirile mai noi) a făcut similitudini cu obiecte, clădiri, locuri (*Amfora*, *Căruța*, *Mănăstirea*, *Ocolul*), elemente ale regnului animal (*Căpriorul*, *Lebăda*, *Taurul*), ființa omenească și părți ale corpului omenesc (*Omul*, *Părul-Berenicei*), meserii, ocupații, roluri sau caracteristici umane (*Aparul*, *Fecioara*, *Gemenii*, *Vizitiul*), elemente din bestiare sau personaje mitologice (*Casiopeea*, *Hidra*, *Orion*, *Pegas*, *Zmeul*). Este vorba, în general, de elemente familiare, foarte cunoscute observatorilor bolții cerești, dar trebuie spus că o parte a denumirilor românești sunt preluări sau traduceri din terminologia internațională. Unele denumiri sunt polisemantice, adică desemnează constelații diferite (de ex., *Fata-cu-Cobilița* se referă fie la constelația *Orion*, fie la constelația *Lebăda*, iar *Crucea* mai desemnează uneori, în afara constelației desemnate doar astfel, și constelațiile *Lebăda* și *Delfinul*). Din punct de vedere formal,

numele de constelații sunt fie nume proprii simple, fie nume proprii compuse, fie sintagme (de ex., *Crucea Cerului cea Mare*, *Crucea Miezului Noptii*, *semnul Capricornului*, *zodia Căpriorului*). Din punctul de vedere al circulației, autorii DAFOC au fost atenți atât la termenii cu circulație generală, fie în limbajul științific, fie în cel popular, cât și la cei cu circulație dialectală [de ex., *Casa cu Curte(a)* sau *Casa-cu-Ogradă „Coroana Boreală”*, atestate în nordul Moldovei], la cei rari (*Cărătorul-de-Apă*), învechiți (*Chitul*) sau specifici unei anumite civilizații (*Hipopotamul*, din astronomia egipteană).

Ca etimologie, aproximativ o treime din denumirile românești ale constelațiilor sunt formate de la apelative, iar unele denumiri sunt împrumutate, având, de obicei, o etimologie multiplă (din latină și, cel mai adesea, din engleză).

Sinonimia există și în cazul numelor de constelații. Au fost identificate: sinonime oficiale internaționale, sinonime oficiale românești, sinonime comune (uzuale)/populare (dialectale) și „sinonime”/termeni echivalenți din alte limbi (a se vedea studiul de caz pentru astrinimul Ursa-Mare, cu 22 de sinonime și cu corespondente în alte culturi, la p. 182-183).

Primele atestări ale numelor românești de constelații sunt din a doua parte a secolului al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII (din *Istoria ieroglică* a lui Cantemir). Ele se înmulțesc de-a lungul secolului următor, datorită primelor lucrări de astronomie științifică (Genilie și Missail), dar mai ales la începutul secolului al XX-lea, când apare lucrarea lui I. Otescu (1907). Cu sensul al doilea, de „regiune a cerului”, atestările încep din prima parte a secolului XX, cum era de așteptat, după congresul IAU din 1922.

Autoarea are în vedere și precizări cu privire la tratamentul lexicografic în chestiuni sensibile, cum ar fi scrierea cu cratimă și majusculă a compuselor și a sintagmelor (v. *supra*) sau definirea cât mai precisă a unor constelații despre care informațiile sunt precare sau insuficiente (de ex., *Dascălul-cu-cartea-în-mână*, denumire din sud-vestul Dobrogei a unei constelații nedefinite, extrasă din caietele Hasdeu), precum și importanța numelor de constelații în economia articolelor DAFOC (în afara cuvintelor-titlu, acestea pot apărea în definiții, ca sinonime și în citate). Deși constelațiile reprezintă un element definitoriu al astrologiei, aceasta nu s-a aflat în atenția autorilor dicționarului, deși i se rezervă articolul cuvenit.

Avem de a face, așadar, cu un sistem onomastic bine reprezentat, caracterizat prin vechime și de o puternică stabilitate (a se vedea cazul celor 12 constelații zodiacale), întărită în epoca modernă de rigorile limbajului astronomic oficial/internațional. Articolele privitoare la constelații sunt adevărate micromonografii.

Florin-Teodor Olariu abordează tema de cercetare cu instrumentele geografiei lingvistice în studiul său, cu titlul *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale* (p. 195-225).

Reputatul dialectolog al grupului interdisciplinar integrează volumul de față în ansamblul prestigios și de valoare al cercetării ieșene asupra lexicului specializat, legat fie de sfera limbii literare (terminologie științifică, filozofică, religioasă etc.), fie de terminologiile diverselor îndeletniciri rurale (viticultură, fierărie etc.). Sunt binecunoscute numele lui V. Arvinte, N.A. Ursu, E. Munteanu, I. Nuță, I.A. Florea, I. Oprea și ale multor alora.

Corpusul analizat este, și în acest caz, foarte amplu și constă, în principal, dintr-un mare număr de hărți dialectale, culegeri de texte dialectale, dicționarul-tezaur (DA/DLR), precum și glosare și dicționare dialectale. Mai precis, au fost avute în vedere, în special: 40 de hărți din volumele II-VI ale ALR, serie nouă, materialul dialectal din atlasele regionale dacoromânești (ALRR/NALR) corespunzător a 42 de întrebări din secțiunea *Timpul. Fenomene atmosferice* a *Chestionarului* NALR, 13 hărți din *Atlasul lingvistic moldovenesc*, volumul de texte dialectale publicat de E. Petrovici în 1943 (ALRT II), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* (DGDS) ș.a.

Pe baza acestui corpus, autorul a observat existența în lucrările de geografie lingvistică a câtorva centre de interes: în primul rând, 'timpul', cu preponderența denumirilor unităților temporale, și, în mai mică măsură, denumirile unor corpuri cerești ('soare', 'lună', 'stea', 'luceafăr' etc.) și ale unor fenomene astronomice ('soare răsare', 'se crapă de ziuă', 'luna scade', 'cade o stea' etc.), rezultând o terminologie preponderent nominală. Totuși, se conturează și un „compartiment actanțial” (p. 198), responsabil de descrierea fenomenelor și proceselor astronomice.

În urma amplei acțiuni de documentare, au rezultat circa 800 de elemente (termeni, variante, structuri sintagmatice), din care, datorită anumitor constrângeri, au fost reținute aproximativ 550. Prin comparația acestei terminologii populare cu terminologia științifică, se poate constata, ca în majoritatea subdomeniilor astronomice, „un grad minim de interferență între cele două compartimente lexicale” (p. 198), cu o tendință descrescătoare a suprapunerii dinspre universul vizibil cu ochiul liber către ceea ce se află în afara lui.

După considerentele de ordin general, autorul purcede la o „analiză punctuală a lexicului dialectal” excerptat (p. 199). Foarte utilă, dar deloc surprinzătoare pentru un promotor al geografiei lingvistice ni se pare ilustrarea comentariilor cu ajutorul unor hărți dialectale interpretative. Este urmărită mai întâi (p. 199-214) variația diatopică, într-o distribuție descrescătoare a răspândirii termenilor (de la ansamblul dacoromânei către o singură variantă dialectală), în corelație, unde cercetările permit, cu variația diacronică⁶.

Se continuă cu componenta strict lingvistică, analizată pe compartimente: fonetică, morfologică, lexicală și semantică, aducându-se de fiecare dată cele mai ilustrative argumente și exemple. Astfel, privitor la fonetica termenilor, se discută problema analizei variantelor fonetice în vederea alegerii formei lexicale (termeni proprii sau variante) care să fie folosită drept cuvânt-titlu în dicționar. Totodată, este discutat modul în care termenii dialectali au fost deja preluați în dicționare, uneori dându-se dovadă de inconsecvență. Din punct de vedere morfologic, atrag atenția relativ numeroasele variante de plural ale termenilor nominali, care reflectă, uneori, și o altă încadrare de gen (cf. *primăver*, *primăvări*, *primeveri*, *primăvăruri*, alături de *primăveri*; *luceafări*, *luceaforti*, *luceafuri*, pe lângă *luceferi*, masculine, versus *lucefere*, *luceafere*, *luceafăre*, *luceafure*, neutre). Tot o problemă de morfologie o reprezintă dificultatea încadrării verbelor în clasa de conjugare, în special din cauza lipsei sufixelor, pentru forme precum *se crepête/se crepède* (*de ziuă*), atestate în Crișana și Transilvania. De asemenea, se întâlnesc numeroase variații ale clasei de conjugare la verbe reflexive sau nu, precum: *crepăța/crepăți/crepeți*, *guri/gura*, *îngeni/îngena*, *mizi/miza*, *vedera/vederi*, toate însoțite de sintagma *de ziuă*, ca și

⁶ În acest scop, se compară situația reflectată de anchetele NALR dintre 1963 și 1980 cu cea care rezultă din anchetele ALR, desfășurate între 1930 și 1938.

variante reflexive mai puțin obișnuite: *a se apune*, *a se sfinți* (soarele), întâlnite în Banat și Transilvania, *a se da de zori/de ziuă*, din câteva localități din sud-estul Munteniei și sud-vestul Dobrogei. Din punct de vedere lexical, merită subliniat faptul că documentarea pentru DAFOC a dus la descoperirea a numeroși termeni noi, neconsemnați în dicționarele de profil (DA/DLR, MDA, DGDS), cât și a unor variante lexicale, de asemenea neconsemnate (v. p. 218-220). Pe latura semantică a cercetării, trebuie subliniat faptul că s-au identificat sensuri noi ale unor unități lexicale cunoscute, mai ales în subdomeniul denumirilor lunilor anului. De exemplu, *cireșar* poate desemna nu numai luna iunie, cum este îndeobște cunoscut și se arată de obicei în dicționare, ci și lunile din vecinătate, adică mai și iulie, ceea ce se poate explica climatic, dar și luna aprilie, ceea ce este neobișnuit și s-ar putea explica printr-o „competență idiomatice proprie anumitor vorbitori” (p. 223). Cu alte cuvinte, nu este vorba de o necunoaștere a idiomului local, ci de un „defazaj” în raport cu denumirile populare comune, adică o altă împărțire a lunilor anului, care pot să nu mai fie douăsprezece, prin prelungirea (subiectivă) a uneia sau alteia (cf. p. 223, n. 35).

În concluzie, terminologia populară a fenomenelor și obiectelor cosmice, deși mai restrânsă decât cea științifică din rațiuni obiective (limitele vederii umane), este la fel de interesantă la nivel lingvistic (mai ales semantic), cât și la nivelul mentalului colectiv (după cum o dovedesc exemple precum: *fluierar* „februarie”, *traistă-n băț* „martie”, *păștileț* „aprilie”, *vinicer* „septembrie”, *crăciunar* „decembrie”, *a intra alba-n sat*, *a se guri/a se gura de ziuă*, *a țipa zori de ziuă*, *a se ziui*, *a se zgâria de ziuă* „a se crăpa de ziuă”, *fugău* „stea căzătoare”, *rotilă* „lună plină”, *zorilă* „lucefărul de dimineață” etc. Deosebit de bogată este paleta sinonimică populară pentru noțiunea ‘a se crăpa de ziuă, a se ivi zorile’, care cuprinde aproximativ 50 de verbe, locuțiuni și expresii (v. p. 217, n. 23). Această terminologie confirmă distribuția variantelor dialectale ale dacoromânei (fie în două diviziuni, după cum observase Al. Philippide, fie în cinci ramuri, după cum stabilise școala lingvistică clujeană). De asemenea, ea este mai amplă decât este reflectată în actuala ediție a dicționarului academic, de aceea trebuie subliniate rolul unor cercetări ținute precum cea de față și necesitatea preluării rezultatelor acesteia în noua ediție a dicționarului-tezaur.

Profesorul universitar Cătălin-Bogdan Galeș, astronomul-matematician al grupului de cercetare, prezintă *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei* (p. 227-238), deosebit de interesante, redată în ordine cronologică. Pe lângă aceasta, el a avut o contribuție esențială la stabilirea surselor de specialitate ori a inventarului de termeni științifici și la formularea numeroaselor definiții științifice și explicații suplimentare de specialitate oferite la fiecare pas pe parcursul dicționarului.

Ca prim pas în evoluția astronomiei, se cuvin menționate observațiile cu ochiul liber. Aflăm, astfel, că în afară de aștrii noștri tutelari, Soarele și Luna, și toate înfățișările, fenomenele și procesele care le sunt asociate (faze, eclipse, traiectorie etc.), oamenii au putut vedea, fără instrumente ajutătoare, banda slab luminată a Căii-Lactee și circa 2 500-3 000 de aștri cu grade diferite de strălucire, din care cinci, mai luminoși, nu scintilează/licăresc, ci par să aibă o strălucire continuă (planetele Mercur, Venus, Marte, Jupiter și Saturn). În plus, omenirea a putut observa dinamica bolții cerești, poziția fixă a unei stele ori a unor grupuri de stele în raport cu restul aștrilor, stele căzătoare, deplasarea celor cinci planete arătate mai sus (de unde denumirea grecească *planetă* însemnând „rătăcitor”) etc.

Originile științei astronomiei se află în Mesopotamia, Asiria și Babilonul de acum aproape patru milenii (Tableta asiriană a lui Venus înregistrează răsăriturile planetei vreme de 21 de ani, iar în Babilon au fost realizate observații amănunțite și îndelungate ale Lunii), precum și în China acelor timpuri. Pe la jumătatea mileniului întâi î.Hr., caldeenii, astronomii mesopotamieni, erau capabili să prevadă eclipsele de Lună sau să întocmească liste sistematice cu pozițiile constelațiilor. De fapt, acolo se află originea celor 12 constelații zodiacale și a zodiacului.

Un pas înainte l-a reprezentat sistemul lumii întocmit de Ptolemeu și de astronomii greci. De la aceștia avem și denumirea științei (gr. *asteron* „stea” + *nomos* „lege”). Deși de la aceștia, vreme de paisprezece secole, s-a impus modelul geocentric, bazat pe viziunea lui Aristotel și promovat prin apariția în secolul al doilea a lucrării *Syntaxis Mathematica* (în latină), tradusă în arabă sub titlul de *Almagest*, grecii vechi au făcut descoperiri remarcabile, valabile și astăzi sau aflate la originea unor dezvoltări moderne. Astfel, Aristarh din Samos (sec. IV î.Hr.) considera că Pământul se mișcă pe un cerc în jurul Soarelui, care este fix, la fel ca celelalte stele (în totală disonanță cu teoria geocentrică), Eratostene din Cyrene (sec. III-II î.Hr.) a calculat raza terestră, iar Hipparch din Niceea (sec. II î.Hr.) a descoperit fenomenul de precesie (modificarea lentă a poziției axei Pământului), a creat un catalog al stelelor și a realizat o clasificare a acestora după magnitudine, sistem dezvoltat în prezent.

Din secolul al XVI-lea încoace, se dezvoltă *astronomia nouă*. Sistemul heliocentric îl detronează pe cel geocentric, datorită unor mari gânditori precum Nicolaus Copernic, Tycho Brahe (care lucra la un sistem „mixt” al lumii) și Johannes Kepler, care s-a bazat foarte mult pe calcule și deducții matematice pentru a continua opera primilor doi. El a descoperit forma eliptică a orbitei lui Marte (deci nu de cerc, cum credeau vechii greci) și, de aici, regulile generale de mișcare a planetelor, în număr de trei, denumite ulterior *legile lui Kepler*. Tot el a inventat termenii de *periheliu* și de *afeliu* (punctele cel mai apropiat, respectiv cel mai depărtat de Soare ale unei planete) sau de *rază vectoare* (raza elipsei, care își schimbă lungimea). În paralel, descoperirea lunetei la începutul secolului al XVII-lea și geniul lui Galileo Galilei (care și-a construit singur propriile lunete și a schimbat din temelii caracterul observațiilor efectuate asupra bolții cerești) au contribuit, de asemenea, la dezvoltarea astronomiei. El a observat, între altele, existența reliefului lunar, a descoperit numărul mare de stele vizibile cu luneta, precum și patru obiecte din preajma lui Jupiter, pe care le-a numit mai întâi *stele medicene*, apoi, la sugestia lui Kepler, *sateliți* (de la gr. *satellos* „însoțitor”) și, mai presus de toate, a introdus metoda științifică în cercetările astronomice. Practic, „*astronomia nouă* inițiată de Copernic s-a clădit pe trei piloni: observațiile precise ale lui Tycho Brahe, calculele migăloase ale lui Kepler și metoda științifică a lui Galilei” (p. 234). Un nou imbold l-au adus metoda experimentală, pusă în practică cu mai mare eficiență după 1957, când a fost lansat primul satelit artificial, folosirea telescopului sau a camerelor CCD și, bineînțeles, zborurile cosmice.

Odată cu astronomia nouă, au început să apară și să se dezvolte ramuri diferite ale acestei științe, printre care mecanica cerească, care studiază orbitele (elastice, din cauza perturbațiilor) ale corpurilor cerești și de care s-a ocupat în mod strălucit Isaac Newton. Acesta este descoperitorul *gravitației universale*, forța care face, de pildă, ca viteza de deplasare a unei planete să fie mai mare la periheliu și mai mică la afeliu, și al principiilor mecanicii care îi poartă numele. Mecanica cerească are în prezent o subramură, astrodinamica, esențială pentru zborurile cosmice, fiindcă studiază mișcarea corpurilor artificiale.

Descoperirile astronomice sunt în prezent atât de numeroase, încât există un mare decalaj între volumul de date cunoscut de specialiștii din domeniu și cel care ajunge la cunoștința marelui public și, în consecință, intră, ca denumiri, în terminologia populară.

Astronomia este, în concluzie, nu numai o știință veche de când lumea, ci și una esențială pentru destinele umanității.

Cosmin Căprioară⁷

⁷ Universitatea „Ovidius” din Constanța.

Oliviu Felecan, Alina Bugheșiu (eds.), *Name and Naming. Proceedings of the Sixth International Conference on Onomastics "Name and Naming" (In)correctness in Onomastics (ICONN 6, Baia Mare, September 5-7, 2023)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2024, 984 pag.

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.11>

După cum ne-au obișnuit, situând o atare problematică într-o tradiție de un înalt nivel științific, colegii universitari de la Baia Mare au scos de sub teascurile tiparniței încă un volum masiv conținând o selecție din comunicările prezentate la cea de-a VI-a ediție a Conferinței Internaționale de Onomastică „Numele și Numirea” (desfășurată în frumosul mediu băimărean în luna septembrie a anului 2023), având ca temă, de data aceasta, *(In)corectitudinea în onomastică*.

În *Cuvântul-înainte*, semnat de cei doi editori, Oliviu Felecan și Alina Bugheșiu, sunt prezentate limpede semnificațiile și motivațiile temei avute în vedere cu acest prilej: „Tema conferinței ICONN 6 din 2023 a fost *(in)corectitudine în onomastică* și comportă o dublă semnificație. Pe de o parte, trimite cu gândul la reconsiderarea unor teorii denominative, a unor etimologii și ipoteze mai vechi, care, pe măsura trecerii timpului, s-au dovedit depășite și necesită corecturi sau îmbunătățiri. Pe de altă parte, conceptul de *(in)corectitudine în onomastică* se asociază cu cel de corectitudine/incorectitudine în politică. Subiectul, promovat ideologic, este cât se poate de actual și contribuie la redefinirea unor fenomene sociale, nu în ultimă instanță, a unor cuvinte/nume, a unor evenimente istorice, a unor denumiri geografice ș.a., întrucât viziunea contemporană are noi perspective, grila hermeneutică și sensibilitățile recente punând în prim-plan altfel de valori.” (p. 13).

Tot aici este înfățișat și un bilanț realmente impresionant: evenimentul respectiv a stârnit interesul cercetătorilor din întreaga lume, reflectat în numărul ridicat de participanți (nu mai puțin de 106), reprezentând 22 de țări, și anume Austria, Brazilia, Bulgaria, Canada, Cehia, Elveția, Estonia, Franța, Germania, Ghana, Italia, Japonia, Lituania, Marea Britanie, Polonia, Portugalia, România, Rusia, SUA, Ucraina, Ungaria, Zimbabwe.

Cele mai multe texte cuprinse în acest volum constituie în mod cert contribuții la domeniul onomasticii. Unele texte sunt veritabile studii, prezentând un material lingvistic foarte bogat, clasificat după criterii riguroase. În acest sens, editorii declară următoarele: „În urma procesului de evaluare double blind peer review, majoritatea lucrărilor (71) susținute în secțiunile conferinței au fost acceptate spre publicare, fiind reunite, în cartea de față, în patru mari capitole, relativ bine echilibrate ca număr de studii: *(In)corectitudine în antroponimie* (18 lucrări), *(In)corectitudine în toponimie* (14 studii), *(In)corectitudine în numele din spațiul public* (21 de articole), *Teorie onomastică. Traductologie, Onomastică literară și Cinema/jocuri video* (18 lucrări). În cadrul acestora, succesiunea studiilor (31 în limba engleză, 28 redactate în română, 5 în italiană, 4 în germană, 3 în franceză) s-a făcut în conformitate cu criteriul alfabetic al numelor autorilor.” (p. 14). Dintre lucrările publicate în volum, ne-au atras atenția (prin atractivitatea subiectelor și, mai cu seamă, prin și seriozitatea abordării) o serie de lucrări, pe care le consemnăm mai jos, grupate tematic (după criteriile editorilor).

Citind primul capitol, *(In)corectitudine în antroponimie*, specialiștii vor putea profita științific de pe urma lucrărilor scrise de autori precum: Eduardo Tadeu Roque Amaral, *The influence of identity and social factors in the selection of anthroponyms*

for political life in Brazil; Adrian Chircu, *Nume românești în veșminte ungurești în Însemnări din Breazova (Țara Hațegului)*; Kitti Hauber, *Personal names of the German minority in the light of the Habsburg-Hungarian political battles of the 18th century*; Evelin Mozga, *Name borrowing and name adaptation in the historical system of old Hungarian personal names*; Rozalia Colciar, *Câteva precizări asupra unor antroponime din localitatea Feleacu (jud. Cluj)*; Daiana Felecan, *Congruență, (in)corectitudine și adecvare în cazul antroponimelor etc.* În această zonă, nu lipsesc studii consacrate unor chestiuni precum „tabuul” ori „damnarea” de natură onomastică, dar și practica atribuirii de „porecle”. Să se vadă, de exemplu, lucrările semnate de Simona Goicu-Cealmof, „Soarta” unor antroponime damnite; Domenico Giuseppe Muscianisi, *The name Jesus in Iberia: A linguistic and cultural study in onomastic taboo*; Alexandra Iliescu-Bujor, *Fenomenul poreclirii în politica românească între corectitudine și incorectitudine*; Gabriela-Sînziana Ioaneș, *Corectitudine/incorectitudine în atribuirea poreclelor din perioada comunistă*.

Al doilea capitol, *(In)corectitudine în toponimie*, cuprinde aspecte deopotrivă de captivante (din toponimia românească, precum și din cea străină), dintre care ne mărginim să le menționăm pe următoarele: Marit Alas, *(In)correctness in place names: Change and preservation of Estonian place names*; Rita Baranauskienė, Ilona Mickienė, *Street naming in Kaunas: Changes in urbanonyms originating from personal names*; Andrea Bölcskei, *Recent changes to Budapest street names*; Henryk Duszyński-Karabasz, *Entkommunisierung der Straßennamen in Polen (am Beispiel der Vorschläge der Bewohner von Bydgoszcz in der Woiwodschaft Kujawien-Pommern in Polen)*; Daniela Butnaru, Ana-Maria Prisacaru, *Reconsiderarea unor propuneri etimologice din Toponimia românească de Iorgu Iordan*; Oliviu Felecan, *(In)corectitudine în redenumirea unor străzi ca urmare a războiului ruso-ucrainean*; Emma Tămăianu-Morita, *Of plum trees, lotuses and snakes: Cultural functions of naming and re-naming in Japanese toponymy*.

Al treilea capitol, intitulat *(In)corectitudine în numele din spațiul public*, conține o diversitate de probleme examinate, dintre care unele (chiar și după titlul articolelor numai) se vădese a fi subiecte originale și de actualitate: Octavian Gordon, „Reorientări” onomastice corecte politic în spațiul ortodoxiei românești; Dumitru Loșonți, *Forme greșite în onomastica din Transilvania*; Ephraim Nissan, *When historical, current, or proposed zoonyms are politically incorrect, or then are otherwise communally insensitive*; Ioan-Nicolae Pop, *Diversitatea denominativă în podcastul românesc (în contextul conceptelor de in/corectitudine politică)*; Silvia Corino Rovano, *Brevetti tessili di epoca fascista*.

În fine, al patrulea capitol, *Teorie onomastică. Traductologie, Onomastică literară și Cinema/jocuri video*, ar putea să pară că reprezintă un grupaj *miscellanea*, cel puțin la fel de variat ca secțiunea precedentă. În realitate, dincolo de unele subiecte inedite (atingând și zona didactică), se detașează tema „numelor de personaje în literatură”, tratată din diverse perspective, care invită și la reconsiderări teoretice. Iată câteva: Alina Bugheșiu, *Names of characters in animated series of the 1990s, between linguistic creativity and sociocultural critique*; Codruța Cozma, *(In)corectitudine în opera sadoveniană*; Tamás Farkas, *Names for non-existing places and persons. Names and naming in sci-fi and fantasy fiction*; Silvia Iluț, *Corectitudine/incorectitudine în onomastica eminesciană*; Grant W. Smith, *Names and sources in Shakespeare's Othello*; Tünde-Emese Șterța, *Elemente antroponomastice în textele literare cuprinse în manualele clasei a IV-a*.

Miza acestei dări de seamă nu a fost aceea de a scrie o recenzie propriu-zisă, ci de a face o prezentare-semnalare, constituind, mai curând, o recomandare de lectură adresată specialiștilor interesați de un asemenea domeniu.

Cristinel Munteanu⁸

⁸ Universitatea Internațională „Danubius” din Galați.

Sanda Golopenția, *Memorii colective. Intermemoria. Studii de pragmatică și antropologie și Româna globală. Limba română și vorbitorii ei în afara României*, București, Spandugino, 2024, 398 pag.

<https://doi.org/10.29081/SCSSF.2025.53.12>

La Editura Spandugino din București, a apărut în cursul anului 2024, volumul *Memorii colective*, sub semnătura Sandei Golopenția, profesor emerit al Universității Brown, unde a predat între anii 1981 și 2010. Pe parcursul activității sale, Sanda Golopenția a publicat 50 de volume de lingvistică, semiotică literară antropologie, sociologie, proze scurte, eseuri și peste 200 de studii (apărute în SUA, Franța, România, Italia, Belgia, Portugalia, Spania, Africa de Sud și Mexic).

Lucrarea de față reprezintă o ediție revăzută și adăugită de autoare a versiunilor precedente ale volumului *Intermemoria. Studii de pragmatică și antropologie*, publicată la Editura Dacia din Cluj-Napoca, în anul 2001, respectiv *Româna globală. Limba română și vorbitorii ei în afara României*, apărută la Editura Fundației Culturale Secolul 21, în anul 2009. Cele două secțiuni propuse de Sanda Golopenția – *Intermemoria* și *Româna globală* – se constituie într-un demers complementar ce îmbină reflecția teoretică asupra memoriei colective cu o analiză empirică asupra comportamentelor lingvistice ale comunităților românești aflate în afara granițelor naționale.

Prima parte a lucrării, *Intermemoria. Studii de pragmatică și antropologie* propune ca ax central conceptul de *intermemorie* – o formă de memorie colectivă emergentă din interacțiunile discursive cotidiene. Această re poziționare a memoriei dinspre instituțional și arhival spre dialogic și performativ este una dintre cele mai fertile idei ale autoarei. Autoarea explorează conceptul de *intermemorie*, evidențiind legătura dintre diferitele forme de memorie – individuală, colectivă și culturală. Această idee se sprijină pe teoriile lui Maurice Halbwachs, care a dezvoltat noțiunea de memorie colectivă, afirmând că memoria individuală este influențată și susținută de grupurile sociale din care facem parte. Astfel, Sanda Golopenția lansează cititorilor o provocare: aceea de a reflecta asupra rolului dialogului în configurarea memoriei colective. Pentru această memorie vorbită, activată și întreținută prin comunicare, ea propune conceptul de *intermemorie*, considerat componenta cea mai dinamică a memoriei colective.

Meritul major al volumului este reabilitarea comunicării orale ca spațiu central al producerii memoriei colective. Sanda Golopenția reușește să argumenteze că identitatea nu este preexistentă discursului, ci se negociază continuu în interiorul acestuia. Abordarea regională pe care o favorizează – accentuând particularitățile locale ale limbii române – deschide direcții valoroase de cercetare. Analizată inițial în raport cu destinul regional al limbii române, intermemoria este raportată și la context global.

Volumul se distinge prin abordarea sa interdisciplinară, aflată la granița dintre antropologie culturală, folclorică, istoria mentalităților și studii digitale. Prima parte, centrată pe arhitecturile memoriei și pe conceptul de bază de date (RLCD), oferă un cadru teoretic solid pentru înțelegerea descântecelor nu doar ca texte magice, ci ca structuri culturale complexe. Autoarea explică limpede de ce descântecele de dragoste merită studiate și propune o metodologie coerentă de clasificare, etichetare și derivare a scenariilor magice. Această secțiune este una dintre cele mai inovatoare ale

volumului, aducând un suflu contemporan unui domeniu adesea tratat exclusiv descriptiv.

Partea a doua, dedicată descântecelelor din satul Cornova (Basarabia), are o valoare documentară deosebită. Reconstituirea cercetărilor din 1931, analiza practicii magice locale și revenirea asupra materialului după decenii oferă profunzime istorică și umană studiului. Descântecele sunt analizate funcțional (dragoste, frumusețe, aflarea ursitului, ură, desfacerea urii), ceea ce permite o înțelegere nuanțată a rolului lor social și simbolic.

Spre deosebire de prima parte a lucrării, partea a doua, *Româna globală*, își asumă un rol descriptiv, cartografiind variantele limbii române vorbite în diaspora, subliniind caracterul provizoriu al cercetării – „un studiu de etapă” –, atenționând asupra evoluțiilor rapide ale fenomenului diasporic. Această precauție este justificată; mobilitatea, rețelele transnaționale și hibridizarea lingvistică fac imposibilă o fixare definitivă a stării limbii române la nivel global. Punctul forte al volumului rezidă în adunarea sistematică a unor informații disparate, rareori tratate unitar în spațiul românesc. Observațiile despre comunitățile istorice din Balcani, despre diaspora română din Occident sau despre formele discontinue ale transmiterii intergeneraționale constituie un material empiric valoros.

Unul dintre aspectele cele mai fertile ale proiectului constă în încercarea de a pune în dialog conceptul de intermemorie cu fenomenologia limbii române în diaspora. Autoarea ridică o întrebare fundamentală: *Ce se întâmplă cu memoria dialogică atunci când comunitatea se dispersează geografic și intră în competiție lingvistică cu alte limbi dominante?* Răspunsul, dacă nu este articulat explicit, se poate deduce indirect: intermemoria devine mai tensionată, mai fragmentară, dar totodată mai conștientă de sine. Comunitățile diasporice sunt constrânse să-și expună constant identitatea lingvistică, să o justifice, să o adapteze și să o reinventeze. Dialogul intern și dialogul cu limba majoritară generează forme hibride de română, care nu sunt simptome ale degradării, ci expresii ale unei memorii colective în reconfigurare continuă. Aici se află unul dintre cele mai importante merite ale studiului: în loc să deplângă „pierderile” lingvistice din diaspora, autoarea le interpretează în cheia unei dinamici normale a limbilor aflate în mobilitate. Din această perspectivă, diaspora devine un laborator pentru înțelegerea memoriei colective în condițiile globalizării. Aceste limite nu reduc însă valoarea întregului, ci arată amploarea unui domeniu în plină formare.

Prin volumul *Memorii Colective*, Sanda Golopenția oferă o contribuție importantă la studiul limbii române și al memoriei colective în context global. Dacă prima parte introduce un concept teoretic fertil, dar încă în căutarea unei formalizări complete, a doua propune o cercetare empirică necesară, chiar dacă fragmentară, asupra românei din diaspora. Cartea este recomandată cercetătorilor, studenților la științe umaniste, dar și celor pasionați de imaginarul magic și de patrimoniul cultural imaterial.

Aura Lovin (Comorașu)⁹

⁹ Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.